Народна библиотека
СР Србије
II 18868/1 II



Народна библиотека
у Београду
Бр. II 18868/1 (II)

2 ерзі

ДУПЛИКАТ

II 18868/1 (II)
ID=70058503

1. СРПСКИ КЛАСИЧНИ ПИСЦИ 1.

ДЕЛА ЂУРЕ ЈАКШИЋА

КЊИГА ДРУГА

ДРАМЕ.

„НАПРЕДАК“ — ЗЕМУН.

1006/45

Л И Ц А.

Љубиша, први жупан српски.
Владимир, његов брат.
Драгош, Белуш, Вук, } војводе.
Блашко, Голуб, Пауи, } поглавари.
Римски посланик.
Свећеник.
Пророк.
Први старац,
Други старац,
Трећи старац.
Борко, Гавран, Живко, } сељаци.
Отац Борков.
Отац Гавранов.
Један бегунац.
Један војник.
Један роб старац.
Босиљка, кћи Драгошева.
Перуника, њена другарица.
Сенка Лалина.
Мати Боркова.

Старешине и поглавари. Српски војници и копљаници. Народ. Жене и деца. Аварски војници. Аварско робље.

Збива се око 640. године после Христа.

ПРВИ ДЕО.

ПРВИ ПОЈАВ.

Пуста равница око Дунава. Народ се српски сели. Жене, деца, људи, старешине и поглавари. **Драгош, Белуш, Паун Голуб и Блашко.**

Драгош. Стој, народе, мало и велико!
Не мичи се са места овога,
Већ погледај по равници даљној;
Пак ако ти срце не заигра
Пустом жељом, најсјајнијом надом,
Немаш срца, нити крви вреле!
Гле долину, како се развила
Кô мисао заљубљене душе;
Тихо с' смеши цвећем и мирисом, —
Румен образ најлепше девојке!
Тамо, опет, гора и дубрава
Медом, млеком раширује груди,
Смерно чека свилоруно стадо,
Да га чува од жеђи и глади,
А пастира хладовином хлади.
Већ изиђ'те, седе старешине,
Мудрим збором потврдит' истину,
Да од ове лепше земље нема,
Ол' милија негде отачаства!

Белуш. Никада ме жеља не повуче,
Да на стару заборавим Бојку;
Ал' на грудма ове земље нове

Чини ми се да бих са презрењем
Милу мајку од себе тиснуо!

Први старац. Јест, тако је, војвода Белушу!
Од Карпата до Србице наше
Нигде лепша не видесмо света.

Други старац. Истина је, седи поглавари;
Ал' нам овде не има Љубише.
Млад господар, колено витешко,
Лов ловећи по горама мрачним,
Далеко је за нама остао.
А тек нико помишљати неће
Да без њега отачаство ново
Потражимо или населимо.

Трећи старац. Кроз векове дуге и суморне
Водише нас дедови његови;
И он исти трипута се веће
Са аварском окупао крвљу;
Па зар данас да без њега овде
Будућности темељ положимо?

Први старац. Не, никако, браћо и главари!
Богови ће гневно разорити,
Што без њега овде учинимо.

Белуш. Нас богови не створише зато,
Да се вољи једнога човека,
Ма и храброг, лепог, узоритог,
Да се њему бешћудно клањамо.

Други старац. Не створише, да му робујемо,
Али љубав братског световања
Отиснути, страхота би била!

Драгош. Знам Љубишу;
Познајем му срце у грудима
И кап сваку крви племените,
Која 'но је Српству посвећена;
И што данас рекну поглавари,
Љубиша ће живот жртвовати,
Ал' им воље погазити неће.

Блашко. Што пресуди народ и изрече,
То уништит' Љубиша не може!

Белуш. Не сме! Не сме!... Баш да хоће, не сме
За реч сваку, што овде речемо,
Заклињем се сунцем и животом,
Бранит' крвљу; ал' попустит' словца
Никад, никад за живота нећу!
Није л' доста жртве принесено
Рад' његове самовоље пусте?
Оставити отачаство старо
И у странству градове саградит',
Пуста поља плугом узорати,
Хладно стење знојем покапати, —
Није л' доста, није ли сувише
То презрети за љубав његову?
А шта ли је крви проливено
Рад' неслоге два рођена брата!
Пак још хоће? Не, сунца ми мога!
Докле моју мачем не пролије,
Кап народне донде канут' неће!

Голуб. Неће! Неће!
Веће хајде, гласајте, главари!
Шта мислите: да л' да останемо,
Или да се ропству и Аварству
У наручје повраћамо мрско?

Први старац. Глас човечји шум је без одјека,
Кад га божји благослов не прати;
А има ли онде благослова,
Где жупана Љубише не има?

Други старац. Ви нукате ту да останемо,
Он нас зове прадедовској Бојци.
Па зар има, ко га слушо не би?
Сто лета бих за тај тренут дао,
У коме бих Бојку угледао!

Драгош. Браћо моја, витешки народе,
И мени је жао Бојке старе;
И моја је суза при растанку
Горком тугом земљу покапала,
На којој се рађаху јунаци.
Али борба вечитих раздора,

Што раздвоји жупана Љубишу,
Те с крвавим мачем и десницом
На неверна јурну Владимира,
Те племена храбра раздвојише
И гробове наших праотаца
Са унучком крвљу попрскаше,
Мрском тамом високе Карпате
И пољане замутише родне,
Да већ мила земља родитељска
Постаде ми црна и крвава. —
Већ гласајте: да л' да останемо?

Голуб Баш да нећу,
Али ова рајевина пуста,
Река, поље, дубрава и гора
Силом нука ту да останемо!

Паун. Бојка ми је милија од свега,
Жао ми је кости одвојити
Од гробова мојих прадедова,
Ал' је грозно ропство и Аварство,
Пак, жалећи, али ево кажем:
Ту да останемо!

Белуш. Ја исказах жељу свуколику.
Сад нек народ једним гласом реши,
Да л' да останемо.

Први старац. Ја не могу, до ћутати само,
Глас Љубишин судбину решава.

Други старац. И ја нећу.

Трећи старац. Са судбином мојом и народном
Нек Љубиша суди и вољкује.
То ја желим.

Многи гласови. Нећемо! Нећемо! Нек' Љубиша суди!

Већина. Да останемо! Да останемо!

Белуш. Са дршћућег срца сурвао се камен,
Лакше ми је души, кад помислим само:
Ах, да останемо!

Драгош. А ти, Блашко, Пауне, Голубе,
Са изабраних некол'ко старaца
Отидите римском посланику,

Поздрав нос'те од свега народа,
Да смо дошли са севера хладна,
Тражит' себи слободна кућишта
У окрињу римскога ћесара;
Али тамо у Србици, сами,
Усамљени, без родбине лепе,
Зажелесмо милога говора,
Којим братац, када љубав своју
Или израз срца братинскога
Казат' жели, ил' загрлит' својту,
У звуцима умилним говори, —
Те дођосмо, да у лепој слози
С Бугарима и са Хрватима
Још векове дуге проживимо;
Па молимо, да нам се уступе
Од Дунава до Тимока хладна
Равна поља и планине кршне.

(**Блашко, Голуб, Паун** и још неколико стараца одлазе.)

Драгош. Је л' право, народе?
Народ. Право! Право! Живео, Драгошу!
Драгош. Сад чадоре беле распињите,
Молите се боговима старим
И најбоље жртве приносите,
Да нас, силни, данас не оставе.

(Народ се разилази.)

Драгош (сам). Хвала данас силним боговима,
Што са својом вољом свемогућом
Сачуваше народ и племена,
Пружајући руком милостивом
Нову земљу, ново отачаство,
Те смирисмо васколики народ,
Да се, јадан, више не потуца,
Тражећ' жудно високе Карпате;
Јер у њима више среће нема.
С презирањем урисница лепа
Оног часа и тренутка оде,
Кад мачеви братинске мрзости

Сродне груди врхом запараше ..
Ја га љубим, несрећног Љубишу!
Најсветији он ми је аманет
Од дедова заостао старих,
Да га чувам, да га пазим, храним,
Мојом крвљу крв његову браним;
Али ћу га опоменут', — морам!
Дужност ми је света и једина
За њ живети, за њ погинут' свагда,
Па зар данас да га у незнању
И бунилу несрећне љубави
Заборавим? Не, вере ми, нећу!
Казаћу му, што ми срце тишти,
Моју тугу, његову поругу...
Млад, заљубљен, огањ му је срце,
Душа пламен несрећне љубави;
Из ње мисô будућности вади,
Кô из сана блистајуће лице,
Што би хтели на јаву изнети.
Силна љубав још га натраг зове,
Са руменим лицем и осмехом
Заваркује срце заљубљено.
Он јој следи.....
А народ га безгранично љуби:
Куд он хоће, тамо и он јури,
С краја на крај големога света,
Глад, голоту презирући, бедан,
И трудове путова опасних,
И крв своју, и крв деце своје
Не жалећи, тек да с њиме срећу
Ил' несрећу поделити може....
Веран народ, сунца ми овога!
А он шта је? Роб својојзи страсти
Њојзи двори, ласка и угађа.
А народу? Као псету верном
Тек кадикад један осмех тужан
Или речцу умиљату даје,

Тим да стиша горке уздисаје...
Већ почиње у главара завист
Грозан корен у срцу хватати;
Још'те тиња у несрећним грудма;
А кад букне, пламеном ће жарким
Прогутати несрећна племена...
Казаћу му, нека за све знаде,
Пак да чува и себе и народ,
Част имена, славу прадедова.

ДРУГИ ПОЈАВ.

Шума. **Љубиша** и **Вук,** враћајући се из лова.

Вук. Ал' онако живот презирући,
Голим ножем и голом десницом
На планинско јурдисати звере?
Ох, Љубиша!
Љубиша. Зар да чувам терет клетве само?
Ил' да светим очајање моје?
Ох, кам' да сам погинуо, Вуче,
У коштацу звера наопаког!
Вук. Ох, када јој белу пену видех,
Плам очију, шкргут оштрих зуба,
Већ пожалих и тебе и себе!
Проклињући живот, мислио сам:
Ја сам весник смрти Љубишине!
Пак мнидијах како ћу изићи
С црним челом пред народ витешки,
Са каквим ли описати речма
Смрт љубимца јединих богова.
„Бог је хтео, и небо је хтело!"
То да кажем, небо би презрели,
Са клетвом би темељ уздрмали,
На ком земља, сунце, месец, звезде,
Презирући часове и дане,
Век проводе вечитости дуге.

Љубиша. Хај, не тако, побратиме Вуче!
Да си рекô: „Љубиша је мрзак.
Мрзак земљи, мрзак боговима,
Све га мрзи, презире и гони,
Јер и он се сам од себе клони,
Сам се куне клетвом и проклиње
Све, што види у туђинству мрском:
Цветак бајни, што својим мирисом
Зрак сунчани из зорице буди,
Њему ј' мрзак;
Мрзи сунце ове земље туђе,
Земљу мрзи, све на свету мрзи,
Само кутак васионе љуби,
Свету Бојку душом обожава"...
Ох, Бојко света!
То да кажеш и да кажеш још'те:
„Кам би цепô у овим горама,
Земљу парô, а пукоти њене
Лешеви би застирô крвави,
Да покаје своје ране љуте,
Да утиша своју тугу горку,
Да освети нашу свету Бојку...
У часови таке мржње црне
Звер планинска страховито рикну;
Медвед беше, што се у сумрачку
Горостасних јела и борова
Са рутавом породицом љуби,
Црн становник ове земље пусте, —
На њ је Љубиш голим ножем јурнô
И погинô...."

Вук. Али хвала боговима силним,
Те глас среће и радости сваке
Дома носим срцем играјућим:
Под ударцем смртоносне руке
Звер је пала, а Љубиша живи!

Љубиша. Ах, да могу и помисô убит',
Што нас води по туђинству мрском,
Као што сам горско чудовиште,

Светио бих јуначку десницу!
Ал' све ј' позно! Страни смо у странству,
Докле опет поноситу Бојку
Са радосним срцем не згледамо.
После само ко ми живот узме,
Изгонити из дедовске земље
Мртво тело — само мртво може!
А док живим — не, никако више!
И док желет' живо срце знаде,
Пожелеће да у Бојци умре.

(Долази **Пророк.**)

Јеси л' Србин? Реци,
Јер ће т' ова убојита ђорда
Раставити са животом худим!
Ко си?

Пророк. Човек.

Љубиша. Србин?

Пророк. Србин.

Љубиша. Пак шта хоћеш овде у планини,
Где никога осим звера нема?

Пророк. Тебе тражим.

Љубиша. Откуд мене, црни незнаниче?
Шта ћеш са мном?

Пророк. Има земља тајне нечувене,
Од којих би срце задрхтало,
Да их види у суштини својој.
Свака травка значења је пуна,
Трепет звезда, пад и нестајање,
То је прича среће ил' несреће,
Што са тамном копреном прикрива
Црна поноћ на грудима тамним,
И никоме видети се не да,
Кром ономе, коме при рођењу
Мајка мила посестри се с вилом,
Те загорка у радости својој
Видовитост посинку дарива.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА БЕОГРАД

Љубиша. Пак и ти си, ваљада, љубимче
Ил' посинче загоркиње беле?
Пророк. Јесам.
Љубиша. Пак би л' знао казати ми данас,
Хоћу л' видет' прадедовску Бојку
И загрлит' чедо најмилије?
Хоћу л' љубит' оне трепавице,
Са сузама горким покапане,
И угледат' оне очи црне,
Што кроз сузе мене изгледају,
Да се вратим из туђинства мрска?
Пророк. Никад!
Љубиша. Ништа не знаш!
Умље ти је помрачено тамом,
Никад искра небеске светлости
Твоју душу обасјала није!
Видећу је — видети је морам
И, уз пркос небу и пророку,
У гробницу мојих прадедова
Положити кости измучене!
Пророк. Никад нећеш! (Одлази.)
Љубиша. Што не убих овога пророка,
Што противно говори разуму?
Видећу је — видети је морам,
Ма издахнô у том загрљају,
У погледу најлепше девојке,
На грудима прадедовске Бојке!
Вук. А мени је хладно у прсима,
Кô да их је змија опасала,
Пак да срце својом крвљу леди,
Да га пољи смрћу једа свога.
Ох, Љубиша, то је слутња само!
Ал' истина на грудима својим
Показа ми једне ноћи мрачне
Црни венац завере подмукле...
Ћутао сам... Сад више не могу.
Видео сам оком прозирућим
Коловођу, војводу Белуша.

Љубиша. Зар Белуша?
Вук. Јест, Белуша! Богом ти се кунем,
Нешто има, што неверство плете,
А чувај се невере проклете!
Љубиша. Никад, никад вероват' не могу!
Та није ли Белуш од младости
Крв јуначку са мном пролевао?
Пак зар сада, у туђинству овде,
Да верношћу посрне витешком?
То никада немој мислит', Вуче!
Вук. Кам' да није!
Ал' ме око преварити неће;
Уво чује — кам' да чуло није!
Тамо доле, куда проходисмо,
Кад је народ рад' одмора стао, –
Ноћ је била, месец ме је бледи
Својим зраком на сејир позвао —
Ишао сам лугом и планином;
У сећању безбрижног детињства
Нисам чуо, како поток хуји.
Сад се тргох. Три-четири сенке
Тајно зборе, са шумом говоре.
Ко је? Шта је? А, највише, шта ће
У поноћи у планини мрачној?
Распознадох Белуша и Блашка.
Дуго су се нешто препирали,
Тајно, немо, као поноћ мукла,
Док Белушу у беснилу плану:
„Мора пасти!" — рече, и у гневу
Бритким мачем страховито звекну.
Блашко ћути и дружба остала.
После опет шаптање и препир,
Док и Блашко не потврди собом:
„Пре него се повратимо Бојци,
Пасти мора, другог лека нема!"
Љубиша. Сањао си, вере ми, да јеси,
Ил' при себи онда био ниси,
Кад разговор, Бог ће знати, какви
За заверу држиш и казујеш!

Вук. Ах, сан да је,
Знамења би нечастивог био!
Љубиша. Ал' сад хајде,
Јер нас народ нестрпљиво чека.
Кратки су му дани и конаци,
Дуге ноћи без покоја тија,
Зора хладна, вечери суморне
На грудима ове земље туђе. (Одлазе.)

ТРЕЋИ ПОЈАВ.

Блашко и **Перуника** пред Драгошевим чадором.

Блашко. Звездо моја, љубави највећа!
Де кажи ми, љубиш ли ме још'те,
Ил' ме срце само заварава?
Перуника. А зар сумњаш?
Блашко. Несам сумњô никада досада.
Али сада, откако сам чуо,
Да Босиљка не љуби Белуша,
Е, сад могу веровати, злато,
Да звездице месец не милују,
Ил' да месец већма земљу љуби,
Него небо, на коме се кочи.
Перуника. Ах, Босиљка! — Сирота Босиљка
Жао ми је, тешко ми је гледат'
Тугу њену, њене сузе горке,
Ал' је досад утешит' не могох.
Блашко. Пак зар никад ни речице једне
О Белушу да је прозборила?
Перуника. Ни о себи више не говори,
Ни о оцу, кога силно љуби,
Ни молитву не чати побожну,
Кад се жртве јутром и вечером
Боговима силним указују.
Ни о коме, тек о њему само!
Блашко. А јеси л' јој кадикада, злато,

Белушево име споменула?
Јеси ли јој описала љубав,
Којом Белуш своје сунце љуби?
Како пламти и гине за њоме?

Перуника. Јесам.

Блашко. Пак шта вели?

Перуника. Ништ' не вели, само са сузама
И уздишућ' тужно одговара:
„Ја Љубишу љубим, за њим ћу умрети,
Љубиши ћу живот на жртву принети!"

Блашко. А да л' јој се каткада Љубиша
Са осмехом, ил' са „Добро јутро!"
Ил' друкчије умиљато јавља?

Перуника. Никад, никад!
Баш и јуче пред чадором прође,
Ал' ни речцом, а камо л' осмехом
Да с' осмехнô краљици лепоте. (Хоће да одлази.)
Морам ићи.
Већ је време да сам код ње, Блашко,
Да је тешим. Жао ми је, веруј,
Кад је видим у сузама горким,
Где јој бело поливају лице.

Блашко. Збогом, душо!
Ал' одређи пољубац ми нећеш?
(Он је љуби, Перуника одлази.)
Све вас мрзим — Белуша и тебе,
Само себе јединога љубим,
И што чиним — све за себе самог;
Та и ја се тек надати могу!
Зашто не бих? Када сви изумру,
Није л' царство живоме на реду?
Хајд' одлаз'те! Бијте се! Кољ'те се!
Мој је посô: из прикрајка гледат',
Смејати се муци и мучењу;
А угасне л' огањ од зависти,
Хитрим дахом потпирит' га снова,
Док у њему сви не поскапате.

Белуш (долази). Ха, Белушу!

Откуд тако? Пак што тако тијо,
Као да се крадеш у ризницу,
Да похараш Драгошево благо?

Белуш. Јест, овде је ризница небеска,
У њој небо своје сунце скрива:
Ту у хладу Босиљка почива!

Блашко. Ал' то сунце за тебе не сија!

Белуш. Ал' ће светлет' у наручју моме!

Блашко. Никад, никад, јер тебе не љуби!
Својим зраком сад Љубишу греје.

Белуш. Лажеш, псето!
Пак да небо каже, — веруј, веруј, лаже,
Јер Босиљка само мене љуби! (Одлази.)

Блашко. Намере ми немилосне, грозне,
Црн подземник вољно извршује.
Ил' зар није?
Да ко онда љубавника жарког
Сад у часу очајником ствара?
Ко растура отров по прсима?
Ко га пали осветом крвавом?
Ко ће други, већ подземник црни.
Од кога се и богови грозе?
Само ја се са њиме братимим!...
Љубиша се отачаству нада,
Да на грудма најлепше девојке
Живи, умре. — Лепо, лепо!
Ја ћу викнут' црног побратима,
Сто путова, што спасењу носе,
Кораком ће једним препречити.
А Белуша?
Жарку љубав од Босиљке чека...
Чекај, чекај! Побратим ће доћи,
Ледом ће јој прси скаменити,
Плам љубави у њима угушит'...
Чекај, чекај!
Угледаћеш своје сунце јарко,
Где за другим вене и уздише. (Одлази.)

(**Белуш** се враћа од Драгошева чадора.)

Белуш. Свет нека пада!
Невера је, убица, лажљивац,
На ком сунце, на ком месец лаже,
На коме се најхуђе притворство
Истинитом и правом љубављу
Показује лаковерницима.
Ха, ил' није никад ме љубила?
Онда лажу богови и небо!
Јер откуд би толико милине
На љубљеном показали лицу?
Љубила ме... сада ме не љуби,
Презире ме, мрзи ме... Страхота!
Хуђи сам јој од свакога скота!
Њега љуби... Ха, да поноћ љуби,
Ил' ма какво чудовиште света!...
Али њега? Ох, жено проклета!
Кога мрзим од колевке своје,
Сад за њиме невеста ми лепа
Плаче, вене, а мене презире!....
Грозно! Грозно! Да полудим скоро!
Ха, ил' боље, јер бих беснет' морô!...
Њега љуби! Чекај, чекај!
Баш, да сунце, невернице, љубиш,
Зраке бих му мачем потлачио,
Мртвог бих га теби положио,
Да му лице ледено целиваш...
Невернице,
Ја те мрзим, не требаш ми више!
Са лепшом се невестицом грлим:
Са осветом, најмилијом кћери
Разјареног неба и богова.
Њу ћу посад обожават' верно,
Да ми, сјајна, срцем заповеда,
Да не клонем при погледу суза
Ил' при реци проливене крви!
Смејаћу се, а ти ћеш плакати,
Заплакаћеш, ако суза имаш;
Али зима мојега осмеха

Сузе ће ти следити неверне,
Невернице!
Ево чујте, богови отаца!
Заклињем се са именом вашим,
Осветити част имена мога,
На жртвеник освете крваве
Донећу вам жупана Љубишу! (Одлази.)

ДРУГИ ДЕО.

ПРВИ ПОЈАВ.

Равница око Дунава. **Борко, Живко** и **Гавран.**

Борко. Лепа земља!... Шта велиш, Гавране?
Гавран. Дивна земља, богата и родна;
Али ми је жао Бојке старе,
Њеног кама и њених кршева.
Ништ' не хајем за лепоте ову!
Борко. Та погледај, од рођења слепче!
Видиш Дунав, где у пени мутној
Носи сома, штуку и кечигу,
А обала дивљач свакојаку,
Дивокозу, вука и медведа;
Срна скаче од јеле до јеле,
Чека само ловца и тетиву,
Да је бијеш, да се њоме храниш.
А са кожом од дивије звери
Нагост тела срамежљиво скриваш.
Гавран. Лепо, лепо; али онде мрети,
Где су наши стари умирали!
Борко. Ман' се, брале, сулуде старине!
Живот гледај, што ти земља нова
Оберучке даје и просипље.
Махни вргом по студеној реци,
Захватићеш воде и рибице;
Баци камом у јелашје густо,
Погодићеш срну ил' лисицу.

Куд ћеш лепше на свету овоме?
Гле, овде ћу земуницу градит',
Тамо даље виноград посадит'.

Живко. Ја до тебе, да ти сусед будем,
А у нужди и побратим прави.
Хајд' и ти, Гавране!

Гавран. Не, сунца ми,
Јер не личи ни у длаку Бојци!
Идем тамо у кршеве мрачне,
Где се горе у облаке дижу,
Да се сећам прадедовске Бојке,
Хладног кама карпатских врхова.

Борко. Ти, Гавране, кô да жалиш, болан,
Што си с нама у туђинство пошô?

Гавран. И да жалим, прежалити нећу;
Да се кајем, прекајати нећу!

Борко. А ја, видиш, овако весело,
Певајући домовину мењам.
Свуд је добро, гдегод рибе има
И дебела меса од дивљачи. (Копа и пева.)

Шта ће ми стара Бојка,
Матора, седа девојка,
Шта ће ми њезин кам,
Кад ево нова земља
Мирисне груди шири,
Да је окопам?
Брдо ми вином роди,
А Дунав рибом плоди,
Стрељати срну знам!
Шта ће ми стара Бојка,
Матора, седа девојка,
Шта ће ми њезин кам?

Та гле само, како лако иде:
Од по муке копати се даје!
Кајаћеш се, огња ми, Гавране!

(**Отац Гавранов** долази.)

Отац Гавранов. Што ти не копаш,
Кô што, видиш, да ти браћа чине?
Лепа земља, сјајнога ми сунца!

Већ од ове лепше нађи нећеш.
Копај!

Гавран. Немој овде, преклињем те, оче!
Видиш тамо гора и планина,
А гора је мојој души драга,
Дедовске ме свакад сећа Бојке.

Отац Гавранов. Овде хоћу и никуда даље!

Гавран. Немој овде, оче!

Гавранов отац. Копај, рђо и хуљо ленива,
Јер што сада нећеш драговољно,
Сутра ћу те бичем нагонити!

Гавран. Ах, копаћу! Ал' прежалит' нећу
Милу Бојку, камену колевку,
Која ме је милим поветарцем
У свом крилу однијала верно.

(Копа. **Отац Борков и мати Боркова** долазе.)

Отац Борков. Шта ту радиш, Борко?

Борко. Копам земљу, земуницу градим.

Отац Борков. А за кога земуницу овде?

Борко И за мене и за тебе, бабо;
Сви ћемо се сложити у њојзи.

Отац Борков. Чу ли, сине? Ја баш овде нећу.
Хајд'мо тамо у брегове даљне!

Борко. Нећу даље никуда одавде.

Отац Борков. Мораш!

Борко. Нећу!

Отац Борков (отима му ашов).
Мораш, мораш, псето јогунасто!
Пусти ашов! (Бије га.)

Борко. Јесам псето, ал' ти си ми отац,
Хуђи много од свакога паса.

Гавран. Не, побогу, Борко!
Пуштај оца, не бij родитеља,
Богови ће т' наказати клетвом!

Борко. Не бојим се бога ниједнога!
Нова земља, богови су нови,
Стари наши већ овде не суде!

Отац Борков. Ћут', проклето копиле аварско!

Мати Боркова. Муч', грешниче, муком умукао!
(Удара га.)
Борко. Не дирај ме!
Јер тако ми сунца и месеца,
У темељу ове земунице
Старе ћу ти кости послагати!
Отац Борков. Рђо једна, хуљо и несрећо,
Стопут гори од ђубрета ова,
Које ријеш на пакост богова!
Десна ти се, бог дô, осушила!
Онемео језиком поганим!
У најгрђим мукама издахнô,
Презрен, проклет, кô куче смрдљиво,
Што у амбиз орловима сурим
Са вилама котрљају људи!
Мати Боркова. Ох, проклета земљо и судбино,
Којом данас нечастиви влада!
Где је било то у нашој Бојци,
Да на мајку ил' на оца свога
Син десницом грозно замахује?
Љубиша долази из лова, а за њиме пратња носи побијени лов
Љубиша. Шта је ово?
Каква врева и завада прети
У туђинству вама?
Мати Боркова (показујући на Борка).
Ова рђа, изрод срца мога,
Гадно чедо страховите клетве,
Грозан пород мога презирања,
У ноћима неизмерних мука
Крештајући рушитељ санова,
Сад на оца пест помаља кљасту,
Мене бије, богова с' не боји
И на грудма ове земље гњиле
Себи јадну земуницу гради.
Љубиша. Земуницу?
А ко ти је копат' допустио
Туђу земљу у страном туђинству?
Борко. Поглавари.

Љубиша. Поглавари?
Зар не знате свога поглавара?
Ја сам главар, ја и нико други!
Ја сам жупан!
У мојој је заповедат' власти;
Што ја хоћу, оно бити мора!
Сад одлаз'те под чадоре своје,
А са зором, која прве сине,
Дознаћете, шта вам чинит' ваља.
(Сви се разилазе. **Љубиша** сам.)
Шта, зар тако брзо
Верност српска и послушност ветри?
Ил' зар овде богови отаца
Не карају порушену клетву?
Поглавари отачаство ново
Без Љубише оснивају свога?
А кад бојним мачем на бојишту
Крв пролити, или оком бистрим
Бојно поље прегледати ваља,
Љубиша је, што живот не штеди;
Љубиша је, који сред мачева
Мачем својим кроз Аваре јури;
Љубиша је, који са народом
Од Карпата до Србице тамо
Кроз дивије варваре продире!
Љубиша је... Ил' није Љубиша?
(Држи хаљину на прсима.)
Ох, сведоци крвавога доба,
Сјајна чеда грозног ратовања,
Ране моје — успомено горка,
Посведоч'те, што главари грешни
Себи таје и народу моме!
Немим гласом боговима каж'те:
Љубиша је!...
(**Драгош** долази.)

Драгош. Добро дошô, млади господару!
Љубиша. Боље нашô... бруку и неверство!
Драгош. Шта, зар прекор за наше старање?

Љубиша. Хвала лепо на мушком старању!
Нађосте нам отачаство ново,
Као кад би јадној сирочади
У туђинству хтели мајке наћи!
Маћеха је, кад родила није,
А туђинство остаје туђинство,
Нит' ће икад на грудима меким
Вољно нијат' синове Карпата.
Драгош. Ох, Љубиша,
Гледај реку, дубраву и поље,
Како с' смеше на Србина твога,
Груди шире и странцу и своме,
Јер је пуста, самохрана, лепа!
Сама себе свакоме поклања,
Који дође, том је мајка права!
Љубиша. Лепа мајка, која сваког љуби,
Тек не свога сина и јединца!
Драгош. Ох, Љубиша!
Љубиша. Е, таки су и српски главари:
Изгубише себе у туђинству,
Сами себе туђинцима нуде,
Да им странство мила мајка буде!
Драгош. Ох, Љубиша, сећај се богова
И сећај се славних прадедова,
Који свакад презираху себе,
Тек да народ усреће јуначан.
Љубиша. И ја сам се о срећи бринуо,
Крв пролевô, да срећни будемо.
Ил' зар не би срећа била ово,
Славно умрет' у дедовској Бојци,
Наћи брата, наћи братучеда,
Отац сина, а син оца свога,
А љубавник љубавницу дивну?
Ал' ледено срце поглавара
Другу срећу насилу намеће!
Драгош. Ти нас кориш. А не видиш још'те
Да је народ оголео, бедан,
Да скапава по предели пусти,

Следећ' стопе старешине свога?
Ти нас водиш; а ко тебе води?
Да ли разум, или срце само,
Очарано са погледом једним?
Не могу те опоменут' више,
Да на стару заборавиш Бојку,
Јер је и ја заборавит' нећу;
Али љубав — наште љубав хранит',
Кад већ Лала другог обожава?

Љубиша. Ћут', Драгошу! Не дирај светињу!
Мене Лала — мене сунце љуби!

Драгош. Е, пак шта ћеш? Зар да се враћамо,
На поругу себи и својима?
Ти нас позва из дедовске Бојке
И доведе до у Тесалију,
Саградисмо села и градове,
Засадисмо сâде винограде,
Али теби мирис од цветића,
Свежи ваздух отачаства нова
Бледом тугом преко чела пређе,
Те оташтво остависмо лепо,
Да се с тобом ропству повраћамо!
Сад нађосмо још и лепше земље,
Дивне горе, реке и дубраве,
Пак сад опет зар да народ крећеш?
Не, Љубиша, мртвих ти дедова!

Љубиша. Морам! Морам!
Смрт је грозна у туђинству мрском,
Живот мрзак, часови проклети...
Морам ићи! Ох, Драгошу, морам!

Драгош. Мораш ићи, а народ презрети?
Та презрен је, Љубиша, и тако,
Остављен је у љубави својој,
Јер га ти не љубиш!

Љубиша. Јаох, срце, вечита моријо!
Љубим Лалу — љубав неизмерна!
Обожавам земљу прадедовску!
И данас ми пред очима стоји,

Узвишена каменим горама,
Откле хитра дивокоза очи
Кроз облаке и громове хучне,
Презирући ловца и тетиву,
У камене поноре обара.
Али народ?... Ох, народе мили!
Крв отаца у жилама мојим
Смрзла би се, и кап свака,
Што ми данас по грудима јури,
Отровом би жиле искидала,
Проклеством би живот отровала,
Да у часу мога очајања
Ту светињу ногама погазим!
Познајеш ме, војвода Драгошу,
Видео си ране ми крваве,
Што аварска копља и мачеви
У данима борбе страховите
По грудима тврдим урезаше;
Видео си, слушô си, знао си,
Пак и опет моја туга горка
Чини ти се да неверство носи!

Драгош. Не, огња ми,
На ком жртве небу приносимо!
Знам, да љубиш Српство и Србина,
О томе се посумњао нисам;
Ал' га тамо твоја љубав води,
Где га срамни јарам ишчекује!

Љубиша. А зар ово није ропство црно,
Што нам ћесар с лепим обећањем,
Глатким речма својих посланика,
За навеки справља?

Драгош. Тек ни налик на оно аварско.

Љубиша. Ах, мој боже! Кад помислим само
На будућност векова претећих,
На племена, кавгом раздвојена,
На две поле срца раскинута!...
Ми смо овде, они код Авара, —
Никад се састати нећемо,
А нестати — у једанпут можда!

Драгош. Пак шта ћемо у таком терету?
У главара плам мрзости букти,
Против тебе завидљиво вичу,
Народ гладан, измучен крваво...
Де, кажи ми, шти чинити знамо?
Да идемо — далеко је Бојка
А у Бојци ледено огњиште,
И беснило братско и аварско
Ишчекује народ малаксали.

Љубиша. Поглавари на Љубишу мрзе?
То ће рећи: мрак на сунце мрзи,
Мали чворак силног орла мрзи,
Штене худо горског лава мрзи!...
Поглавари на Љубишу мрзе?
Нека мрзе!
А Љубиша презирати знаде!
Само народ...Ох, народе мили,
Тебе љубим, тебе обожавам!
Иди, седи војвода Драгошу,
Зови народ! Кажи, да га љубим,
На последњи собет га позивам.
И главаре зови!
Пак што народ сам за себе реши,
Оно нека буде!... Иди! Иди!

Драгош. Идем! Идем!
А богови силни и једини
Да умудре народ и главаре!

ДРУГИ ПОЈАВ.

Босиљка и Перуника под чадором.

Босиљка. Виде ли га, кад из лова дође?
Оно чело, оно лице бело,
А по њему румен умиљата
Као зрачак сунца руменога,
Што затрепти по беломе лиску
Рано зором нежнога лиљана!

Перуника (у себи). Ал' је вихар дунуо ненадан,
Јетким дахом разорио цветак,
Те сад тужи, вене и умире!
Босиљка. Понда осмех на медним уснама,
Кад заигра највећом милином,
Чини ти се да се душа цела,
Дух боговски онде разиграо,
Те казује нечувене тајне
Од љубави, од пламена жива,
Што он, кротак, осмехом прикрива.
Перуника (у себи). Ал' је осмех тужнога знамења,
Кô вечером кад последњи зрачак
По сутону задршће и — умре!
Босиљка. Леп је, леп је... Ах, мој мили бабо,
Та зашто ме њему не дариваш
За љубавцу ил' ропкињу верну?
Перуника (гласно). А зар Белуш није јунак добар?
Леп, узорит, као соко сиви,
У ком нада, у ком љубав живи!
Босиљка. Ах, Белушу!
Перуника. Јест, тако је! Суђено је теби
Да Белушу верна будеш љуба,
То ти отац, то богови желе.
Босиљка. Суђено је да га поглед један
За векове истргне из груди;
Суђено је да Љубишу видим,
Пак да себе и да оца свога
Једним часом заборавим, тужна;
Суђено је да љубећи умрем;
Суђено је...
Перуника. Ох, судбине црне!
Босиљка. С Белушем сам најмилије дане
По стенама отачаства стара
Играјући проводила, млада;
Ил' у пољу на зеленој трави
Брала цвеће, оплела венчиће,
Да Белуша окитим цвијећем;
Ил' љубећи оне очи црне,

Гледала сам у смешеће лице,
На ком свака црта казиваше
Рајске сласти, небеску милину,
Што у души уживаше срећан...
Али онда није срце знало
Осећати пламен у прсима,
Којим љубав сажиже девојку;
Једно беше успаваној души:
Љубит' њега, ил' голуба бела,
Који, питом, гукајући мио,
С вите гране мени долеташе.
Ал' он ме је пламено љубио,
Завидљиво гледô је голуба,
Кад ме, питом, са кљуниħем својим
По беломе миловаше врату...
Ал' све прође као санак један,
Не љубим га, не љубим га више,
Душа, срце — све је код Љубише.

Перуника. Заборави забрањену љубав!
Нашта љубит', кад Љубиша давно
Другу љуби, срећнију од тебе?
Та за њу је читав народ кренô,
Да се враћа прадедовској Бојци;
Та за њу би круну прадедовску
С дичне главе у прах оборио,
Као што је за пољубац један
Сваку радост из срца ишчупô!
Зар не виде оно чело бледо,
А на њему ону жалост црну,
Што се вечно у бистрини ока —
Тужан облак жалосно огледа?
То је љубав силна, безгранична.

Босиљка. Пак шта ћу, шта ћу срцу?
Заборавит' не могу га веħе,
А љубави ода њ се не надам.
Другу љуби, срећнију од мене,
За њом тужи, вене, плаче немо,
Пак обоје тако умиремо!

Перуника. Ћути, ћути, ено га, где иде!
(**Љубиша** пролази испред чадора.)
Љубиша. Ах, ово је отачаство ново!
Пуно цвећа и пуно мириса,
Зеленила као младост моја,
А пак пусто као туга горка,
Што ми срце у грудима мори.
Вйш онамо горе и планине —
Слика Бојке, земље прадедовске;
Овде равно, река и дубрава,
Да се око нагледат' не може
Те дивоте, тога зеленила.
Али мрзим сву лепоту ову,
Мрска ми је, црна ми је, сјајна,
Мирис цвећа кô да хладно чело
Најмилијег мртваца облеће;
Пој славуја тако тужно хуји,
Као да ми најсјајније наде
Тужном песмом у гробницу прате.
Босиљка. Чу ли тугу, како је умилна
Као песма тужнога славуја?
Перунико. слушај!
Љубиша. Јесте, јесте, то је мртвац мили,
Жалосне га песме сахрањују!
То је нада уморене душе;
То је љубав, коју видет' нећу;
То је Лала, у песму се ствара,
Пак ме песмом тужно разговара!
Босиљка Слушај! Слушај!
Љубиша (пева).

Ох, Бојко, света земљо
Тужног народа!
Плачућа мила мајко
Плачног порода!

Ти си ми небо плаво,
Ти си ми душе рај;
На томе небу трепти
Најлепше звезде сјај.

Ох, Бојко, небо моје!
Ох, Бојко, рају мој!
Онде је, моја Лала,
Онде је живот мој!

Па где су синци твоји?
Где ти је с груди цвет? —
По белом свету блуде,
Пак им је мрзак свет!

Хоћу ли је видет' у животу?
Грешник пита с пучине земаљске,
Хоће л' видет' престо Свевишњега,
На ком Господ васионе целе
У боговској тишини почива?
И љубавник, дрхтајући, пита,
Хоће ли се загрлити с сунцем?
А сунце га са висине даљне
Врелим зраком поносно исмева:
„Никад! Никад!"
Ох, народе,
Твоја зима моје лето краде,
Твоја туга целе моје наде!
Ох, народе,
Теби душа своје сунце даје,
Теби живот, теби љубав своју,
Све ти даје,
Ван једине горке уздисаје! (Одлази.)

Перуника. Леп је! Леп је...
Тешко оној, која њега љуби!

Босиљка. Тешко мени, тешко срцу моме,
Без љубави заљубљеној 'вако!
Пак ни поглед — један поглед само
Да је послô из очију црних!
Једну речцу са медених уста!...
Ох, ал' ништа, осим туге горке,
Која му се по лицу огледа...
Ништа, ништа, само уздах један
Мислим да сам дрхтајући чула,
Пак сам и ја горко уздахнула.

Перуника. Тешко теби!
Босиљка. Ох, умрећу, увенућу, душо,
Нестаће ме у големој реци,
У коју је срце запливало,
Без обале, без љубави жарке!
Перуника. Утеши се, ако љубав има
Без љубави утешења мила.
А сад збогом! Ја ћу опет доћи.
Босиљка. Збогом!
Доћи скоро, да ти рећам јаде,
Што ми груди целом свету таје,
Моју тугу, моје уздисаје —
Све да чујеш, доћи!

ТРЕЋИ ПОЈАВ

Драгош и Босиљка под чадором.

Драгош (милује Босиљку по образу).
Како ти је, моје чедо драго,
У мирису цвећа свакојака,
На грудима отачаства нова?
Босиљка. Добро, бабо!
Драгош. Пољуби ме, моја јединице!
Босиљка (љуби га). Ах, мој мили бабо!
Драгош. Што си тужна, моје мило дете?
Већ од неког времена се виде
Знаци туге на белом ти лицу.
Шта ће туга у срдашцу твоме?
Босиљка. Нисам тужна; чини ти се, бабо!
Драгош. Ал' што питам?
Свакад сама, чедо самохрано!
Већ трећипут отачаство мењаш.
Мајке немаш, да те благим речма
Или својим меким загрљајем
Развесели, ил' утеши младу.
Босиљка. Весела сам, оче,
А осама мени није тешка.

Драгош. Ал' је тешко без рођене мајке.
Босиљка. Твоје срце за два срца љуби,
Ти си, бабо, и отац и мајка!
Драгош. Никада те оставио не бих
Усамљену, у осами, дете,
Ал' ме народ на посао зове.
Нова земља, послови су нови.
Али ништа; још'те данак који,
Пак те више оставити нећу.
Тек ако ме, моје чедо драго,
Ти Белушем како не замениш...
Белуш те проси.
Босиљка. Никада се удавати нећу,
Код тебе ћу издахнути, бабо,
На грудима љубави највеће!
Драгош. То од тебе не захтева бабо.
Њега љуби, то ми срце жуди,
Са Белушем, душо, најсрећнија буди!
Босиљка. Ах, мој бабо!
Драгош (љуби је у чело). Остај због, моје мило дете!
Ићи морам, тебе оставити,
Јер Љубиша на сабор позивље.
(**Босиљка** га љуби у руку. **Драгош** одлази.)
Босиљка. Оде срећа моја!
Она звезда, што је у животу
На суморном надања ми небу
Затрептала, са тренутом једним
Изгуби се, нестаде и оде!
Ах, мој мили бабо,
Да знаш тугу, која срце мори,
Да знаш љубав, која душу гори,
Можда би се смиловао, бабо!
Али не знаш; то је тајна света,
Коју чувам у грудима тужним.
Тек каткада у мислима својим,
Уздишући, поноћи се јављам;
Она знаде, она тугу чује,
Пак и она са мном јадикује....

Збогом, срећо, млада урисницо!
Никада му исказати не смем,
Што ми срце у грудма осећа.
Ох, да имам моје миле мајке,
Казала бих мојој жалост црну,
Тугу горку, а љубав највећу;
Али оцу? — Никад, никад нећу! (Плаче, одлази.)

ЧЕВРТИ ПОЈАВ.

Под Белушевим чадором. **Белуш** сам. После долазе **Блашко, Голуб и Паун.**

Белуш. Њега народ љуби,
Више њега, него отачаство,
Које га је негом свакојаком
Од колевке подигло до копља.
Седи старци оставише Бојку,
Браћа браћу, мужеви невесте,
Да са њиме у туђинство пођу,
Као звезде што, дршћући, журе,
Да се негде у поноћи мрачној
Не изгубе од месеца бледа.
Када пође: „Ено га, где иде!“
Слепо јуре његовим стопама.
Бабе чујеш, када децу љубе:
„Бићеш јунак, кô Љубиша што је!“
Ил': „Гле очи — исто Љубишине,
Стас је таки, ход и поглед сваки!“....
Баш и сунце да обликом мења,
Желело би у огњеним грудма
Да се створи лицем у Љубишу.
Пак и Драгош, главар од старине,
Седу главу дубоко обара
И никад се противио није
Строгој вољи свога господара.
Пак све зашто? Због дедовске славе
И јунаштва некад на мегдану,
Што десницом учини крвавом,

Жељан ждрело ненасите крви
Лешевима мртвим наситити,
Свог јунаштва славу узвисити!...
Али нећеш, вере ми отаца!
Пашћеш, пашћеш као трунак мали,
Што, у облак ошинут вихором,
Пада после стрмоглавце доле,
Тражећ' гроба у понору мрачном.
Пашћеш, пашћеш!
А ја ћу се подићи из праха,
На ком, пузећ', дедови ми лени
Столетија дуга преживеше!
Ха, ил' нећу?
Можда никад постићи не могу,
О чему је душа у бунилу,
Сањајући боговске санове,
Грлила се са престолом златним,
Гледајући са висине своје
У прашини смрвљеног Љубишу?...

(**Блашко, Паун** и **Голуб** долазе.)

Шта је ново, моје војводе?
Јер то ћете скорим постанути,
Ако бог да и десна јуначка,
Те Љубишу са престола збацим,
А сам седнем на столицу златну.
Шта је ново? Је ли по нас добро?

Блашко (за себе). Све је добро свакоме и за све;
Само твоме умљу оскудева
Зрак светлости ил' искра памети!
(Гласно.) Љубиша је из лова дошао.
То је ново.

Белуш. Зар то само?

Блашко. То је доста,
Јер га народ свугде поздрављао
Кô подземник, кад после година
Жељним оком у зору погледа.

Голуб. Ох, Белушу! Пак да видиш љубав,
Са којом га племенске старише
Поздрављаху у средини својој!

Паун. Понда гордост,
Са којом је поглаваре срето,
Као да је син богова силних!
Блашко. И још да си из прикрајка гледо,
Где Босиљка своје сузе рони
И кроз росу бисерних капљица
Свога срца сунце обожава..
Е, то да си видео — пао би,
Пак, да ниси, Белушу, који си,
У мушкој би пресвиснуо злоби!
Белуш (маша се сабље). Ћути, кажем!
Не помињи, што сам себи тајим,
Терет срца, а клетву живота!
Голуб. Па када је у повратку своме
Копајуће видео сељаке,
Где у новом отачаству себи
Земунице дижу и огњишта...
Белуш. Пак шта рече? Како му је било?
Блашко. Сељаке је повратио дома,
Чудећи се намерама дрским,
Да без њега бирамо кућишта.
Викао је: „Ја сам главар, чујте,
И ван мене нема господара!"
А Драгошу, после карбе многе,
Заповест је своје воље дао,
Да се сабор још овога часа
Под чадором његовим сакупи.
Белуш. Дакле сабор?
То ли чедо размажено тражи,
Да са сузам' пред скупштину ступи,
Наричући ко жена мекушна:
„Срце боли, а груди ме тиште!"
Или: „Моја душа плаче при погледу
Ове стране и пустошне земље!..."
Али нећеш! И ја имам речи!
Имам сабљу и десницу јаку,
Па где не мож' реч продрети силна,
Ту ће сабља победу одржат'!

Блашко. Сада силом треба прегнут' целом,
Да соколу саломимо крила.
После ј' лако пузећега тића
Са убојном оборити стрелом.
Белуш. Напред! Напред!
Ако и сад храбро не продремо,
Самовољство са поругом грозном
Смејаће се унучету нашем.
Паун. Хајд' на посô, јер су часи скупи!
Ено, веће старешине седе
Са свих страна на скупштину хите.
Блашко. Хајд'мо тамо!
Белуш. Само срца умекшат' немојте,
Већ намери останимо верни:
Да у крилу отаџбине нове
Ил' паднемо, или останемо.
За сада толико;
А после ћу отворити срце,
Које мрзост голема потреса.
Хајд'мо! (Сви одлазе.)

ТРЕЋИ ДЕО.

ПРВИ ПОЈАВ.

Под Љубишиним чадором народна скупштина. У зачељу седи **Љубиша**, до њега са десна **Драгош**, а са лева **Белуш**; свугде унаоколо седе поглавари и старешине.
Голуб, Паун, Блашко и Вук.

Љубиша (диже се). Крв ми сама кипи
Од увреда јоште нечувених!
Да је отров срце покапао,
Ил' врх мача додирнуо живац,
Где се живот са смрћу целива,
Не би душа болом уздахнула,
Као што је при неверству мрском,
Што главари данас учинише.

Прадедови мојих прадедова
Вас водише кроз векове дуге,
За вас своју крвцу пролеваху;
А награда?
Презирање, мрзост и неверство!
Где је вера, којом се заклесте,
Са унуком њиним погинути,
У животу сваку беду сносит',
А у беди витешко мучење
Мушким срцем хладно презирати?
Или вас је ова земља туђа
Са осмејком зеленила свога
Опчинила и умље занела,
Те већ српску жељу погазисте,
Никад више не видети Бојке,
Не полити покајним сузама
Црно гробље светих прадедова?

Белуш. Желели смо, у жељи горесмо,
Да у светој Бојци останемо.
Па ко нас је повео из Бојке?
Реци, ко је?

Љубиша. Не Љубиша! Није! Није! Није!
Рат крвави, злоба страховита,
Раздор црни, грешно отимање
Грабежљива брата Владимира.

Белуш. И сам кажеш;
Пак зар данас да уступи оно,
Што је мачем јуче задобио?

Драгош. Не, Љубиша! Мрзак ћеш му бити,
Догод душом отрованом дише.

Љубиша. Црну мрзост из гневних прсију
Време чупа,
А на место јарости крвничке
Братска љубав умиљато ступа.

Белуш. Али братску мрзост и освету
Још времена утишала нису.

Љубиша. Чуј, Белушу!
Није мрзост, што крвавим мачем

Брата мога на освету нука.
Није мрзост, већ грамжење худо
За престолом мојих прадедова.
А кад жели — ено му престола!
Жели л' круне — ено круне сјајне!
Ништ' не тражим, само Бојку милу,
Једно парче земље прадедовске,
Где ћу кости, измучене тешко,
Када часак дође умирања,
До костију мојих прадедова
Положити.
То ми срце од богова проси;
Јер ми душа у грудима плаче,
Гледајући сузе оволике,
Што ј' у странству покапао мрском
Тужан Србин за земљом отаца.

Народ. Ми у Бојку хоћемо! У Бојку!

Белуш. Зар смо таке кукавице, јадни?
Што радисмо јуче на сабору,
То за капку притворљивих суза
Да газимо и да поречемо?

Блашко. То не може бити, поглавари,
Ја без муке ил' борбе крваве!

Белуш. И сам знадеш, а народ се сећа
Крвавога доба и ратова,
Где крв братска горе и дубраве
У дедовској полеваше Бојци.
И сам знадеш, да нас тамо ропство,
Мрзост црна и освета чека.
Па зар данас пожелети можеш
Да се опет ропству повраћамо?
Да крв братску разјареним срцем
У дедовској пролевамо Бојци?

Љубиша. Пет година, жалосни векови,
Откако се, ево, потуцамо,
Кô маћехом сирочад прогнана!
Пет година тражимо кућишта,
Али Бојке нигде нашли нисмо,

А некмо ли брата у туђинству,
Који би нам срца разиграо
Разговором језика матерњег.
Пет година не видесмо свога,
Нити брата, нити братучеда,
Ни пољане лепе и цветнаве,
Ни лугова, као што је Бојка
На грудима својим неговала,
Ни суморних врхова карпатских,
Који, сунцем летњим обасјани,
На камену чела оријашког
Снег ледене показују зиме.
За пет лета свугде страни бесмо,
Свуд нас туђин варварима зваше.
Па зар још'те желети можемо
Да векове дуге у туђинству
Кô варвари проводимо мрски?

Један старац. Не, никако! Ми дома хоћемо!

Народ. Дома! Дома! Ми натраг хоћемо!

Белуш. Та погледај околину, роде!
Видиш реку, гору и дубраву,
А осећаш мирис од цветића,
Што с истока мили поветарац
На лаганом доноси ти крилу!
А помисли, шта те чека тамо,
У Аварству, у жалосној Бојци:
Ропство црно, освета крвава.

Љубиша. Ја жртвујем себе осветнику,
Мојом крвљу вашу да искупим;
Жедан ли је — нека је пролије!
Хајд'мо само!

Народ. Дома! Дома! Хајд'мо!

Драгош. То нек данас старешине мудре
Једним гласом, једном вољом реше.
А свак знаде, да нас овде слава
И будућност лепа очекује.

Блашко. Невера је народу и небу,
Који овде с нама остат' неће!

Вук (трзајући сабљу). Ево сабље, а жедна је крви!
Удри! Трзај! — Ти ћеш пасти први!
(Чује се звекет сабаља.)
Доле с њима, што у Бојку неће!
Доле! Доле!
Љубиша (у себи). Не, крв братска не сме канут' више!
Свака кап је једна црна клетва,
Што ми живот омразан жигоше.
Народ. Доле! Доле с њима!
Љубиша (гласно). Стој, народе!
А ти, Вуче, сабљу у ножнице!
И пре него крв потече српска,
Највеће ћу жртве учинити.
Ево, ја се жртвујем народу!
Живот дајем, дајем љубав своју,
Теби земљу прадедовску дајем,
Да те речцом једином усрећим:
Ту да останемо!
Народ (радосно). Ту да останемо, кад Љубиша хоће!
Драгош (радосно). Лепше земље наћи не можемо,
Нит' на свету игде лепше има —
Већ да останемо!
Народ. Да останемо! Да останемо,
Јер Љубиша хоће!
Љубиша. Јест, ја хоћу, да вам срећа сине!
Ох, народе, ти ћеш срећан бити,
Ал' ја нигда....
Иђте зовите римског посланика,
Да чујемо поруку његову,
Крепку жељу цара његовога.
(Неколико од поглавара одлазе.)
Љубиша (у себи). Живот, биће, крв и славу своју,
Све за народ жртвовô бих радо;
Али љубав?... Ох, љубави вечна,
Негована на грудима мојим,
Одгојена мојом вечном тугом,
Уљуљкана уздасима мојим!
Ох, љубави,

Већег блага немам, веће туге немам,
Тебе дајем — све спасење дајем,
Веће жртве никад не познајем!

(Посланик долази.)

Посланик (клањајући се).
Цару римском, мудром Ираклију,
Мило ј' врло и срцем је весô,
Што у својој мирној царевини
Поглавара српскога народа
Поздравити кô жупана може.

Љубиша. Шта ј' порука цара честитога?

Посланик (клањајући се).
Цар вам даје руком милостивом,
Што искасте и молисте ода њ:
Горе, реке, дубраве и поља.
Од Дунава до Тимока хладна,
Све је ваше, куда погледате;
Само цару када нужда дође,
Пет стотина најбољих синова
Да на бојно поље оправите.
То је жеља, воља и углавље,
Под којим се станити можете.

Љубиша. Хвала цару, и поздравље носи,
Да ће народ уза њ војевати,
Све док траје крви и мишица.

Драгош. Сви љубимо у скут и у руку
И заклетвом кунемо се светом:
За њ и престо његов погинути!

Посланик Ваш ће поздрав цара обрадовать'.
Сада збогом! (Клања се и одлази.)

Љубиша (у себи).
Све с осмејком и с поклоном смерним,
А у срцу јетке змије скрива!
Познајем те, ђаволски породе!
Знам, шта мислиш, шта кријеш и хоћеш;
Ал' преварит' не можеш ме нигда,
Нит' жртвеник неситости твоје
Са народом српским подмирити,

Док ја живим, не! (Гласно.)
Сад растур'те кроз народ гласнике,
Да зидају куће и олтаре
И слободно у даљне брегове
Гоне стадо, свилоруне овце!
(Сви се разилазе. **Љубиша** сам.)
Станите се, нађ'те себи мира!
Нова земља на грудима својим
За вас крије радост и тишину,
А за мене — само један цветак:
Горке туге и кајања нема,
Њим да китим моје тужне груди,
Да миришем, да горко уздишем
За надеђом, сахрањеном вечно!..
Никад, никад видети је нећу,
Моје небо, моје сунце јарко!
Никад, никад за живота више!
Нит' положит' измучене кости
До костију мојих прадедова!...
Туђа земља истуриће странца,
А ветар ће на помамном крилу
Растурити смрвљену прашину,
Носит', можда, по предели даљни
У Карпате ил' у Бојку милу, —
Али земља витешких отаца
Издајника прихватити неће!
Њу да видим? Ох, никада! Нигде!
Дан не носи на сјајноме крилу
Облик драги најлепше девојке,
Светлост сунца — ноћ не носи мрачна!
Само поток усирене крви
Моје браће и мојих отаца
Сјајан облик показати може...
Грозно! Грозно!
Судбина је ненасита жртви:
Народ хоће, или љубав моју.
Ено љубав!
Ох, дадох јој срце из недара,

Дадох Бојку! — Је ли доста, судбо?
Веће жртве душа не познаје!
(**Пророк** лаганим кораком ступа у чадор.)
Ено тице злокобнице тешке,
Што живота човечијег тајне,
Наде, жеље и будућност скору
У грудима свевидећим крије!
О, пророче!
Тако, мислим, да те негде зову,
Ал' ја нећу — ја ћу: злокобниче!
Откуд тако? Ил' зар имаш тајне
Жалосније и црње од оних,
Што си пређе у мрачним горама
Ове стране и проклете земље
Са злослутним откривао гласом?
Реци, шта је? Верујем ти тврдо,
Јер добра ми никад донô ниси,
А злу сваком одсада се надам;
Само реци!

Пророк. Црна земља у утроби својој
Тајне крије, никад нечувене,
И никад их нико дознат' неће,
Док сам собом под земљу не рине,
Испитујућ' отвореним оком,
Што би душа рада била знати.
Кажи, шта ћеш; упитај ме за све,
А ја ћу ти одговора дати.

Љубиша. Знаш ли рећи што о Владимиру?
Каје ли се за грехове своје,
Што учини десницом крвавом?

Пророк. Не каје се,
Но осветом све то већом пламти
Као звере са рањеним грудма,
Жртву тражи, себе не жалећи;
Тек да види крв душманску, гневан,
Братими се с Аварима бесним,
Војску купи, чете крволочне,
Да на твоје границе удари,
Да те смрви, ил' Српство истреби.

Љубиша. Ох, крвника, црног осветника,
Коме време, кô камену сињем,
Груди леди, а у грудма срце
Све то већим пламом распирује!
Зар не живе богови отаца,
Да са громом страховите клетве
Сатру пород братопрогнаника?
Пророк. Живе! Живе!
Праунук ће под клетвом боговском
Пропиштати у пролећу јада!...
Шта још хоћеш? Упитај ме, чућеш,
Јер одлазит' морам.
Љубиша. А да л' знадеш осећање груди,
Тајну љубав, жалост, или тугу,
Што девојка сама себи скрива?
Да л' је икад крвник рода свога
Жарку љубав уживао Лале?
Пророк. Никад!
Љубиша. Ох, знао сам!
Где се љиљан грлио са стеном,
Бело јање с мрким горским вуком!...
Ох, знао сам!.. А да л' мене љуби?
Пророк. Не љуби те више!
Љубиша. Шта? Не љуби? Црни клеветниче,
Што језиком потварања грдна
Сунце бедиш, да не сија више,
И равнаш га твојему образу,
На коме се срамежи и стида
Сјајна румен огледала није,
Но све лажа, неверство, издаја!...
Каж' бедниче, љуби ли ме још'те?
Пророк (хладно). Не љуби те!
А зар могу мртве груди љубит'?
Хладно срце може л' осећати
Жарку љубав, која очарава?
Лале нема! — Умрла је веће...
Смрвљен цветак љубави највеће! (Одлази.)
Љубиша. Лаже, лаже — још'те Лала живи!

Та како би богиња умрла,
Ил' трептања нестануло звезда,
Или сунце пало и увело,
А да плаво небо не поцрни,
Не покаже на жалосним грудма,
Да је светлост света нестанула?
Живи Лала! — Ал' ја се не надам!...
Никад, никад загрлит' је нећу!

(**Вук** долази.)

Вук Један човек из земље далеке
Хитно тражи жупана Љубишу
И на путу приповеда чудо:
Да Авари с братом Владимиром
Са крвавим мачем и десницом
Напред јуре, палећи, робећи;
Захумље су поробили веће
И сад журно срцем крволочим
На Дунав су хладан нагрнули.
Тебе траже ненасити вуци,
Твојом крвцом жеђу да угасе!

Љубиша. Где је човек? Нека амо дође!

(**Вук** одлази и доводи бегунца.)

Откуда си? Какве носиш гласе?
Казуј брже!

Бегунац. Захумље је отаџбина кршна,
Нова земља, али мени драга.
Но сад више отаџбине немам,
Никог свога, до богова силних,
Који ће нас једном осветити.
Јер Авари земљу опустише,
Поробише, огњем попалише,
А што живо оста у животу,
За хладан је приковано ланац
И у Бојку одведено стару,
Аварима да робује црним.

Љубиша. Казуј брже, јер ми срце кипи.
Где су сада? Враћају л' се веће?
Ил' све даље, сатирући, јуре?

Бегунац. Пјани вуци човечијом крвљу
Не сећају с' домовине своје,
Но све даље мачем крволочним
Од границе на границу лете.
Сад далеко већ не могу бити.
Но ако си витез, као што су
Твоји седи прадедови били,
Напред с мачем, дочекај крвнике
И освети грдне осветнике!
Љубиша. А је л' с њима и Владимир мрски?
Бегунац. Јесте, јесте, ох, да с њима није!
Он је крвник, он их напред води,
Да освети крвавој угоди.
Љубиша. Иди, Вуче, Драгоша ми зови,
А кроз народ с трубом ратоборном
Хитро прођи, кори, опомени,
Да се Србин на оружје диже!
(**Вук** одлази.)
А ти, брате из земље далеке,
Глај одмори уморену снагу.
А ако си рад светити мртве,
Доба иде, где ћеш мачем љутим
Осветити браћу и родбину.
Бегунац. Ох, хвала ти на утеси лепој,
А богови нек ти снагу даду,
Да неверу смрвиш и победиш! (Одлази.)
Љубиша. Ха, пакости, злобо и неверо,
И ван свога прага се помаљаш!
Је л' то браство? — Ох, небрате худи,
Што ме светом као звере гониш,
Жељан руке, орудије пакла,
У братинској омастити крви!
Али нећеш, сунца ми и вере,
Коју су ми деди веровали!
Пашћеш, пашћеш сам у својој злоби,
Измучене положићеш кости
У гробницу злобе и пакости!
(**Драгош** долази.)

Драгош. Шта ће звуци трубе ратоборне?
Шта ли хитно позивање твоје?
Је л' опасност, што народу прети,
Или ће му радости донети?

Љубиша. С Аварима Владимир се мрски
Подигао с огњем и са мачем.
Захумље су већ поробили,
Те сад мачем непобеђенијем
На граници новог нам кућишта
Истребљењем целој земљи прете.
Но на ноге! Часа не почаси!
Дању, ноћу под оружјем да си!
Двоје ћемо ја и ги, Драгошу,
Храбром мишцом Српство предводити.
Ил' погинут', или победити!

Драгош. Ил' погинут', или победити! (Одлази.)

Љубиша. Земљо нова — немила, недрага,
Сада ћеш ми постати дражија!
Мрком ћу те крвцом окупати,
Да на теби црвен рубин сија
Као роса на руменој зори,
Кад кроз свитак са пламеном гори.
(Напољу се чује глас трубе.)
То је труба! — Ха, како се ори!
Породиља сад у несвест пада,
А чедо јој у наручју вришти,
Стрепећ', јадно, с кршнога одјека,
Што ко тресак лугом и планином
Свету вољу ратника понавља.
Нове звезде то ј' благослов први:
Звуци трубе — река мрке крви!...
Ал' бог хоће — тако нека буде!
Бар ће унук земљу прадедовску
По крвавим потоцима ценит'
И душману познијих векова
Са крвавим мачем и десницом
Пут препречит' на прагу огњишта:
„Довде само, даље не смеш прећи!

То је земља светих прадедова,
Потоком је крви посвећена;
Само госта, само брата прима,
А смрт свима — смрт проклетницима!"

ДРУГИ ПОЈАВ.

Под Белушевим чадором. **Белуш** и **Блашко.**

Белуш. Не може се! Већ ако ћу срце
Да у грудма препукне и свисне!
Гнев га пали, мрзост и освета.
Сав задршћем, кад га видим само.
Чини ми се да се смирит' нећу,
Док не згледам ону русу главу,
Где се, мртва, по прашини ваља.

Блашко. И право је!
Та није л' нас са светлошћу својом
Помрачио и у прах тиснуо,
Те, пузећи, кô црвићи мали
Вијемо се, презрени од света?
Ал' још куцнô није
Мио часак освете крваве.

Белуш. Није куцнô?
Кад нас с Бојком раставио старом,
Не жалећи крв и сузе наше,
Повео нас у земљу туђинску —
Ни тад није?
Пет година, како њега ради
Роб умире од жеђи и глади,
Следећ' стопе господара свога,
Кога страсти, срца самовоља,
Светом гоне и пучином морском —
Ни тад није?
Да када ће, робе стрпељиви?
Кад ће доћи час освете грозне?
Или желиш, да те вечно гази
Са осмејком притворства својега?

Не, сунца ми! Неће дуго више
Са опсеном ласкаве лепоте
С братом брата растављати мила,
Вереника с вереницом дивном!

Блашко (поругљиво).
Ни Белуша са лепом Босиљком!

Белуш. Ћути! Ћути! — Неверство ће њено
Сто његових осветити мука!

Блашко. Ал' сад не мож' — он сад не сме пасти!

Белуш. Сада мора! Зашто сад да не би?
Нема часа у вечности дугој,
У коме би десница крвава
Поштедела црнога крвника.

Блашко. Ал' сада га поштедети мора!

Белуш. Зашто? Реци!
Буде л' само мало помицања,
Ти ћеш први пасти, неверниче!
„Не сме пасти!"... И опет ће пасти!
„Само сада не сме!"...
Тако, ваљда, змије у камену
Змијчадима загонетке плету,
Да отровно изуче сикање.
Зашто не сме?
Одговарај, змијо отрована!

Блашко. Сад Љубиша погинути не сме,
Јер Авари с Владимиром силним
Све то напред, палећи, робећи,
Ка оташтву примичу се нашем.

Белуш. Зато боље да га ја убијем,
Него чете дивљијех Авара.

Блашко. Али ко ће, кад Љубиша падне,
Под барјаком славе и јунаштва
Предводити витешка племена?

Белуш. Ја ћу!

Блашко. Ти ћеш?
Тебе народ презире и мрзи;
Воли пасти, нег' победу славну
На мегдану с тобом одржати.

Белуш. Нек Драгош предводи,
Он је јунак од старина славан.
Блашко. Њега народ љуби;
Али младић, што у срцу снаге
И плам силни осећа витештва,
Тај Љубишу за војводу тражи.
Белуш. Е, пак докле да пламен прикривам,
Што ми срце немилице мори?
Докле гнева змију отровану,
Што са једом моју душу пори,
Докле да је храним?
Блашко. Часак иде!...
Кад победу над Авари силни
Одржимо на љутом бојишту,
Тад ће пасти с престола Љубиша.
Белуш. Пак зар славом увенчан да падне?
Шта ће на то рећи поглавари?
Шта ли народ, што га силно љуби?
Та не би л' ме у јарости својој
Са камењем под гомилу вргли,
Кô убицу славног победника?
Блашко. Не би!
Белуш. Како, не би? Зар не видиш, болан,
Да га народ више себе љуби?
Блашко. Опет, не би!
Јер никада то дознати неће,
Како ј' Љубиш отишô са света.
Белуш. Пак зар тајно? То не могу, Блашко!
Блашко. Ти и нећеш!
Белуш. Ко ће, дакле?
Блашко. Отров.
Белуш. Шта? Зар отров част имена мога
Да опере са течношћу јетком?
Сабља мора! Крв потећи мора,
Да крвавим позором утишам
Свету жељу освете крваве!
Блашко. Ал' се онда никада не надај
Да ћеш постат' великим жупаном.
Белуш. Пак да шта ћу? Реци!

Блашко. Кад се жртве боговима силним
На жртвеник положе посвећен,
И свећеник с благословом својим
Старешину понуди са вином,
Нек у вино отрова нацеди...
Тад ће народ погруженим срцем
За каштиту примити боговску;
Реће старци, да је грешан био,
И зато га на светом олтару
Покараше богови отаца.
Белуш. Ал' свећеник где је,
Што би отров са десницом грешном
Посвећеном придружио пићу?
Блашко. Има и тог!
Сутра ћеш га под чадором својим
Загрлити, као госта свога.
А ја данас идем, да га лепо
На велико делање поучим.
Свећеник је... Славољубив... Грабљив!...
Златну круну првосвећеника
Обећај му — све ће за њу дати:
Част, и образ, и народ, и себе;
Та за њу би оца отровао!
Белуш. Добра мисô, вере ми и сунца!
Само брже! Ради! Делај! Иди!
Јер свак тренут нову славу носи.
Ха, постаћу великим жупаном,
Ти војводом витешких племена,
А свећеник првосвећеником!...
Иди! Иди! Часа не почаси!
Још пре зоре и код мене да си! (Одлазе.)

ТРЕЋИ ПОЈАВ.

Пролазе копљем и стрелама оружане чете народа.
Живко, Гавран и Борко.

Гавран. Ено тамо гомиле народа
Под барјак се скупљају Љубишин.
Хајд'мо тамо!

Живко. Љубиша је јунак, ватра жива,
Смрт презире, страха не познаје.
Гавран. Пак баш зато хај'дмо к њему!
Борко. Ја, да видиш, немам тако воље;
Већма желим староме Драгошу.
Он је мудар, заклања се вешто,
А Љубиша жаром и пламеном
Сред душмана с голим мачем јури;
Ту је, као, лакше погинути.
Живко. И ја мислим староме Драгошу,
А и наши мудри поглавари,
Белуш, Блашко, и Голуб, и Паун,
Сви се њему само придружују,
Пак и ја бих.
Гавран. Ал' остало све, што срца има,
Под барјаком куне се Љубиши:
С њиме пасти, погинути, мрети,
Ал' с бојнога не уступит' поља.
Ја ћу тамо, јер Љубишу љубим,
Пак ако је часак погибије,
Волео бих погинути с њиме.

(**Вук** долази са грдним рогом у руци, о појасу му сабља.)

Вук. Напред! Напред! Шта чекате, јадни?
Зар душмани да нас овде нађу?
Борко. Кô, волô бих, да ме баш не нађу,
Пак не овде, него нигде више.
Вук (замахује рогом). Хајд' одлази, рђо и кукавче!
Жено худа!

(**Борко, Гавран** и **Живко** одлазе.)

Вук (дува у рог, народ се купи).
Напред! Напред, ко је јунак храбар!
Нова земља иште жртве наше,
Пак ко кадар крв пролити није,
Није вредан, да се у њој стани! (Дува у рог.)
Напред! Напред! Љубиша вас чека,
Да са мачм душману покаже,
Ко је Србин, каква ли је соја.

Само за њим победа ће доћи.
Неће Авар у Србију моћи!

(Одлази. — **Белуш, Голуб, Паун и Блашко.** Чете народа једнако пролазе.)

Белуш. Хеј, народе! Куда ви мислите?
Ил' Драгошу, ил' ћете Љубиши?

Гласови. Сви Љубиши, с њиме да гинемо!

(Одлази народ.)

Белуш. Није л' ово нечувена љубав?
Тако љубит' једнога човека!
Није мудрост, вештина у влади,
Или строгост владалачке крви —
Једна љубав њега одржава
На трошноме престолу дедова.
Кад пођосмо из дедовске Бојке,
Листом народ за Љубишом грну.
После: „Натраг!" — „И натраг хоћемо!"
Сад: „Са њиме сви да изгинемо!"

Блашко. Пак не само гомилу народа
Да је једним очарô погледом,
Већ и срце...

Белуш. Муч', клетниче!
Ту ће љубав животом платити!

(Из далека се чује звук трубе.)

Голуб. Чу ли сада глас трубе убојне?
Хајд'мо! Хајд'мо, да не закаснимо!

(Чује се вика и опет глас трубе.)

Белуш. Напред! Напред!

Блашко. Ох, кол'ко је боље под чадором!
Чисто ми се на бојиште неће.
Волео бих из далека гледат'
Позорије крвавога рата.

(Један војник хитно.)

Војник. Јесте л' вид'ли главара Белуша?

Белуш. Ја сам! Шта ћеш?

Војник. Авари су близу до бојишта.
Војевода Драгош те позива.

Брже! Брже, јер већ чујем трубу,
Где трећипут на борбу позивље.
(Војник одлази, чује се труба.)

Белуш. Хајд'мо!

Блашко. Све због њега, да га бог убије!
Он је узрок ове погибије! (Одлази.)

ЧЕТВРТИ ПОЈАВ.

Војно поље. Чује се звека сабаља, рањеници се проносе. **Борко** бежи. **Отац Борков.**

Отац Борков. Стој, зликовче! Куд си наумио?

Борко. Ах, опрости! (Бежи.)

Отац Борков. Све да простим,
Ал' ти мајци опростит' не могу,
Што је таког кукавца родила!
Рђо једна, што богове грдиш,
А на оца песницу подижеш!
Где је храброст, где је мишца српска,
Што пркоси громовима громким?
Стој, пудљивче!
(**Борко** бежи.)
Иди тамо — нестало те, бог д'о,
У ђубрету ил' у калу негде,
Кад погинут' н'умеш на бојишту!
(Неколико војника проносе рањенога Блашка.)
Ал' ко ј' ово?
А, та то је Блашко!
Е, и ти си већ долијао!
Знам га добро, тајног зликовника,
И отац му бејаше лисица,
Душман себи и народу своме.
Хајд', нека вас, сви на ред идете!
(Чује се вика.)
Где је жупан? Нигде се не вија!
Напред! Напред! (Одлази.)

(**Љубиша** са **Владимиром**, бијући се.)

Љубиша. Нећеш даље од места овога!
Ту ћеш скончат' пакост свуколику!

Владимир. Ти си ову отаџбину себи
За најлепшу избрао на свету;
Она ће те на леденим грудма
Прихватити. — Падај!

(Бију се. Владимир пада, рањен.)

Љубиша. Жеља те је крвава водила,
Бесним срцем гонио си брата, —
Падај!...
Правда те је божја поразила!

Владимир. Ах, Љубиша, опрости... опрости!...

(Умире.)

Љубиша (неколицини војника).
Ово тело брата јединога
Однесите мојему чадору!

(Војници носе мртва Владимира.)

Бог милости нека му опрости,
А од мене све нека је просто!

(**Вук** дува у рог. Пред њиме бежи читава гомила Авара, а на сабљи носи главу војводе аварског.)

Вук. Јуриш, браћо! Сеците! Кољите!
Стари су нам Авари крвници!
Напред! Напред! (Дува у рог.)

Љубиша. Доста, Вуче! Или није доста
Крв братинску потоком пролеват'
Од уранка до вечери тамне?
Доста! Доста!
Дувај у рог, да се народ купи,
Да од крви ножеве опере —
Братинска је! —
И да иде са молитвом смерном,
Боговима принашати жртве.

ЧЕТВРТИ ДЕО.

ПРВИ ПОЈАВ.

Босиљка и **Перуника** пред Драгошевим чадором.

Босиљка (у мислима). Овуда ће проћи!
Перуника. Ко?
Босиљка. Он ће проћи!
То да кажем, не мислим на сунце,
Нит' ме његов зрачак очарава; --
Он ће проћи — сунце, живот, биће...
У Љубиши све то разумевам!
(**Гавран** долази, рањен.)
Али ево једнога војника,
Он ће знати о боју причати.
Запитај га, Перунико моја!
Перуника. Откуд идеш, незнани јуначе?
Гавран. С боја, госпо,
Јер под мирним чадором се ране
Не раздају оваке кâ ове.
Босиљка. Пак чија је победа, витеже?
Гавран. Љубишина, госпо, и боговска.
Трипута је са зорним јуришем
Повратио од мрских Авара.
Где највеће гомиле бејаху
Црних чета, беснећих крвника,
Исмевајућ' наше нападаје,
Онамо је Љубиш јурдисао
С голим ножем, а с голом десницом,
Кроз средину смрвљених душмана.
Пак чуј, госпо, да кад сина родиш,
Да ућуткаш чедо расплакано,
О победи Љубишиној причај, —
Смириће се на мајчину крилу.
Страшна војска, братска и аварска,
Једним махом, једном снагом грну,
Да средину раскомада нашу.
Од стрела је небо помрчало,

Од сабаља помрчина сину;
Сила страшна, а жеља крвава.
Већ уступа војвода Драгошу,
Клону снага, малакса десница
При сукобу зорног душманина;
Ал' Љубиша с руком смртоносном
Јурну, силан, сред мачева љутих.
„Напред, браћо!“ страховито викну. —
Попадаше аварске војводе.
Још Владимир срцем разјареним
Крв просипље, живот уништава.
Ал' и тигар, када лава види,
Затрепери од погледа жарког: —
И Владимир пада пред витезом,
На самрти опроштаја тражећ'
Од нашега јуначког Љубише...
Ал' ме рана страховито тишти,
Због, мила госпо! (Одлази.)

Босиљка. Таки јунак, тако срце храбро!
Перунико, та да вид'ла нисам
Светлост лица, ноћ очију црних
И стас вити, што кретање свако
Као виту јелу заљуљкује, —
Ал' при причи његова витештва
Слабо би се срце разиграло,
И ако би још пожелет' знало,
Желело би да за њега умре.

(Једна чета војника пролази. Пред њима **Вук** носи главу аварског војводе.)

Вук. Хајд' сад дома сваки с својим пленом!
Превијајте ране на грудима,
Што душмани урезаше мрски!
Али сузом канути немојте
Ил' уздахом грешнога кајања,
Што крв своју потоком пролисте;
Јер кап свака бисер је и роса,
Са којом сте окитили љуљку
Деце ваше и унука ваших. (Одлазе.)

Перуника. Ох. ал' Блашка још̀те нигде нема!
Не видех га, нити чух за њега.
Тек да није како погинуо?
Ал' ко ј' ово?

(*Љубиша* пролази, пред њиме заробљеници, а за њим силан народ.)

Народ (виче). Живео Љубиша! Живео! Живео!

Љубиша. Не могу вас окривит', витези,
Што са мачем јурнусте крвавим,
Смрвит' браћу и родбину своју.
Ох, ви не би — знам, да никад не би,
Ал' Владимир с Аварима мрским
Нагони вас, живот окаљати.
Грех је страшан,
Али за све, знам, да се кајете!

(Чује се звека ланаца, заробљеници падају на колена. Један старац роб излази.)

Старац роб. Кајемо се — кајање је тешко!
Проклети смо — клетва је голема!
У богова опроштаја нема!
Ал' ти нам опрости! Опрости нам сада,
А после нас заслуженом смрћу
Карај, казни за неверство црно!

Љубиша. Покајнима праштају богови;
А ја живот браћи не узимам.
Кам' да могу и онима дати,
Што у љутом боју изгибоше!
Устај, старче! (Диже га и љуби.)
Одсада сте моја браћа драга;
И на грудма отачаства нова
Поделите милост свуколику,
Што вам земља изобилно даје;
Горе, реке, дубраве и поља,
Све је ваше, куда погледате!

(Одлази; народ га, благосиљајући, прати.)

Босиљка. Видє л' токе на грудма витешким,
Што су мрком крвљу покапане?
Ох, да могох на грудима истим

Штитом бити, срце заштитити,
Пак да онде погинем на њима,
Слушајући врело шапутање
Живог срца, милог љубавника,
Ох, ала бих радо погинула!...
Ил' да постах робом покајником,
Да ме диже са пољане хладне
И пољупцем посвећених уста
Целу вечност тренутом очара!...
Или да сам душман рода свога,
Да ме коњем прегази помамним,
Или груди са мачем запара,
Кад не љуби, да ме више нема!

Перуника (у себи). Слутим, чекам — о, дуго чекање!
Хоћу ли га дочекати игда?
Сви прођоше.... њега нема... нема!
Ил' је мртав? (Гласно.)
Хајд', Босиљка, хајде да идемо,
Јер ми срце покој не познаје.
Њега нема, нема! (Одлази.)

Босиљка (сама). Не љубећи, згрешила бих небу.
Та створен је, да га сунце љуби,
Да у тешкој љубомори огњем
Месец спржи и звездице сјајне,
Ако би се у својој несвести,
Очаране лепотом највећом,
У његову изгубиле лицу.
А љубећи, страховито грешим!
Удубљена у погледу једном,
Презрела сам васиону целу —
Поред створа заборављам творца!...
Где је отац? — Ох, богови света,
Опростите заљубљеној души!
Рат крвави... Ох, та није, ваљда,
Раном тешком поцепао груди,
У којима ј' само љубав жарку
Од рођења неговао за ме?
Ваљда није погинуо?
Куку! Куку, тужна!

(**Драгош, Белуш, Голуб и Паун** долазе.)

Ох, бабајко!

(Плаче од радости и пада му на груди.)

Драгош. Јединице, моје чедо драго,
Ево баба из боја крвава!
Две-три ране споменик је цели,
Што сам с овог разбојишта доно̂,
Бранећ' крвљу домовину нову.

Босиљка. Ране, бабо?
Куку, ране тешке!

Драгош. Ах, не бој се, моја кћери мила!
Смрт не носе, олаке су само.

(**Белуш** са **Голубом** и **Пауном** хоће да одлазе.)

Белуш. Због ом остај, војвода Драгошу!
И ти због ом, најлепша Босиљко!

Драгош. Шта? Зар тако брзо?
Бар са вргом студене водице
Да те млада невеста послужи,
Да расхлади овај пламен живи,
Што бацањем убојита копља
Крв пропири у прсима врелим.
Хајд', улаз'те под чадор, главари,
Где вас мили одмор ишчекује.

Белуш. Зар је умор отачаство бранит',
Које чува цело наше благо

(Гледа у Босиљку.)

И, нихајућ' на прсима меким,
Санком крепи успавано злато?.
Али због ом; већ и сунце седа,
А Босиљка, можда, на санак изгледа.

(**Белуш, Голуб** и **Паун** одлазе.)

Драгош. Због ом!

Босиљка. Знам, како је њему; ал' је мени теже
Црња ми је душа од поноћи саме,
Теже ми је срце од камена сиња;
Ал' љубави нема — нема срце моје,
За Љубишу даје и спасење своје.

ДРУГИ ПОЈАВ.

Белуш и свећеник.

Белуш. Знаш, куд тежим.
Видео си срце отворено,
Кâ што гледаш лице у потоку:
Видиш бору, румен, пегу сваку,
Што на њему времена оставе.
Ја господар, ти до мене први;
Мени народ, теби да се клања
Олтар свети, жртвеник и жртва.
Само вере погазити немој!

Свећеник. Твој сам, твој сам! — Што ти хоћеш, хоћу
За награду таку олтаре да рушим!...
Ја свећеник први!... Та ни своје крви,
Ни живот јединца, што, уљуљкан санком,
На мајчином крилу, смешећи се, спава,
Поштедела не би десница крвава!...
Само реци, шта ћеш?

Белуш. И још не знаш, шта ћу?

Свећеник. Не знам!

Белуш. Док Љубиша са престола свога
Живим оком, презирући, гледа,
Ропски ћеш се поклањати, робе!
Светлост славе, о којој ти срце
У жељама неизмерним сања,
Својим оком угледати нећеш.
Док он живи, не!
Смрт његова мени само сјајан,
Теби славу и првенство носи,
Златну круну првосвећеника...
Он погинут' мора!

Свећеник. Зар Љубиша?

Белуш. Он!

Свећеник. То никад не дајте, богови отаца!
Само то не могу!... Не могу.... Не могу!
Кажи мог јединца — нека жртвом пада!

Кажи мене, себе, — послаћу те богу,
Ал' Љубишу? — Не могу, не могу!

Белуш. Онда никад првосвећеником
Постат' нећеш, робе од рођења!

Свећеник. Ха, големе жртве!
Ох, награде пусте — већа је од жртве!
Пашће, пашће — само реци, како?...
Ја ћу постат' првосвећеником!
Нека пада отац, мати, сестра,
И Љубиша — само реци, како?

Белуш. Вечерас ће, кад месец изиђе,
Народ своје приносити жртве
На олтару новог отачаства,
У славу богова и победе наше,
Што над војском беснећих Авара
Одржасмо оружијем бојним.
Ти ћеш служит' молитвом побожном.
Ту ће бити седи поглавари
И Љубиша.
Пружићеш му, благослова ради,
Соли, хлеба и румена вина...

Свећеник. Ох, богови!

Белуш. Ево листак најлепшега биља!
Кап од њега смрт је Љубишина,
Твоја слава, моја величина.

(Пружа му један зелен стручак.)

Узми стручак, у вино нацеди,
Свакој капи смрт ледена следи.

Свећеник (узима листак). Дршће ми срце и силно бије,
Душа се боји грехова својих —
И опет грешим!...
Ох, човече, најгрђе створење,
Срце ти је љуће од отрова,
Реч је грешна, грех је помисао,
Што помислиш, огањ је и пакô,
Жеља ти је црна, немилосна,
Нада отров, смрт намера грозна!...
Ал' шта ме је до грехова стало?

Ја ћу постат' првосвећеником!
Да отрујем бога и богове,
Зашто не бих, да богом постанем,
Да се играм сунцем и месецом,
Смејући се шалим са судбином?
Сад ћу кнеза, сад уништит' цара,
А сад оној бедној сирочади
Оца, мајку и наду узети...
И богови греше.
Или, можда, то грехови нису:
Са сузама плачућега света
Свог образа осмех окитити?
Нису! Нису!... Љубиша ће пасти,
А ја постат' првосвећеником!

Белуш. Тако, дакле, као што рекосмо,
Кап отрова промашити неће?

Свећеник. Кад запламти огањ с жртвеника,
И пун месец са висине своје
Бледим зраком у понор погледа,
Љубиша ће пасти и умрети.
Ти жупаном, а ја ћу крвником —
Ах, постаћу првосвећеником! (Одлази.)

Белуш (сам, гледа кроз чадор).
Хајд' залази, сунце, шта оклеваш?
Мојом срећом месец господари.
И док будем великим жупаном,
Најстрожију забрану ћу дати:
Који би се сунцу поклонио,
Ил' принео жртве боговима,
Кад рўмењу зоре усијане
Затрепери небо на уранку,
Месец ће се са зрацима бледим
У његовој крви огледати.
Ноћ је мила, месец је светиња,
Њима ће се жртве приносити.
То ја хоћу;
А што хоћу, оно бити мора!
Шта? Ил' има у Српству робова,

Који би се противили смели
Светој вољи великог жупана?
Докле грмнем са столице златне:
„Ја сам жупан!“,
Клањаће се народ и главари
И, пузећи, оно ће учинит',
Што ми душа узвишена гордо
Са висине највеће зажели.

ТРЕЋИ ПОЈАВ.

Под чадором лежи рањен **Блашко**. **Перуника** му привија ране.

Блашко. Ох, привиј је! — Ала страшно боли!
Боли! Боли! Боли!
Перуника (привијајући ране). Проклети крвници!
А проклета она рука, бог дô,
Што ј' тетиву додирнула виту!
Ископао очи у сузама,
Којима је нишанио груди,
Те слеп ишô од стене до стене,
Док га поноћ слепила и мрака
Не наведе у поноре црне,
Плен отрову једовитих змија! (Плаче.)
Куку, ране! Куку, груди миле!
Ох, како су нагрђене тужно!
Куку! Куку! Куку!
Блашко (у бунилу) Боли! Боли! Боли!
Перуника. Куку, боли!
Знам, да боле, моја бôна душо!
Знам, да тиште, мили љубавниче!
Знам, осећам, као да ме, тужну,
Хладне смрти рука додиркује!
Блашко (у бунилу). Смрт! Смрт! Смрт!
Иди, смрти, проклетињо црна!
Нећу мрети! — Је л' да никад нећу?
Перуника. Никад! Никад!
Бесмртан си, кâ богови што су!

Ил' ако ти срце сломе, гневни,
Нису више богови, који су.
Ал' што бледиш? Куку, ране тешке!

Блашко. Смрт! Смрт! Смрт!
(Диже се и јаросно кида завоје.)
Ходи, смрти! Ходи! Ходи! Ходи!
Кани отров са ледених уста,
Та и он ће с отровом умрети! —
Ал' нек пада!
Боли! Боли! Боли!
Смрт га љуби,
Смрвиће се у љубави својој....
Сви га љубе —
И ти њега љубиш...

Перуника (поплашено). Кога?

Блашко. Сви га љубе. — Сви на мене мрзе!

Перуника. Ја те љубим!
Ох, како те страховито љубим!
(Љуби га и плаче.)

Блашко (Отискује је јаросно од себе).
Не љубиш ме — лажеш!
Ко ме љуби, тај мрзети мора
Свет остали, као змију јетку.

Перуника. Тебе љубим, —
Васиону презирем и мрзим.
Та зар не знаш, да и оца презрех,
Браћу, сестре, тебе љубећ' жарко?

Блашко. Не љубиш ме!

Перуника. Ох, љубим те, моје сунце јарко!
Сан не љубим, што ми тело крепи;
Дан не љубим, што ми живот држи;
Зрак не љубим, којим дишем, ево,
Само тебе јединога љубим!
(Хоће да га пољуби, **Блашко** је отискује.)

Блашко (мирно). Када ће се приносити жртве?

Перуника. Док ми овде, плачућ', привијамо
Ране тешке крвавога рата,
Поглавари и свећеник благи

Огањ ложе, боговима силним
Да принесу захвалности жртву
За победу.

Блашко (грохотом смејући се).
Ха! Ха! Ха! Сад ће пасти!
Кап отрова — једна капка само
Сунце ће му помрчати вечно.

Перуника. Коме?

Блашко. Љубиши!
Он ће пасти, то Блашко захтева!

Перуника (уплашено). Љубиша?
Зар он, сјајан, да на жртву падне?
А ко му је отров приправио?
Реци, ко је,
Да крвника боговима тужим!

Блашко. Ја сам!

Перуника. Ти си, Блашко? — Ти отровник црни?
Бог је Љубиш — богове убијаш,
Срећу рода и благослов земље!
С твога греха пропиштаће унук
Под теретом страховите клетве.

Блашко. Сви га љубе — ха, ха, ха!
Сви на мене мрзе!

Перуника. Кам' да мрзет' могу,
Кô што мрзим твоје дело црно,
Отровниче мрски!
Идем, идем! — Можда, није још̂те
Отров канô на уснице бајне.
Идем, свету светлост да повратим,
Ноћци звезде, дану сунце јарко,
А Србији жупана Љубишу. (Хитно одлази.)

Блашко (у бунилу). Боли! Боли! Боли!
Смрт је хладна... Не дирај ме, смрти!
Отров... љубав... Љубиша...
Њега љуби... Цео свет га љуби!
Отров носи смрт... смрт... смрт...
(Удара главом о земљу.)
Отров... смрт... (Умире.)

ПЕТИ ДЕО.

ПРВИ ПОЈАВ.

Вече. Кроз чадор гледи месец. **Љубиша** сам.

Љубиша. Ох, светињо бледога месеца,
Кћери бога големога света,
Света круно мојих прадедова,
Што ме гледаш са светлошћу бледом?
Или, можда, поздрав носиш мио
Од девојке најлепше на свету?
(Гледи у месец.)
Тако тужна видео те нисам,
Тако бледа никад још до сада!
Ох, бледости — јаох, слико моја,
Моје душе, мога осећања!
Ха, ил' плачеш? Зар је мртва већ,
Кô злокобник што прорече црни,
Пак по теби жалост поручује?...
Мртва, мртва за мене довека,
Јер је више никад видет' нећу.
Румен лица, ноћ очију црних,
Никад, никад — ох, никада више!
(Указује се **сенка Лапина.**)
Ха, мој уме, тако л' ме издајеш?
Срце моје, тако ли ме вараш?
Показујућ' сенку најмилију,
Доводите живот у бунило.
Не знам, шта ћу, до умрети само...
Је ли она? — Ох, она је, она,
Ал' је чело бледо и ледено,
Осмех тужан, румени нестало,
Што се тихо по беломе лицу
При освитку невине љубави
Развијаше, негована стидом!
Ох, она је,
Ал' јој више у оку не сија

Жарка љубав, жар срца и душе,
Што ми пламен у прсима тужним
Својим пламом подстицаше, мила,
А после га меденим уснама,
Белих руку меким загрљајем
Утишала, као суза тугу!
Ох, она је! Али мртва — ледна,
Дивног створа само сенка бедна!
Лало! Лало!
Отвор' речи медених усана,
Пољупцима мојим посипане!
Кажи, душо, живиш, ил' ме сила
Туге моје страховито вара?
Кажи! Кажи!

Сенка Лалина. Живела сам само за живота
У мом рају, твоме загрљају;
Живела сам — сад живота немам,
Богови ме одзваше са света!

Љубиша. Ха, богови, човештва мучење!
Погледајте на лепоту њену —
Грешан дарак земљи и трулежи!
Та можете л', а да не плачете,
Ви, што мућом небо раздирете
И облаке, тешке и суморне,
Као горе дивљијех Карпата,
Повлачите по подножју своме,
Или дахом једним и јединим
Свет, и буру, сунце, месец, звезде,
Као крпу паучине трошне,
У прашину ситну раздирете?
Можете ли додирнути цветак,
Нежан, млађан као зора рана,
Ил' кô роса, што још у висини
О сунчеву затрепери зраку? —
Можете ли са безбоштвом својим
Цвет укинут', свет ојадит' собом,
У гробље претворит' са јединим гробом?

Сенка Лалина. Ох, не дирај богове отаца!

Једини су, силни, свемогући.
Не дирај их!

Љубиша. Ох, силни су — насилници црни!
Свемогући, јер су свет потресли!
Једини су — хладни, немилосни,
Мог живота рушитељи грозни!

Сенка Лалина. Не дирај их!
Већ чуј гласе изнемогле душе,
Чуј, што срце с оне стране гроба
Љубавника ојађеног кори:
Љуби народ! — Бесмртан је, вечан!
Вечна љубав, која њега љуби!
Њега љуби верно,
Јер те љуби силно, неизмерно

Љубиша. Ох, народе,
Никада те љубити не могу,
Све док спомен највеће лепоте
Сјајним ликом по души трепери!

Сенка Лалина. Спрам спомена мога тек је сенка народ?
Ха, Љубиша,
Никада ме угледати нећеш,
Нит' ће поноћ икада донети
Слику бедну, што ти душа једна
У спомену тако обожава!
Никад, никад — јер не љубиш Српство!

(**Сенке** полако нестаје.)

Љубиша Ох, причекај! Чекај! Постој мало,
Да пољубим твоје чело бледо,
Да оросим са горким сузама
Вечним ледом умивене груди!
Ох, причекај — само тренут један,
Да за тренут векове преживим!
Стој, богињо, стој!...

(**Сенке** нестане. **Љубиша** пада у несвест. Споља се чује глас **Босиљкин.**)

Босиљка Овде, кажу, да је чадор његов,
Бео, сјајан кô крило лабуда
А у њему он, уморан, можда,

Сад у ово лепо доба ноћи
Наслонио главу на узглавке,
А коса се, као прами свиле,
Низ румено лице поиграва.
Идем, идем, да га видим само,
Јер би срце пукло и умрло. (Ступа у чадор.)
Спава, спава... Полако! Полако,
Да га који корак не пробуди!...
Ох, леп ли је, умилан, кô цветак,
Кад га роса са свежином својом
Преко лица полије мирисног!
Ох, гле осмех и у сану још̂те
По уснама жалосно облеће!
Погле чело, што га туга горка
Са бледилом умилним покрива!
(Она га љуби; **Љубиша** се трза.)
Због̂ом, рају! Ено, већ се буди!
Дан излази, ја зажмурет' морам,
Да у сунце не погледам више.
Свет се ствара, а љубавник света
У лужину сакрити се мора,
Да не види сунце, месец, звезде.
Због̂ом, свете, ја те видет' нећу!
(Хоће да одлази.)

Љубиша (диже се полако).
Сан је, сан је! Сањао сам само.
„Никада ме угледати нећеш,
Јер не љубиш Српство!...“
То је слика очараног санка
Са уснама шапутала бајним.
Остави̇х те само Српства ради;
Презрео сам срећу и спасење
Само њега ради!
Ох, пак шта ћу? Зар и спомен сјајан
Да за љубав његову жртвујем?
Никад! Никад!
Ту ћеш живет' у прсима овим,
Све док срце, докле душа дише!

(Види **Босиљку.**)

Ал' ко ј' ово?
Није она, није њено лице!
Или санак сјајан облик мења?
Ко си? Ко си?

Босиљка (клечи пред њиме).

Ја сам пламен љубави несрећне,
Сама себе сажижем и палим;
Ја сам љубав — нељубљена никад,
Само за то рођена и жива,
Да, љубећи, умрем!
Тебе љубим — ох, не презири ме!
Тебе душа, тебе срце љуби.
Ох, не остави ме!

(Љуби му колена. **Љубиша** се сагиба, да је дигне, у том сагибању пољуби га **Босиљка.**)

Босиљка. Сад умрети могу! Живела сам доста!
Није л' много — један тренут жића?
То је вечност царства небескога!

(**Љубиша** је зачуђено гледа.)

Ох, гледај ме!
За тобом сам 'вако бледа, душо!
Ти си румен повратио лицу,
Живот дао са тренутом овим.
Ох, гледај ме — дуго, дуго гледај,
Да с' у твоме растопим погледу,
Да ме овде у подножју твоме,
Дисајући онај исти зрачак,
Што и тебе сјајног окружава,
Свет остави, живот изневери!

Љубиша. Устај, чедо, иди дому своме!
Вйш', доба је успаване ноћи,
А душа је уморена санком;
Иди дому своме! (Он је диже.)

Босиљка. Ох, да идем! — Збогом, сунце јарко!
Никад више видети те нећу,
Јер чим одем, свет ће ми помрчат'
Одлетеће живот из недара.

Збогом, душо мога осећања!
Збогом, срце љубави највеће!
Збогом, звездо из круне боговске!
Збогом, боже,
Јер тебе ми душа обожава!

Љубиша. Иди! Иди!
Вйш, да греши у бунилу своме
Твоја душа, занесена тугом.
Иди дому своме!

Босиљка. Идем, идем,
Ал' још поглед један! — Погледај ме, душо,
Јер пољубац поискати не смем!
И како би грешник заискао
Звезду с неба, или сунце исто,
Њим да прње жалосне окити?
Збогом, сунце! — Идем! Идем! Идем!
(Диже се и одлази.)

Љубиша (гледа за њом).
Сан је, сан је! — Сањао сам само!
То су лица привиђења мога,
Што богови мојих прадедова
Рад' утехе унуцима шаљу.
Сан је био најлепших санова;
У извору ј' показао своме
Сјајну слику увенулог цвета,
Сјајну звезду порушеног света...
Збогом, сане! Збогом, моја Лало,
Јер је више никад видет' нећу!
Тако рече расрђени анђô.
А ја гледам још̂те лице бело,
Груди бајне и те очи чарне,
Гледам гробље — свет у гробу једном,
Гледам Лалу — збогом, моја Лало,
Збогом, санче!...
Ал' да л' и то само санак беше?
Ова мома, ова љубав жарка?...
Сан је и то. — Сан је био само...
Збогом! Збогом!...

(Вук долази.)

Вук. Хајд', Љубиша!
Ено, веће главари чекају,
А на светом жртвенику огањ
Силан мирис принесене жртве
Боговима свемогућим носи.

Љубиша. Ево, идем! Ал' богови силни
Нек' опросте моме црном греху,
Јер са тешким срцем идем.
Хајде, Вуче!
Тек да хоће примити богови
Грешан дарак њихова створења!...
Али неће!
Још се земља грози и уздише,
Под крвавим потоцима љуља, —
То је крвца брата рођенога.

Вук. Богови су наши свемогући
И грехове слабога човека
Опраштају срцем милостивим.

Љубиша. Никад, никад опростити неће!
Та какви би и богови били,
Да не пошљу кугу и морију
Ил' ратова бичеве крваве,
Да накажу пакост у прсима,
Којом братац против брата дише?
Ил' да пошљу у праведном гневу
Жегу лета, да земљу опале,
Да осуше реке и потоке,
Сувим листом, увенулим цветом,
Да попуне земаљске пукоти,
А човеку сваку капку крви
Да отрују отровним задахом?
Идем, идем, ал' је срцу тешко,
Као да је часак умирања,
Што са хладном руком покуцава
На грудима уморене душе.
Идем, Вуче,
Али данас првом ми је тешко.

Не знам веће, ил' је са кајања,
Ил' с неправде, што пакост и злоба
Крв пролише витешког народа.
Хајд'мо, Вуче! А богови силни
Нек опросте грехе и покоре,
Којима се земља окаљала!

ДРУГИ ПОЈАВ.

Вече. На жртвенику гори ватра, около ватре клече сви главари. **Свећеник** поје, а са њиме сав народ.

Свећеник (поје са народом).

Богови силни наших отаца,
Примите свога порода дар!
Простите наше грехове тешке,
Својега гнева стишајте жар!

Богови мира, са светим миром
Мирнога Срба дарујте дом!
Богови рата, у бесној борби
Србину сваком подајте гром!

Богови река, гора, дубрава,
Свугде нам дајте снагу и моћ:
На води хладној, у гори мрачној,
Светлошћу својом ведрите ноћ!

Богови, никад не дајте, да се
Раздором цепа витешки род!
Благословите нових земаља
Народ и стадо, њиву и плод!

Љубиша (клечећи говори). Богови мира, рата и клетве,
Са милостивим оком гледајте
На презрено старо отачаство,
На гробове наших прадедова,
На олтаре срамно порушене!
Богови клетве, немојте народ
Са заслуженом поразит' клетвом!
Опростите срцем милостивим,
Што, грешећи греховима тешким,
Остависмо камене Карпате

И, крвавим ратом изагнани,
Непознате земље населисмо!
Ох, праштајте, богови отаца,
Главарима, мени и народу,
Да на позном унучићу клетва
Не остане грешних прадедова!

Народ (пева.) Ох, праштајте, силни, свемогући,
Слабости људске, грехова час!
Примите сузе и покајање,
А чујте срца дршћући глас!

(Неколико копљаника доносе црвеном кадивом покривено тело Владимирово и полажу га близу жртвеника.)

Љубиша (дигнувши се).
Примите, богови, и ову жртву
Мржње и злобе, грабежи црне!
Опростите му грехове тешке,
Јер у греху неопросном плива.
Гонећ' брата по пределі пусти,
Жељан крви из рођених груди,
Мач подиже и десну крваву,
Да ме стопи у туђинству мрском.
Опростите срцем милостивим,
Јер у души није умља имô!
Пламен живи распињô му ј' груди.
Ох, простите, богови дедова,
Њему, мени и народу моме!

Свећеник. (у себи). Часак се ближи...
Ох, страхоте! Ох, покора црна!
Срце дршће, а груди се тресу,
Као да се у овоме часу
Мог живота скончаније ближи...
Грозно! Грозно!
Једна капка из овог пехара
Снажне груди вечно ће му слёдит',
Срце смрвит', а усне побледит'...

Љубиша. Ја му праштам.
И што љубав човека и брата
Покојнику даровати може,
То је почаст братска и витешка.

Сутра зором, када сунце сине,
Још у румен и у светлост бледу
Држећ' лице на грудима неба,
Спалиће се ово мртво тело,
А прах трошан гробници положит'.
То је љубав — више немам, брате!
Још да могу у Бојку понети
Грешан спомен раздора и крви,
Да положим ово братско тело
У гробницу мојих прадедова; —
Али Бојке за нас више нема,
Ни мртве нас прихватити неће!

Белуш (лагано свећенику). Сад је часак!
Чуј, постаћеш првосвећеником!

Свећеник (у себи). Ти жупаном, а ја ћу крвником —
Ах, постаћу првосвећеником!

(Узима у једну руку пехар са вином, у другу хлеб и со. Гласно пође.)

Богови, никад не дајте, да се
Раздором цепа витешки род!
Благословите нових земаља
Народ и стадо, њиву и плод!

Народ (диже се са молитве, довршујући песму).

Благословите нових земаља
Народ и стадо, њиву и плод!

Свећеник (у себи). Али ово дело страховито
Благослов ће створити у клетву!
(Гласно, пружајући **Љубиши** со и хлеб.)
Прими дарак хлеба бијелога!
Знак је ово љубави и слоге.
И кô што се у љубави живе
Со и хлебац, тако, бог дô, браћа
У оташтву грлила се новом!
(Пружајући му вино.)
Узми капку!... Само једну узми!
То је дарак ове земље нове!...

(**Љубиша**, умочивши залогај у со, поједе га, а после узме пехар из руке свећеника и пије.)

То је дарак — најлепши, најјачи,
Јер од бола свакога лишава.

Што не пијеш? — Све! Све! Све!
Или подај, да га земља пије!

(**Перуника**, ужаснута, утрчи унутра.)

Перуника. Не пиј! Не пиј! — Смрт је! Отров! Пакô!
Ох, Љубиша! Смрт те чека свугде,
Јело, пиће — све је отровано!
И дим овај с светог жртвеника
Отров сипа са тамним прамењем,
Смрт раздаје у пламену своме!
Не пиј! Не пиј!
Нит' се љуби с икиме на свету,
Јер главари, свећеник и народ
Отров носе на уснама црним,
У пољупцу тебе да отрују!

Свећеник. Ћути, жено! Нема ту отрова!
Кажем, нема! — У срцу је отров!
Ти си отров! — Твој је језик отров!

(Узима пехар и пије.)

Отров! Отров! Отров!

Љубиша. Отров!
Кроз срце ми страховито дере...
То је отров!
Уста суши, а по грудма пече,
Крв ми трује, по жилама јури...
Отров! Отров!
Црна ме је злоба отровала!...
Ха, неверство! Издајо! Зависти!
Где сте? Питам. Где сте? Кажите се,
Да вас видим у последњем часу
Са погледом горког презирања!

Свећеник (показује на **Белуша**)
То ј' отровник! Ја сам отров чисти!
Ко ме такне, ил' прстом додирне,
Смрт га чека. — Ја сам отров, свете!

Белуш. Ти си отров! (Прободе га мачем.)
Падај,
Да никога не трујеш на свету!

Вук. Ти отровник! — Удри! Падај, робе,
(Бију се. **Белуш** пада.)
Да те нема на овоме свету,
Да се сунце од презреног лица
Не застиди сијати на небу,
Ил' да зраке благодети своје
У пламене бичеве не створи!
Ха, зликовци! Има л' још које,
Да га мачем одвојим од света,
Божјег проклетника?

Љубиша. Лало, чекај Лало, сад ћу доћи!
Све мрак гушћи... Је ли светлост тамо?
Та да ј' небо као поноћ мрачно,
Светлело би, сијало би, Лало!
Твоје би га лице обасјало...
Идем, идем, Лало!
(Долази **Босиљка** са распуштеном косом.)

Босиљка. Је ли мртав? (Пригиба се над њим.)
Није, није! Још'те очи сјајне
Испод тамних трепавица гледе
Завист, злобу, пакост и несрећу.
(Показује на **Белуша**.)
То ј' отровник! — Проклет био, бог дô,
И овога и онога света! (Љуби **Љубишу**.)
Ох, Љубиша! Кажи, љубиш ли ме?
Тек звук један срца сломљенога!
Реци: „Љубим!"

Љубиша. Љубим!... (Умире.)

Босиљка. Рече: „Љубим!"...
Идем, идем с њиме,
Да ме љуби на ономе свету,
Где љубавник златни своји крили
Љубазнике закриљује смерно
И у жару врелих пољубаца
Крила своја милим поветарцем
Преко врелих груди размахује.
(Узима пехар са жртвеника и пије.)
Идем, идем! — Ево, веће светлост

На отровном жртвенику гасне! —
Већ не видим пламен играјући,
Не видим ни оца. — Оче, где си?
Ох, опрости! Опрости!...
Оче мили! (Умире.)

Драгош. Смрт порази цвет са земље ове!
Смрт са хладним својим загрљајем
Све, што драго и умилно беше,
Са кораком тлачећим уништи!
Ил' боговска, ваљда, воља хтеде,
Да накаже грехове синова? —
Грешили смо!
Та нисмо ли мачеви крвави
Братске груди бесно раздирали?
То су греси!..
А грех сваки слабога човека
Својим гневом карају богови,
И бич њихов трпети смо дужни!
Ено оног бедног свећеника,
Што с пехаром са светог олтара
Смрт раздаје, — сада мртав лежи!
Лице тамно, гадно, смежурано,
Грех ужасан, осветa боговску
На цртама показује мрским.
Мртав лежи и Владимир, ено!
Злоба, пакост и ненавист црна
У грудима леденим почива,
Грдећ' славу прадедова силних. —
И Блашко је издахнуо, грешан,
Презрен, проклет на овоме свету:
То ј' освета бога осветника! —
Белуш мртав!
Као оро силан, недомашан,
Хватао се за сунчеве зраке,
Док у пропаст сурвао се није...
(Пригиба се над **Босиљком**.)
Хладна, хладна! (Љуби је у чело.)
Хладно чело, ледено је срце,

Што је било, љубило и пало
Под теретом милог осећања;
Закуцало, стало, малаксало.
Збогом, чедо драго!
Сад нек пламен гори жртвеника,
Миле жртве почивају овде,
Жртоване гневу праведника;
А пак зором, која сутра сине,
Мртве ћемо положити кости
У гробницу отачаства нова,
Са натписом истине и правде:
„Овде унук славе и јунаштва,
Жртва злобе и зависти братске, —
Први жупан Србије почива“
Тамо даље, над неверном главом,
Са презрењем нека унук чати:
„Не ид' близу, земља је проклета!
Неверника Владимира скрива!“
Тамо: „Крвник“, ту: „Отровник лежи,
Што са силом једне капи само
Сјајно небо у таму обуче!“
(Опет се сагиба и љуби **Босиљку.**)
А теби ће написати бабо
На камену своје туге горке:
„Ту нељубљен а љубећи цветак
На грудима ледног љубавника,
И у смрти љубећи, почива“.
(Брише сузе и одлази.)

Вук. Збогом, јаде ојађене душе!
Збогом, славо народа српскога!
(Љуби **Љубишу** и одлази.)

Перуника. (Целива **Босиљку**).
Другарице мога осећања!
Жељо тужна! Моје сунце јарко,
Збогом!...
Збогом и ти, мили самртниче,
Ох, збогом, Љубиша! (Одлази. Народ, погружен, разилази се.)

Паун. Збогом, збогом, ал' ћути, Белушу!
Грех не казуј боговима силним,
Што с убијством жупана Љубише
На нас пада, црне проклетнике!
Голуб. Ћут', Белушу! Таји пред вишњима,
Да ј' и Голуб отров змије јетке
На жупана просипао првог. (Одлазе.)
Борко. Сад који ће жупаном постати?
Шта ти мислиш, Живко?
Живко. Нико други, до сêди Драгошу!
Борко. Живео Драгош!
Бавран. Живео!
А богови нек опросте силни,
Што је народ сагрешио цели!

Сеобу Србаља наградила је Матица Српска наградом од 100 дуката; први пут је играна 21. маја 1863. год. у Београду, а исте године, у Новоме Саду, и штампана.

2. ЈЕЛИСАВЕТА

КНЕГИЊА ЦРНОГОРСКА,

ДРАМА У ПЕТ ДЕЛОВА.

Л И Ц А.

Ђурђе Црнојевић, кнез Црне Горе.
Вавила, владика црногорски.
Станиша Црнојевић, брат кнежев.
Радош Орловић, сердар.
Шуловић, сердар.
Мићић, сердар.
Ђурашко, капетан.
Вуксан, капетан.
Бошко Орловић, } браћа, капетани.
Богдан Орловић, }
Станојло Шуловић, капетан.
Арслан паша, војна турске војске.
Арнаут Вешан.
Јелисавета, кнегиња црногорска.
Мара, кћи Радошева, а вереница Станишина.
Милка, њена другарица.
Марта, жена Ђурашкова.
Леонардо, посланик венецијански.
Омер, слуга Арслан-пашин.
Први, други, трећи, четврти и пети Црногорац.
Први, други, трећи, четврти и пети сердар.
Један рањен перјаник.
Турци у табору.
Црногорци на стражи.
Црногорске чете.
Сердари, војводе и капетани.
Иван, синчић Ђурашков.

Збива се у Црној Гори.

ПРВИ ДЕО.

ПРВА ПОЈАВА.

У кнежеву двору. **Јелисавета** гледа кроз прозор.

Јелисавета. Не, то није моја Венеција,
Невеста сјајна мора зеленог;
А то, што гледим, тамо далеко —
Те горостасне, црне авети,
Што, као претећ' небу, поносно
По пустој земљи сенке пружају,
То нису они чили валови,
Што их је моја младост гледала
Са прозорија хладног гранита
Величанствених оних палача,
Одакле мора власници седи
Свемоћни своје вољу челичну
Јављаху земљам' и владарима.....
Не превариште ме, не, знам вас ја!
А и да не знам — би л' прикрит' могли
Суморно чело моје судбине,
Врхова својих чемер камени,
Угасит гранит тврдих граница
Државе бедне зета дуждева?...
Али зар не знах?
Ил' дужде није знао млетачки
Суђење горко — Зету зетову?
Па што ме даде?... Што пођох ја?...
А Венеција?... Ах!..
Тâ плавог мора хладна богиња

Беше ли мајка или маћеха?
Или госпоја сјајна, ласкава,
Што ме отури, што ме издаде,
Што ме удаде, што ме продаде?
Ах, Венецијо!...

(**Вујо** перјавик улази.)

Вујо. Добро ти јутро, госпођо! Ждрав' осванула!... А ну, ждравља ти, како ти се допада ова наша земља?... Простићеш, камен... јер, право реч', у овоме чуду од стијења слабо се земље находи.

Јелисавета. Дост'... Шта ћеш?
Укратко казуј, што те послаше?
Јер ја ти, старче, радо не слушам
Говора празног дуги безначај!...

Вујо. А Бог ш тобом, свијетла госпођо! Ко ме море чут', просто му — нека ми чује разговор! А не море ли?... Нек' уха чуло прстом заптије!...

Јелисавета. Неваспитани —
Кô разбојници — мрка изгледа;
Шта је, што стојиш? Хе!...

Вујо. Воља л' ти је, баш бих и сјести могâ — ну, вељу, неће бит' лијепо.

Јелисавета. И није!... Одлази!...

Вујо. А ну, божа ми вјера, и не каза ми, госпођо, хоћу ли пуштит' оно Латинче — што ли је, те на те важдан ишчекује?

Јелисавета. Ишчекује ме?
Ал' нека, иди, мож' и чекати!
Гондола на ме, знам, да не чека,
Нит' море прска сјајном радошћу
С весала бритких бисер сићани,
Да ме на грудма свију милина
Кроз тиху румен зрака сунчевих
С песмама чилих гондолијера,
Овако сетну, тихо проводи.
Чека ме? —
Али ко? — Не каза.
Премда ме радост неће чекати —

Сахрањена је — нема је, не!
С бисером ситним и с коралима
На дну је морском нашла гробницу.....
Ко чека, знаш ли?

Вујо. И ређ' ти шћадијах, ал' ти ме збуни, свијетла госпођо, и ријеч ми прекиде. — Неки чојек, дијете ли? — И имена ми кажева, 'ма некако смијешно, те га не утубих. Доније ти књигу из Мљетака...

Јелисавета. Књигу из Млетака?... Из Венеције?
Мирисав листак сјајног истока,
Бисерјем ситним дивно окићен,
Сузицом, можда, туге мајчине;
Извезен оним црним словима,
Сведоком мртвим живе жалости
Што је за ћерком мајка осећа...
Иди, голубе!
(И јастребу бих тако тепала.)
Изведʼ ми душе мила гласника!
Што стојиш?... Иди!...

Вујо. Могу истʼ — и 'нако ти, боʼзна, бешједе не жнавам, кâ и да не збориш српску, — не шће ми годитʼ памети. (**Вујо** одлази.)

Јелисавета. Кад би памети имао. —
Три дана нема, како угледах
Врхова ових камен студени;
И књига дође, из Млетака је?
Шта пише? Ко ли? Шта је? Чија је,
Те, окриљена крилом љубави,
Остави сјајне земље за собом,
У клисурама да забаченим
Потражи дворе кћери дуждеве?...
(**Леонардо** улази.)
А, Леонардо!..

Леонардо. Светлости!
И није, и мило ми је
Што те на овом кршном престолу,
Као госпођу гора слободних,

Са страхопоштовањем и оданошћу,
Којом ми твоје сјајне одлике
Преиспунише душу прерано, —
Што те, у име дужда, оца ти,
Као Венеције први посланик,
Поздравит' могу, светла госпођо!...

Јелисавета. „И није — и мило ми је"!
То значи: и жао ми је
Што те онако црна судбина
Из Венеције злобно отиште?

Леонардо. Можда и тако мислим.
Али се данас чисто радујем,
Што бољу срећу ниси имала:
Несрећа твоја, светла госпођо,
Венецијанцима срећу доноси...

Јелисавета. Моја несрећа?...
'Ма озбиљан си ми, момче, сувише
И загонетан, — а Венецијанцу
Баш не приличи хладна озбиља.
Развуци усне!
Де, осмехни се!
И заборавила сам, нећеш веровать',
На кротком лицу како изгледа
Углађености учтив осмејак.

(**Леонардо** се клања.)

Је л' добар глас?... Шта носиш? Реци!
Жалост ме неће ожалостити,
А радошћу ме не мôш убити;
Ман' да овако почнеш: „Госпођо,
С колевком твојом, са Венецијом,
Океана се бурни валови
У своме гневу бесно играју..."
Та вест би стегла срце жалосно,
Заледила би горке речице,
Што се на тужну душе свечаност
У таман олтар срца сливају...
Та вест би, велим, тужно-радосна
Разорила ми црну храмину,

У којој један живот несрећан
Парастос држи мртвој прошлости;
А прошлост ми је сва: Венеција!...
И докле она стоји на мору,
Море ће бола срце кидати...

Леонардо. До тебе стоји, светла госпођо!
Ако нам твоје нема помоћи,
Детињства твога љуљку злаћену
Лубардама ће душман видела,
Син Арабије, бесно ринути
У мутан песак мора сињега.

Јелисавета. Шта рече?... Збиљу?...
Ил' шалу збијаш с мојим теретом?

Леонардо. Опрости, госпо!
Гласник сам само дужда, оца твог,
А отац ти се, богме, не шали.
И може ли се шалит' галијот,
Кад оркан помно звезде задрма,
Шибајућ' гнева бичем огњеним,
Даскама мртвим трошне галије
Јаок извија бола паклена?...
Посвећен камен храма Маркова,
Кô салик воштан, жаром угрејан,
Од уздаха је наших одмекô...

Јелисавета. Па сад ме, ваљда, отац преклиње,
Да уздасима туге ледене
Маркова храма камен заледим?
Кô да ја певам!... Да не уздишем!
Уздишем, ах, кажи оцу мом,
И за најмањим оним каменом,
Што сам га некад — већ некад, да!...
У палачи му холо газила!...

Леонардо. Ето ти писма!
Читај, светлости!
Сва Венеција зна му садржај,
Јер сва Венеција очи упире
У овом, по њу кобном, времену,
У тврди престо Ђурђа, мужа твог!...

Јелисавета (чита). „И кунем ти се мојим пророком,
Да хоћу крвљу твога народа
Пучине морске пену бојити..“
Гле безбожника! Крвника! Турчина!
Куда га води смелост свирепа?
„Крвљу бојити?...“ баш тако пише
Азијски скот! Нечовек! Грдило!
Али —
Опрости, Боже, женску прехитрост!
Са обала је, можда, приморских,
Пун срца, душе, некад гледао
Последњу румен чеда стидљивог,
Како 'но крадом косу злаћану
У безграничју купа провидном...
Па, вечно жељан тога призора,
Крвавом бојом жели спитосат'
Зрцало сјајно неба звезданог...
Ал' даље!
(Чита.) „То је порука,
Којом Бајазит, скоро свемоћан,
Венецију ти тресе свирепо...“
Ох, Венецијо!
Што нисам муж,
Да бојним мачем спасем зидине,
У којима ти стара тврдица
Независности скупу светињу
Слабомоћнима чува прсима!...
(Чита.) „Трошне су, кћери, наше галије,
Мачеви слаби, да их потисну —
Ти, кћери, мôш...“
Ја?... А откуд ја?...
(Чита.) „Лепота ти је чудна, свемоћна!
Ђурђе те љуби. За љубав ће ти
Лавова горских дати хиљаду,
Да, као бедем, с љутим челиком,
Пред венецијанске стану зидове.
Силу одбију — силног побију...“
Разумела сам, Леонардо, све!

И овако ћеш ми дужда поздравит':
Кћи твоја, дужде, твоје крви кћи,
Венецијански ваздух сисајућ',
Упозната је с срцем човечјим....
И Венеција ће бити спасена!
Од костију ћу овог народа
Безбеди вашој бедем створити...

Леонардо. Још нешто, светлости!
Да би наклоност овог народа
За наше циљи могла добити,
Република ти даје начина.

Јелисавета. Ако је као намера,
Начин ће бити подло начињен...

Леонардо. Простота ј' лакома; —
То познавајућ', република је
За нужно нашла златом тражити
Толико нужно пријатељство јој.

Јелисавета. Златом?

Леонардо. Јесте, светлости!
Отворено ти је
Све грдно благо наше ризнице.

Јелисавета. Добро... Употребићу!
А савест?... Хм!... А ко сме питати?
Где се спасења тиче вашега,
Ту правда, савест, нек' се уклони!...
А, друго, ја сам кћи Венеције!
А Венецијанци су ствари такове,
Као: поштење, савест, правичност,
Простоте тупе празна изрека.

Леонардо. А да би могла јавно признати,
Колико храброст овог народа
У наклоности цени големој,
Република му шаље штампару,
Што је у дужда Ђурђе заискô.

Јелисавета. Хвала!

Леонардо. И оружја..

Јелисавета. Хвала!
И поздрави се тој републици,

Да ми је мило бреме носити,
Што ми на слабо раме товари
Голема љубав, коју осећам
За Венецију драгу, премилу.

Леонардо. Хвала, светлости!
Ја одох, твојим поздравом
Охрабрит' срца жена млетачких...

(**Леонардо** одлази.)

Јелисавета (гледајући за њим). Жене сте, сви!
Само што вас свемогућ' нагрди
Рутавилом мрких наусница,
Што крепошћу називате мушком..
Овде је моћ!.. Ил' није?...
У гипкости лакога покрета,
У облини надземаљске сласти,
Још'те руком нетакнутих дојки.
Моћ у лицу, у осмејку лежи,
У речима милозвучним живи;
А свемоћност у бистрој је капи,
Што по лицу притворности веште
У одсудном затрепти тренуту.
Та само једна кап
Витезова ће купит' хиљаду,
Да својом крвљу плати порезу,
Што од Венеције иште Бајазит...

ДРУГА ПОЈАВА.

У врту пред кнежевим двором. Капетани: **Ђурашко**, **Бошко** и **Богдан**, а мало даље **Вујо** перјаник прислонио се, замишљен, уз дворска врата.

Бошко. Е, што је право, право, Ђурашко;
Ал' 'наке песме не чух', душе ми!

Богдан. И није 'наку нико спевао, —
Нит' икад брижна мајка подиже
На белим грудма 'наке дражести,
Кô што их синоћ, винцем угрејан,

Уз сетне струне изви капетан.
Бадава — севдалија си, Ђурашко!
Кап. Ђурашко. Ха! Ха! Ха!
Откуд, Богдане, ја севдалија,
Кад севте беше што сам певао?
Богдан. Севте, али, севдалче, Ђурашко,
Кô танка жица гласне тамбуре,
Додиром сетним срца боланог —
Час меко, нежно, а часом бурно,
Дрхтајуће си вио гласове...
Бошко. Па да л' је лепа?... Је л' бар упола
Од првенчета душе болане?
Кап. Ђурашко. Лепа и није — већ како ком,
(У себи.) Ал' мени памет зане несрећном!
Бошко. Да — ал' ен' и Вује!
Вујо, зацело, не зна лагати,
А лаже л' песма, он ће казати.
Вујо! Хеј, Вујо!
'Ма чу ли, море, не оглувео!...
Вујо. А што ћу ви?... Ха?...
Бошко. На ријеч једну,
Појест' те нећу, краворепино!
Вујо (ближећи им се). Та могâ би краворепину у жље доба и појест', ма, вала и била, што погаанога кота ријеч, — у мени би ти се скршио зуб.
Бошко. А зашто, Вујо, зашт' баш скршио?
Вујо. Месиште ми је, ђецо, жилаво, — не дâ га Бог ни имењацима ми у гори жвакат'!...
Бошко. Ха! Ха! Ха! Гле Вује, ти!
Међер и вук се уме шалити?
Богдан. Па како, Вујо?
Де причај, како још?
Од кад нам светла дође госпођа,
Ваљда се дворац сав изменио?
Све по латински?... Вйла ил' кастел?
Ил' тако што?... Тек нешто ново јест.
Па виђаш ли је, ха?
Вујо. Играм се с њоме...

Богдан. Шта? Шта, Вујо,
Играш се с њом?...
Кап. Ђурашко (у себи). Игра се с њоме! Е, гле ти скотине!
Та пристала би и уз богиње!
И он се игра с њом!
Вујо. Знаш, матор је човек дијете: избиј зубе, лези у бешику! До јучер се играх јунаках, а данас, под сиједу косу, играм се пасах.
Бошко. Што не вукова, Вујо?
Вујо. Вуковах се данас тета-лије играју, а ја сам ви, ђецо, на вратима свијетле госпоће пас.
Богдан. Па везују л' те за синџир, Вујо?
Ту је доброме синџир одлика.
Вујо. Е, 'ваки пас за сиједу се косу везује, а ријеч му је огрљак...
Бошко. 'Ма збиља, Вујо,
Ја је не виђех —
Је л' онолико лепа госпоћа,
Кол'ко је наше песме узносе?
Кап. Ђурашко (за себе). Песма је узноси?
Не знаш је, Бошко, нис' је видео,
А, тако рећи, би се стидео;
Ниси пред њоме клечô, стрепео,
Пред њеним сјајем ниси слепео;
Нис' је молио, клео, преклињô;
Пред њоме ниси Бога помињô,
Пољупцем уста да ти ороси, —
А не би рекô: „Песма узноси!"...
Вујо. Лијепа?... Не жнава ни српски — како лијепа?..
Бошко. 'Ма стас, и лице, очи какве су?
Кап. Ђурашко (за себе). Очима да те убије,
У душу вечно да се упије,
Да те залуди, да те занесе,
Тренутом вечност да ти потресе;
Да те уништи, да те обори,
У прах и пепô да те претвори,
Па и тај пепô да ти развеје.

А усхте л' само да се насмеје, —
Да те оживи, да те пробуди,
Пољупцем да те опет залуди!

Вујо. Млада је, па се и набијели...

Кап. Ђурашко (за себе). На очима ти је бело, дртино!

Бошко. А како господар, ха? А како двор?

Кап. Ђурашко (за себе). Е, ту је чвор!

Вујо. Господар?.. Хм!... Господар је с госпођом.

Кап. Ђурашко (за себе). А ја бих рекао,
Да је господар у њој нестао.

Богдан. А с њим је госпођа;
Та то сви знамо. — 'Ма воли ли је?
Је л' весô? Храбар? Је ли погодан?
Је ли пред њоме мушки слободан?

Кап. Ђурашко (за себе). Као пламичак свеће воштане,
Што на све жеље ветра пристане:
Тули се, букне, гаси се, плане,
Докле и свеће тако нестане...

Вујо. Слободан?... Слободан, дакако!.... А зла ви срећа, витези, да какви ће ни бит' господар, него слободан?... Јуче — е није, богме, него баш одјутрос, — и заплакала се, сирота...

Богдан. И заплакала се?
А што се заплакала?

Вујо. Е, што?... Што је и Ђурђе срца Иван-бегова, па јој, богме, не да на вољу, баш како би она шћела... А жнате, ђецо, и Латинка је, па је срце пођешто и за својима прибољева... Вели, да су јој Турци напали на лијепу домовину, те, бо'зна, ако јој нема наше помоћи, Бог да прости Венецију, ни камена јој се неће жнат'!...

Бошко. Па?

Вујо. Па се и господар смилостивио, а баш му њене сузе срце умекшаше, — те јој, бо'зна, и помоћ обећа...

Бошко. Какве помоћи?

Богдан. Зар јој и помоћ обећа?

Вујо. Обећа, дакако! Кад буде нужде, вели, и док

се поразговара с поглаварима, послаће у Венецију једну тисућу црногорских соколова.

Бошко. Та брзо поче!

Богдан. Брзо, богами,
На нашу грдну несрећу.

Вујо. Али ни Мљечићи не осташе у дугу. — Дужде нам посла те какве дарове: пушака, ножева, џебане — и још нешто, су чиме се књиге штампају... Али већ од тога је слаба вајда Црногорцу. Пушку ти нама, џебане!... А књига?... Књига имамо и сувише! Та не извукосмо ли лане и оно, што се којеђе по црквама находило, те савијасмо фишеке, — а, бо'зна, да нијесмо, цркве би нам постале црквишта?... Ну, ђецо, пооштрите љуте гребештаке, да сијечемо кота анадолијскога — а, бо'зна, мал' те неће бит' и нашијех отпадника и потурица: Бошњака, Херцеговаца и Арнаута?... А сада, због, ђецо!... Ја одох.

(Вујо одлази)

Кап. Ђурашко. У здрављу!... Е, чусте ли га сад?

Бошко. Ми чусмо јад!

Богдан. Чусмо погрду...

Бошко. Ми чусмо наших мисли потврду!

Богдан. „Господар је с госпођом..."
А то значи:
Госпођа се у мушко облачи.

Бошко. Она калпак, — а он перишане.

Богдан. Госпа токе, — господар вистане.

Бошко. Е, бруке!
Мушке руке, — женске белензуке.

Богдан. Понда, Бошко, шта му посла таст?

Бошко. Штампару.
А за свако словце то
По мушку главу тражи награде.
Е, бруке, људи, бруке, грдила!
Да за ништавост веште маштине
Васцели народ листом изгине!...

Богдан. Сад, шта ће на то Станиша?

Бошко. Што ли главари?
Богдан. Што л' бедан народ,
Та тужна жртва самовлаштине?
Бошко. Да црне несреће,
Што нам у црну земљу донесе!
Богдан. Хајд', да проливамо крв!
Ал' да је знати барем узрока,
За кога тече последња кап?
Кап. Ђурашко. За Венецију...
Бошко. Бог је убио!
Кап. Ђурашко. А што?
Бошко. Како, а што?
Та зар не видиш црни покров тај,
Што је у својој љутини Господ
На Лазареву земљу спустио,
Да у сужањству пишти жалосном?
Па где су браћа? Где су витези,
С мачеви голи да јој потисну
С темена ропског — покров мртвила?...
Кап. Ђурашко. Па ти, кô, мислиш
Ми смо браћа та?
Богдан. Ми, — а да ко ће бит'?...
Бошко. Ми смо, Ђурашко, ми!
На нас је пало часно жребије,
Да пред олтаром оне светиње,
Којој се пуци света клањају,
Поотварамо вреле изворе,
У којим никад још не пресуши
Дедова славних витешка крв. —
Ми смо, Ђурашко, Богом избрани
За спаситеље српског народа;
Ми да служимо свету слободу,
Ми да будемо њени робови,
Не орудије срамних намера.
Не, Ђурашко, — никад нећемо
Лукавој ћерци дужда млетачког
За подножије гадно служити!
Богдан. Нећемо никад себе продати,
Ни своју скупу крв.

Бошко. Па ни за штампару.
Богдан. Ни за лепоту
Те набељене светлости!
Бошко. Хајд'мо, Богдане!
Ја право одох нашем Станиши.
Богдан. Ја главарима.
Сутрашњи дан је
За сабор Ђурђе определио...
Бошко. Иди, Богдане, кажи им,
Каква нам земљи прети несрећа,
Па нек се сваки муци досећа!
Због ом! (**Бошко** и **Богдан** одлазе.)
Кап. Ђурашко. А ја?... Ја ћу к њој!...
Ја мучитељци одох најлепшој,
Да од ње чујем своју судбину,
Да јој се предам — да издам све,
Све што у срцу беше светиње:
Жену и децу — браћу, другове...
А зар ту жртву не заслужује?
Та поглед један ока њезиног
Сву крв да плати срца рањеног, —
И моју, и моје браће крв!...

ТРЕЋА ПОЈАВА.

У двору кнежеву. **Јелисавета,** капетан **Ђурашко,** а затим кнез **Ђурђе** и **Станиша.**

Јелисавета. Нема га још,
А ишчекујем га нестрпељиво;
Он ми се чини да је једини
У земљи овој кô питомији, —
Премда је и он — тек Црногорац,
Дивије крви, мрка погледа;
Ал' у говору каткад завара,
Те ми се чини Венеције је
Поноса лепог први ученик...
Вујо!... (**Вујо** улази.)

Вујо. А што ћеш са мном, свијетла госпођо?
Јелисавета. Је л' био овде капетан?
Вујо. Сад, мало прије, ту се са Сердаровићима разговараше, — ет' ту, госпођо, баш пред двором у врту. А шта ти се ту није бесједило!... Знаш, младићи су...
Јелисавета. Сад можеш ићи,
А пустићеш га, кад дође он, знаш.
Вујо. Жнам!... (При одласку.) И напустићу га баш!... Господе, да немилокрвне туђинке, не волим се ш њом ни ражговарат'... Бог да јој душу прости, покојној госпођи, Ђурђевој мајци, а бјеше добра и милостивна, лијепо се са мном ражговараше и упитиваше за здравље. Хеј! Хеј!...
(**Вујо** одлази.)
Јелисавета. Ту је, дакле, и доћи ће!
Баш ми је мило!... Мило? А зашто?
Може л' се мени ишта милити?
Може ли бити мило срцу мом,
Што ћу се видет' с једним варваром?
И сатани се ништа не мили,
Па опет тражи слуге, робове;
А зашто?... Што ласка и казује,
Ђаволским смехом уверавајућ':
Да је у њему милост божија,
Под земљом да је баш прави рај.
Зашто би варô?... Ако не зато,
Да му изврше паклен умишљај?
(Кап. **Ђурашко** долази.)
Баш добро дошао!
Нестрпљење ме скоро умори,
Не знајућ', шта је... Де, шта се говори?
Кап. Ђурашко. Шта?... Не питај, светлости!
Људске су груди пуне пакости,
У срцу нема оне љубави,
Оне врлине, срца — како ли?
Без боја душа да га заболи...
Јок!

Ено, био сам са младићима,
Са којима се Зета поноси,
А дође она твоја будала —
Пас стари, — сâм кô што се,
У часу свога лудог заноса,
С подсмехом неким вешто крстио...

Јелисавета. Вујо?

Кап. Ђурашко. Јест, он.
Па на лукава њина питања,
Из лудости ли или подлости,
Исказа много, што би требало
Пред пакостима људским башити.
Каза им: да нам је дужде
Из Венеције послô штампару,
Поздрав, оружја, џебане и свег!

Јелисавета. Па, капетане?

Кап. Ђурашко. Па: „Латини су лукави,
Јуначка мука тишти лисицу...“
Противници ти тако говоре.

Јелисавета. Проклета земља,
У којој човек тече душмана,
А није, најпре, срећно стекао
Пријатеља ил' љубавника!..

Кап. Ђурашко. Светлости,
Не вређај земљу,
Не лиј у срце свог љубавника
Капљице горке црне очаје! —
Да шта сам ја?

Јелисавета. Црногорац!

Кап. Ђурашко. То јесам!
Али ми душа једно жељкује:
Да те увери делом, госпођо,
Да има срца, што ће погинут'
На миг ти ока...

Јелисавета. То ти верујем. —
Али Венеција треба помоћи.
Хиљада треба бар да изгине
За спасеније морске краљице,
Хиљада равно... Ђурашко!...

Кап. Ђурашко. То баш и јесте,
Чега се плаше оне главурде,
У којима се ђаво укопô,
Те их на пркос злобно наводи.
Ал' није ђаво, —
Твој девер, госпо,
Канда је узô место његово,
Те, по вечноме мраку лутајућ',
На отпор спрема луду светину.

Јелисавета. Мој девер?... Станиша?

Кап. Ђурашко. Он!
А с њиме, канда, тајно шурује
Лисица стара, сердар Радошу.

Јелисавета. Они су, дакле, тврди бедеми,
Којима ваља темељ рушити,
Да на развали такој подигнем
Млеткама мојим сјајне оклопе?...
Ђурашко!...

Кап. Ђурашко. Заповедај ми, светлости!

Јелисавета. Ти си једини,
Коме у овој земљи верујем;
Пред тобом нећу ништа тајати...

Кап. Ђурашко. И не мôш,
Из очију ти тајне тумачим,
Па из њих учим твоје жељице;
Из зеница ти читам судбину,
Из њиног сјаја строгу заповест. —
Заповедај!
А Бог је свемогућ,
И, ево, ти се кунем, госпођо,
Свемогућега светим именом,
Заклињем ти се оним престолом,
Са кога рука свемилостивна
Безбројном свету светлост поклања,
Да ћу те служит' само за једно, —
Не смем ти никад ни споменути
Рањене душе болан уздисај, —
Пољубац један, поглед, загрљај!...
Убиј ме сад!...

Јелисавета. Та још си млад!
Кап. Ђурашко. Кад тако кажеш, — ја ћу живети.
Јелисавета. Живи!
Али сад даље, одлази!
Јер тако ми се чини, Ђурашко,
Да са Станишом Ђурђе долази.
(Кап. **Ђурашко** одлази.)
Сад, срце, стани крепко на меру,
Да казниш ону подлу неверу,
Да на пут станеш своме деверу,
Да га уништиш, смрвиш, растопиш,
С поочимом му, старом лисицом, —
Осмехом једним или сузицом.

ЧЕТВРТА ПОЈАВА.

Кнез Ђурђе, Станиша и Јелисавета.

Кнез Ђурђе. Славујче, тицо!
Ил', ако волиш, божји анђеле,
Ево, ти водим моју жељицу,
Мог милог брата, мога Станишу!
Јелисавета. Мога девера?
Кнез Ђурђе. Јест, сунце, девера твог,
А мога брата, брата јединог.
Дошô је, жељан своје снахице,
По обичају црногорскоме,
Деверским даром да те дарује.
Станиша. Па, мила снајко, прими овај дар!
И ако се огиздати може
Светлост дана сјајношћу данице,
Мила снајко, носи алем драг!...
Јелисавета. У Венецији нема таквих.
Станиша. Нема...
С најлепше буле паше скадарског,
С истока собом што је повео,
Да му живота дуге часове
На обалама шумне Бојане

У загрљају жарког истока
На шећер-усницама растопи, —
Скинô сам овај ђердан алемов...

Јелисавета. Ао, сирота!

Кнез Ђурђе. А зашт' сирота?
За алем овај?
Зар од алема, мислиш, то је сјај?...
Суза је раје то, рајин уздисај!
То је насиља она тешка пот,
Што с тужног чела робља жалосног
Троструким бичем гони бесни скот...
Наше је то, наша својина!...
А шта с Мехмедом, пашом скадарским,
Шта с њиме учини?...

Станиша. Отровну пару крви азијске,
У свиономе крилу Селмину,
С мирисним ђулсом свога харема
У издисању меша поганик...
Али шта Мехмед?.. Та жељах, витез,
Сву грдну силу вреле Азије,
Да је посечем, смрвим, разорим; —
Да свако зрнце овог алема
По једну војску кошта цареву:
Јер сам га теби, мила снахице,
Од трговаца скупих куповô...

Јелисавета. Мени?

Станиша. Јест, теби!
Да познаш, снајко, свога девера! (Пружа јој ђердан алемов и још друге неке скупоцене дарове; — пружа јој и руку, да га пољуби, а **Јелисавета** збуњено гледа у **Ђурђа.**)

Кнез Ђурђе. У руку, чедо! То је обичај.

Јелисавета. Обичај?

Кнез Ђурђе. Светиња!

Јелисавета. У свету, кнеже,
Где светлост влада умом човечјим,
Нежност је женска мужу светиња!...

Кнез Ђурђе. Другом адету
Овде ћеш ми се, сунце, учити.

Јелисавета. Ах, слутила сам
И казивала срцу несрећном,
Каква га овде чека будућност;
Ал' срце ј' срце — па се поводи...
Станиша. Поводи?
Јелисавета. Још мала бејах, врло малена,
Тек једва знадох речи тепати,
Па су ми, кнеже, седи грофови,
Херцези силни страних дворова
И краљеви ми руку љубили!...
А сад?...
Ал' нека, ево, девере!
Једина ћерка дужда млетачког
Ропкињама се рàвна азијским,
Да не повреди ону светињу,
Којој се земља дичне слободе
Од прастарина, можда, поклања...
(Маша се, да пољуби **Станишу** у руку.)
Станиша. Не, снахо, — не треба!
Од крви ми је масна десница,
Опоганила би уста ласкава.
Јелисавета. Ничим те нисам хтела вређати...
Станиша. Ха! Ха! Ха!
Увреда ли је рећи истину?
Једно ме вређа, а то је, снахице,
Што нисам херцег или краљевић,
А бих, онако, сасвим краљевски,
Краљевске моћи знаком свакојим:
С круном, порфиром и са грбови
Удворника и двора дуждевског,
Детињства твога, сјајне прошлости,
Са покорношћу вашег покора,
Љубећи жени меку ручицу, —
Преминуле те сећô радости.
Ал', 'вако — прости!...
Кнез Ђурђе. Станиша!
Станиша. Брате!
Кнез Ђурђе. Доста је сад!...

Јелисавета. Ех, клетво моја!
Само доста је?
И још ти није много, премного:
Венчаној жени, теби на очи,
Кад поругама гадног језика
Срце раздире?...
„Доста“ је само?
Тă суложница да сам нечија
Ил' турске буле црна ропкиња,
Тежина 'вако грозне увреде
На подлој би му крви плинула!
Станиша. Ћут', жено!... Да ниси жена...
Ал' и кô жена,
Само да ниси жена Ђурђева,
А мушкога би гнева ударац
На безобразном ти прснô образу!
Кнез Ђурђе. Не даље!
Немој, душе ми!
Заборавићу крви источник!
Заборавићу млеко мајчино!
Заборавићу бега Ивана!
Заборавићу свезу природе,
Што нас, кô браћу, веже рођену!...
Станиша. Зар ниси већ?
Недела свога црним прљама
Ниси л' окаљô књигу повести,
Где прадедова наших имена,
Кô мученике вере Христове,
У бесмртија сјајне дворове
Истине писац жељно уводи?
Ил', мислиш, не знам ја — и не зна род,
Шта нам та змија твоје љубави
У отрованим спрема грудима?
Мислиш да нисмо чули, шта ће таст?...
Па није л', Ђурђе, све то поруга?
Не ругаш ли се гробу мајчину?
Не презиреш ли брата и земљу?
Ил' у толиких наших главара

Не беше сеје, кћери, унуке?
Него нам с мора доне сињега
У Црну Гору — црну несрећу!...

Јелисавета. „Несрећу"?...
Јест, ја сам несрећа!
Рођена ми је мајка несрећа!
Дојиља ми је била несрећа!
И оно млеко, што сам сисала,
Било је клетва, отров, несрећа!
Сваки ми часак беше несрећа!
А најмучнији, најнесрећнији,
У коме ове горе угледах!...

Станиша. Па ко сме рећи,
Да на Латинке рубин-усници
Притворство лежи срца лажљивог,
Кад, ево, сушту збори истину? (Баца јој пред ноге донесене дарове.)
Ево!
И узми, наша несрећо!
Ej, брате, никад нисам мислио
Да ћеју нам се и соколови,
У мучном лову модрих висина,
Завишћу гадном срца дивијег
Ошинут' крили оштрим перетом;
Ил' коњи брзи икад под нама,
Тражећ' првенства својој брзини,
У брзом трку свога беснила,
Копитима се тврдим побити.....
А данас — браћа!...

Кнез Ђурђе. Ми нисмо браћа, подла неверо!
У нама није једна крв!

Станиша. И није!
Син рођени ја сам Иван-бега,
Ти копиле часа ћудљивога.
Свладан вином и ракијом, Иво,
У немоћи мушког миловања,
Створио је размажено бепче,
Да се њиме кô лучетом малим
Ћуд пакосне жене заиграва! (**Станиша** одлази.)

Кнез Ђурђе. Та знао сам га, небрата мога!
Разумевô сам подлаца тога!
И гле, где пустих, да ме отрује
Речима јетким змија погана!...
Па и тог анђела!... Е, Бог те убио!
И на сунце је отров прснуо!
Јелисавето, звездо дивотна,
Опрости мужу, прости човеку,
Лепоте твоје сјајем занесен,
Што подлу главу дрско подиже,
Да те измами, да те превари
Ласкавим реч'ма жарке љубави
Из Венеције ти — раја вечитог!
Јелисавета. Настрану с клетвом!
Жене проклињу.
По којој стази тигар путује,
С оне се мирно јагње уклања.
Притегни срце вољом гвозденом,
Исцеди из њег сваку капљицу,
Што неумесну милост заклања...
Кнез Ђурђе. А савест?
Јелисавета. Чупај из срца!
Освету сади, а хладном мржњом
Заливај корен свога расада,
Крвав ће цветак из њег' изнићи...
Кнез Ђурђе. А браство?
Јелисавета. Зар ти је брат?
Кнез Ђурђе. Није!
Јелисавета. Није, —
Нит' ти је Радош веран пријатељ!
Кнез Ђурђе. Како?... Зар и Радош?...
Јелисавета. Радош и он — обојица се
Са бунтовничким срцем подижу,
С престола твога да те оборе...
Ил' још не видиш?
Е, Ђурђе! Ђурђе!...
Кнез Ђурђе. Да ниси анђô, ја бих веровô,
Да пакô сипа понајљући јед,

У часу да ми живот отрује; —
Ал' ти си, душо, божји анђео,
Па, док си сишла доле на земљу,
У лету ти је планула крв,
Па сада сањаш, сањаш ужасно!

Јелисавета. Е, сан је, сан!
Ал' слушај, памет што ти говори:
Смишљајућ' давно неверник сед,
С престола како да те обори,
Знао је глупост српског народа
Својој користи вешто подврћи...
Па сад га мучи, што те тазбина
Онако царским даром поздравља;
Јер то те и у самом народу,
И против подле жеље њихове,
Као владара силно подиже...

Кнез Ђурђе. Сад све разумем,
Зашт' им се свима чело следило
Због пријатељства са Латинима.
Умир' се, чедо!
Трпи до сутра.
Сутра, и тако, биће скупштина,
Где ће се она помоћ решити,
Што Млечанима дати обећах.
Том ћу приликом прогнат' Радоша. —
А Станишу?
Њега, кô брата свог,
Још неко време морам штедети
За љубав света, јер га поштује,
А после — видећеш!
Сад збогом!

ДРУГИ ДЕО.

ПРВА ПОЈАВА.

Скупштинска дворана. **Владика Вавила, Радош Орловић, Катуновић и Вуксан.**

Вл. Вавила. Век протиче, децо! Век за веком,
Можда, тужно уздишући, плаче;
Али вапај до нас не допире.
Црна копрен вековечитости
Раставља нас од тајних гробова,
У којима, сахрањени, леже
Век човека, прошлост човечанства.
Туже л' веци силних Немањића?
Час плаче ли њихове пропасти?
Ил' подлаца пакосним кикотом
Глас потмули тузи потомака
У сретање подругљиво шаље?...
Мудрост не зна, промисао ћути...
Једно видиш оком срца свога
На темену бедне садашњости:
Сињи терет ропства и прогонства, —
Видиш Босну!...
Пак и опет...
Је л' благослов, ил' је клетва црна,
Што јој боре синџирли писаљком
По погнутом челу очајања
Чврстом руком бележи насилник?
Бог је то хтео, децо, Бог!...

Радош. Сед' оче, прости!
Реч ти узедох; —
Ал' и ја клањам према истоку
И метанијама богобојазним
Поглед повраћам свесаздатеља
На развалине царства нашега;
Али пропасти славе негдашње
Црни је ђаво био виновник!...

Вл. Вавила. Не греши, сине!...

Ал' онај, што је венац трнови
За спасеније људи носио,
У мрак је вргô силу сатанску.
Радош. И опет велим, да је сатана,
Кршећ' по мраку гвозден огрљак,
Кроз трошну земљу, црне слојеве,
Копајућ' гнева оштрим ноктима,
Проринô земљу, презрô подземност,
Да оног дана, дана Видова,
Крвави печат владе паклене
На чело тисне целог народа....
Вуксан. Да, да! И право има Орловић!
Ђаво је онде нокат забагљô,
Кнез Лазар где се Богу молио;
Па ту сад, оче, и не помаже
Помагања ти дуга молитва...
Оружје!
Катуновић. Откуд оружје?
Вл. Вавила. Откуд оружје?
Да нам га дужде није послао?
Вуксан. Свёт' отац једну, те једну, господо!
Као да није књигу учио,
Не зна дуждеве, не зна превару?
Радош. Јест, оче!
Ал' кад за дужда паднемо сви,
Шта ће нам после њини мачеви?
Шта ће нам пушке, што ли штампара?
Ил' да Латини после штампају,
С поругом, њине оштре досетке,
Пропасти наше луди последак?
Да пишу:
„За пет хиљада" — реци,
Да је: „за десет тисућ' цекина,
Ту и ту, на том и томе месту,
Народа српског избор синова
Хиљаду пало — дана тог и тог!..."
И то за ког?
Вуксан. И зашто?

Катуновић. За себе.
И за будуће своје пријатеље.
Вуксан. Ха, ха, ха!
Шта човек збори! — За пријатеље?
Вл. Вавила. За савезнике....
Јер када куцне свете слободе
Тај тако жељно ишчекивани час,
Ко ће уз нас?
Радошу, реци, ко,
Ако не они, што нам дадоше
Ћерку, онако дивну госпођу,
Оружја, џебане, штампару?
Ако не они, неће Арнаут!
Радош. И Цигане бих звао у помоћ,
Само Латине — не!
Вуксан. Цигани су дивији,
Латини подли и лажљивији.
Радош. Па онда, ко зна, да л' и дадоше?
Ил' само наше лаковерије
Са обманама гоје вечитим?
Вл. Вавила (за себе). Неверни Тома!
Катуновић. 'Ма што зборите као у инат?
Хајд', не чудим се нашем Вуксану,
Он, управ', не зна, шта је озбиља,
Па му је нико и не казује.
Ал' теби, Радошу!
Радош. Немој се после чудит' ни мени, —
А мислим да се не би ни могô,
Кад би ми знао мудре разлоге,
У дугом веку што сам прибрао,
Мереħ' лукавство исте тазбине,
Која нас за нос вуче варљиво...
Ал' ено, иде кнез!...

ДРУГА ПОЈАВА.

Кнез Ђурђе, Шуловић, Мићић, Капетан Ђурашко, војводе, сердари, капетани и прећашњи.

Вл. Вавила. Добро нам дошао, господару!
Кнез Ђурђе. Боље нашао!
Благослови, оче!
Вл. Вавила. Бог нека те благослови, кнеже!
И што небо на недрима сјајним
Среће крије у даљној висини,
Желим, тебе њоме да крунише!
Живео нам дуго са госпођом!
Сви. Живео!
Кнез Ђурђе. Срце ми зна, —
Сведок је један Бог,
Да сам о вама само мислио
За триест дана моје веридбе.
Вуксан (за себе). Јест, о нама,
О цени нашој, —
Кô, пошто би нас боље продао?
Па опет, хвала му!... Какви смо ми,
Могао нас је и поклонити.
Кнез Ђурђе. Вас видет', браћо,
Жеља ми беше, —
Вас, дико српска, седи главари!
Сердари, капетани, војводе!
Слободе свете тврди стубови!
Пропалог царства руко челична!
Насиља турског плахи потопе!
Планина ових сјајни оклопе!
Вл. Вавила. Ох, кад те видесмо!
А стрепели смо много за тобом.
Кад, тако, некад јутром пораним
И са врхова нашег Ловћена
У мутно море поглед утоне,
А из недара му видим, ужаснут,
Све прождирућу силу, где пени, —

Па, бојећи се гнева божијег,
Кâ онај ивер људске ништине,
Што се на бурној сили премеће,
Крију̂ћи своје наде једрила, —
Народа српског знајућ' судбину,
Задрхтао сам често за тобом...

Радош. А ја ти сумњах и о тазбини...
Опрости, кнеже,
'Ма Латини су!...

Кнез Ђурђе. Сад су нам браћа,
А кћи је њина твоја госпоћа!...

Вл. Вавила. Бог да је живи!

Радош (за себе). Ал' не да буде моја госпоћа!...

Сви. Бог да је поживи! Живела госпоћа!

Вл. Вавила. Остарео сам
И гледао сам многе радости,
Али ни једну, што би личила
На ову сада, те нам доведе
Господско чедо у двор господски.

Кн. Ђурђе. О лепоти јој песме причају;
Али и мудрост онде станује,
С кротошћу где се скромна невиност
На јагодицам' лица руменог
У заједници сјајној целују.
Та кротост срца и душе њене
Љубављу мени душу занесе.

Вуксан (за себе). Та Латинка ће га залудети, ако већ није — Боже, опрости — полудео.

Кнез Ђурђе Али не себе,
Вас ради, браћо,
У Венеције ћерку запросих.

Вуксан. (за себе). Е, божа ми вјера, да брзо ли лагати научи!... Нас ради је испросио?... Лаже, здравља ми! А исто би тврдити могао: вас ради спавам, сањам, једем, ходам, — све то вас ради чиним. А, овамо, је опет узео Латинку, а, богами, би она по нама и сиједе плетенице понијела, ил', ако се баш за нас старао, бар да је десетину са собом донио.

Кн. Ђурђе. На вас гледи посвећена сени
Последњега од српских царева
И у сану витешке вечности
Вам' аманет на душу полаже,
Осветници царства његовога,
Да му круну независимости
На грудима овијех кршева
Својом крвљу сачувате верно...
И о томе, седи поглавари,
О светињи, о слободи српској,
Реч поведох у својој тазбини...
Радош. Зар и о томе?
То сам слутио...
Кн. Ђурђе. Описујући пером очинским
Тврдог кама неродицу вечну,
Сиротињу јуначких синова
И бојева стогодишњих следи:
Глад, голоту, погибију, беду,
Што нам често без цебане бојне
На невољи долазе невољно,
Седом дужду из очију старих
Извио сам сузу сажаљења.
Радош. Сузу сажаљења?
Кн. Ђурђе. Јест, Радошу!
И обећа послат' нам оружја.
Радош. Обећа нам — голо обећање.
Кн. Ђурђе. И послао је
Пет хиљада пламених пушака.
Радош. Голем је поклон, кнеже,
Сиротињу ће нашу убити.
Кап. Ђурашко. И копљем бисмо Турке тобџије,
И сабљама им руке секосмо,
Којима но су силни тирани
Гараве пушке често грлили.
Сви. Живео дужд! Живео кнез са кнегињом!
Први сердар. И у сану сам пушку спомињô...
Други сердар. Хајд' сад, Турчине! Ходи, скотино!
Трећи сердар. Дођи, да чујеш јеку планина!

Четврти сердар. Да познаш децу наших крајина!
Први сердар. Ал' је од плама стидан вук!
Други сердар. А још га више мрзи пук!
Трећи сердар. Мамићемо га на стрв!
Четврти сердар. На ону скотску, турску крв!...
Вл. Вавила. Велик је Господ, децо!
А милост му је као селена.
По световима, собом створеним,
Светове ствара, нове милости,
Над громовима оди и муњама,
А народима и владарима,
У доброј вољи своје свемоћи,
Блаженог мира пружа границу.
И свет се смеје, небо радује,
А у пољупцу жарке љубави
Исполин неба, сунце ватрено,
Испија сузу туђе земљине...
А каткад копљем гнева небеског
Неизбројене парне светове
И, бацив пламен своје мрзости,
Природу пуни духом пакленим,
Сунца полену, звезде презиру
Опредељења свога путове
И, по бескрајној пусти лутајући,
С бунтовници се бију репати,
Док, као она ситна пинђурчад,
У безграничном прсну простору...
Силан је он, силан, милостив!
Слабога штити, силног присили,
Да силу призна много слабијег...
Милост је, децо, ово његова:
Ово оружје и пријатељи,
Што 'но пространим морем владају,
Посланије је воље његове.
Да га славимо јеком пушчаним,
Да окитимо ово престоље
Слободе скупе, сињег камена,
Чалмама белим, голим главама,

Што се о челик наших костију
Пакосно бију, мрве, цепају...
Катуновић. И хоћемо,
Кад је и Господ томе каио!...
Кн. Ђурђе. Сед' оче,
И о цркви сам светој мислио...
Вл. Вавила. Мудар о свему,
А христијанин
Спасења свога свету храмину
У души својој носи вечито.
Кн. Ђурђе. И кô хришћанин,
Ал' и кô владар гора слободних,
Крвавијем сам срцем гледао
На Херцегову земљу згажену,
На тужну Босну — на те робове,
Што име своје Турством каљају,
Клањајући се полумесецу,
Одричући се вере Христове;
Па не тек вере, већ и имена
И прадедовске славе стиде се...
Да у тазбини помоћ запросим,
Да неверницима стазу разорим,
По којој ће нам тужне синове
У поганичко јато мамити, —
А спасење је књига, то сам искао.
И добили смо слова, штампару,
Да православне књиге штампамо,
Да их шаљемо браћи несрећној,
Нека се уче Бога славити...
Радош. И то зар дадоше?
Кн. Ђурђе. И то, Радошу!
Ал', браћо...
Вуксан (за себе). Е, баш сам знао,
Да тако многоречив разговор
Телал тек бива већег грдила,
Што, крајем својим пјано поводећ',
За собом вуче тешку мрцину, —
Баш кô на репу, негде, вукову

Што је лисица санте лепила.
Кн. Ђурђе. Венеција је у опасности.
Несити шакал вреле Азије,
Европе полу скоком прејурив,
Престоље златно силних краљева
Омастив крвљу свога беснила,
Сад море мути бојом мача свог.
Вл. Вавила. Добар је Бог,
И ми ћемо се њему молити,
Да слабе силе дужда млетачког
Крепости своје тврдим оклопом
У свакој беди верно заклони.
Радош. То можемо,
Ал' више?... Оче,
Орлу су силном крила сломљена,
Са гавранова јатом гаравим
Ужасну битку тужног столећа
На висовима бијућ' каменим,
Одвојен с светом и са орлићи,
Без хлеба, гладан... Ах, оче, оче,
Отвори очи, па нас погледај!
На тужном пољу шта нам пропаде,
А шта остаде?...
Вл. Вавила. Остаде вера,
Да у промисô свемогућега,
Да у његову помоћ верује.
Радош. Свёт' оче, верујем, —
Верујем творца, Бога, ђавола!
И немогућност бих сушту веровô; —
Али ће робом остат' робови,
А ми гробови...
Катуновић. Шта говорите кâ у грозници!
А где су деца ових планина?
Први сердар. Где су мачеви?
Други сердар. Где су бичеви?
Трећи сердар. Којима ћемо скота шибати....
Четврти сердар. Под којим ће се ропски гибати....
Први сердар. Тирани!

Други сердар. Варвари!
Кн. Ђурђе. Јест, у тај дух,
Што по слободи ових кршева,
Кô неку светлост своје свемоћи,
Широка крила вољно простире,
Поуздавах се, браћо главари!
И обећô сам дужду, тасту мом,
Хиљаду деце горске послати,
Да му у вељој беди помогну
Угнетатеља српског побити.
Па пристајете л' на то ви?....
Сви. Сви!
Вл. Вавила. Хоћемо, кнеже, сви!
Вуксан. Он све: „Хоћемо!...“
Кô да ј' изгубит' деце хиљаду
Очитат' лудом оценаш?...
Радош. Ти деце немаш, оче, ћут'!
А ја их двоје имам за мегдан,
И ја — не пристајем!
Катуновић. Па зар их ниси за то родио,
Да на мегдану бојном изгину?...
Радош. Нека изгину,
Ал' у подножју овог престола,
Бранећи грудма камен студени,
Што тамом својих црних гудура
Светињу чува царства пропалог...
Ал' не у Италију... господару, не!
И проклет, Бог дô, проклет сваки тај,
Ко би онамо ишô, презирућ'
Рођеног брата сузу, уздисај,
Да на олтару лажи млетачке
Слободе српске оклоп разбије!...
Кн. Ђурђе. Па ко је оклоп тај?
Радош. Ми!
Кн. Ђурђе. И ми ћемо се онде борити,
Где се застава само подигне
Противу скота, против Турчина!
Вл. Вавила. Хоћемо, кнеже!

Вуксан (за себе). Хоћемо сви, —
Ал', богме, ти,
Кад грдним носом кине гароња
И из недара стане сипати
Ужасне свадбе црну јабуку,
Лубарде бојне и баљемезе, —
У цркву ћеш се, оче, сакрити,
Црн женик да те нигде не види.....
Тек хајде, нека и он говори,
Знамо га, ко је, — а то је дост'!
Катуновић. Хоћемо, господару!
Први сердар. Хоћемо, круно наша!
Други сердар. Погонићемо скота тог!
Трећи сердар. Крвника вечитог!
Четврти сердар. Показаћемо Турчину,
Да је Косово крвав споменик!
Катуновић. Али да још'те живи осветник!
Први сердар. Живимо још'те ми!
Други сердар. Још су нам оштри мачеви!
Кап. Ђурашко. Реч ви је плам, браћо,
Па ме својијем огњем сажиже,
У души страшан вихор подиже;
Жеље се ломе по срцу моме,
Траже мегдана и траже крви,
Онде да будем, да будем први,
Где први јекне гром!..
Кнез Ђурђе. Само ти ћутиш, Радошу!...
Шта је то?...
Радош. Боље да ћутим,
Нег' оном стазом да се упутим,
На коју сте ми ногом несрећном
У овом црном часу крочили.
Кнез Ђурђе. Шта, Радошу,
Зар смеш?...
Радош. Смем, господару!
Смем рећи свакад истину;
Смем, а зашто не?
Тако ми оне крви точене,

Којом сам некад вољно квасио
Тврди остатак царства пропалог;
Тако ми оног сивог Ловћена,
Са којега сам некад кидисо
У тамну маглу дима пушчаног;
Тако ми Бога, господару, смем!
Ил' мислиш не смем ни запитати:
Шта се то ради?... Какви савези?...
Куда нам децу мислиш шиљаги?
Зар нас још није доста пропало
По висовима овим каменим,
Већ и авети сиње пучине
Зар нашом крвљу мислиш појити?
А Босна плаче, плаче Србија,
А Херцеговина, та сестра наша,
Чекајућ' жртве браће слободне,
Са сваким даном више жртвује:
Слободу, народ, цркву, светињу!

Први сердар. И право има!

Други сердар. А кад он право није имао?

Радош. Па онда, кнеже, нећу питати
За Шуловића и за Мићића, —
Премда и они место имају
У мудром збору твога савета, —
Али по жељи Иван-беговој:
Не сме се ништа важно решити
Без брата твога млађег, Станише.
Па где су они?... Где је Станиша?...
Ил' га у тебе неко опада?...

Кнез Ђурђе. „Опада"?...
Гле отпадника! „Опада"?
Отпадници сте, море, обоје!
Издајници сте срамни, обоје!
Бунтовници сте гладни, грабљиви,
Па вас опада ваше недело!
Није вам моја милост довољна,
Којом 'но сам вас свакад штитио,
Већ упорном руком машате

За сјајну круну мога престола!...
Ал' нећеш никад, стара неверо,
Постићи своју гадну намеру!...
Па да се не би залуд мучио,
Грабеђ' господство моје и власт,
Из оташтва ћеш бити прогоњен!
И, ево, сваког опуномоћавам:
Да, ко те нађе, види ма где
У границама нашег оташтва,
Слободно да те онде мушкета!...

(**Кнез Ђурђе, капетан Ђурашко** и многи други одлазе.)

Један стар сердар. Та реч је страшна: „прогнати"!
Њега прогнати! Хеј, друже стари,
Ти си на престо њега догнао, —
А он је тебе старца... прогнао!.. (Старац одлази.)

Вуксан. Ја рекох,
Ал' ко с Латини ломи погачу,
Ил' ће полудет', ил'...
...Буди Бог с нама!...
Радоша он да прогони!... (**Вуксан** одлази.)

Радош. Е, срам те било, седа старости,
Кад те овако лудо дериште
Овако грозно може мучити!..
Да ме прогони?... Да ме мушкета?...
Је ли то Иван-бегов син... тај Ђурђе?...
Је ли то она крв, она косовска,
Што је још и за кнеза Лазара
Најмању корист српског народа
Грудима својим верно хранила?

Вл. Вавила. Опрости, Радошу,
Али у твојој седој старости
Приличио би тиши разговор.
И сâм си много крив!

Радош. И сâм? И ја сам много крив?
И ја сам крив?... А он нас продаде!
Ја крив?... А ти уз њега пристаде!
Ја издајник?... А ви сте примили
За крв народа ропску наплату:

Трипута десет новца сребрног!...
И ја сам крив?... Ви, Јуде безбожне!
Вл. Вавила Ја ти опраштам.
Али увреде тако немиле
И неправедне не мож' гледати
Онај, што својим крати законом:
„...не вређај и неопадај!...“
Радош. Е, подла глумца, попа лажљива!
Ал' нека, иди, лажи вечито!
Него кад умреш. попе матори,
Размрскаћу ти овим прсима
Христове вере тврди споменик...
А изрезаћу руком невештом
На нагрђеном тако камену
Жића ти лажног нацрт истини...
Вл. Вавила. Ако ме преживиш?
Та не видиш ли, да си сушта сен?
Радош. Повампирићу се,
Па ћу ти доћи, реч да испуним!

ТРЕЋА ПОЈАВА.

У двору кнежеву. **Кнез Ђурђе** и **Јелисавета.**

Јелисавета. Тако!
То и приличи мушкој озбиљи:
Дух решителан, воља гвоздена,
Што својом снагом руши бедеме
Препона силних људске пакости!
Ал' још си доста благ!
Кнез Ђурђе. Ја доста благ?
Јелисавета. И сувише.
У мојој руци да је твоја власт,
Хе, Ђурђе!
Кнез Ђурђе. Па шта би, јагње, ти,
Ти, тако блага, кротке нарави?
Јелисавета. Црногорце бих учила,
Тумачит' мојих жеља миговеђа

Пламеном моје ћуди ватрене
Нарави њине тврде полуге
У танахне бих жице сукала,
Да ми на жеља гласној тамбури
Под лаким перцем оно спроводе,
Што им ја гласом тврде одлуке
Уз добру вољу тихо успевам....

Кнез Ђурђе. Ал' Србо није Талијан!

Јелисавета. Од хијене се лакше питоми
Владар пустиње — лав.

Кнез Ђурђе. Али и питом — владар остаје!
И тешко оном, који покуша
Са прождрљивом руком махнути
На силног цара жарке пустиње!..

Јелисавета Дакле — да те раздире?
Сад видим,
Да ме је некад отац варао
Избором дивним прича лажљивих,
У које ми је тебе уплео,
Као јунака најјуначнијег
У овом полудивљем племену.
И ти си јунак, ти?... Господе мој!
А, овамо, те гази слабији!...

Кнез. Ђурђе. Не, Јелисавето!
Привиђаш, сунце, ти, —
А мене народ љуби искрено,
И све ће оно часом створити,
Што само усхтем ја...

Јелисавета. Да, Ђурђе, да!
А, овамо, се тајно подиже
И са Станишом нешто шурује,
Баш кô да жали ону неверу,
Што си је данас, по заслугама,
Прогнањем вечним мушки даровô....

(**Вујо** перјаник улази.)

Сад шта ће опет тај?...

Вујо. Господару!

Кнез Ђурђе. Шта је, Вујо?

Вујо. Добро је, господару, а боље ни је у божјој руци!... Тек, вељу, није лијепо!... Ждравља ми, није!... Сијед чојек... понда... можда је и гријех?... Ал', вељу, боље да си га кâ скота убио!..

Јелисавѣта. И тебе с њим!

Вујо. Де, де!... Хоћу л' их пуштит'?... А дошли су и они, да те лијепо моле, господару, за Радоша, да ни га поклониш, господару!... А, ево, те још и у бешици служах... Знаш, кад те, оно, обучавах орлове стријељат', па, намјеште орла, ти уби Иван-бегова најмилија јагара?.. Е, бијаше смијеха!... Сиромах Радош неће се скоро насмијати као...

Кнез Ђурђе. Говори, ко је дошао?

Вујо. Божа ми вјера, не море! У туђинству је, господару, горак осмијак!.. Тек, вељу, поклонићеш, га?... А, ено, војводе Шуловић, Мићић, а и капетан Вуксан, дођоше, лијепо те молити, да ни га поклониш, господару!...

Кнез Ђурђе. Нека улазе!

Јелисавета. А ти излази,
Стара дртино!

Вујо. Одавна и стојим, свијетла госпођо, па сам ти и додијâ... Хајд', хајд', отис'ћу ја... ал'... (За себе.) Она га је прогонила, онако сиједа и стара! Боже, опрости, ал' није у њој све начисто! Морâ је и њу нечастиви репом у памет чарнути. Хајд', хајд'! (Гунђајући, излази.)

Јелисавета. И ти си господар?
А, овамо, ти иду робови,
Да ти намера праве путове
Неверства свога оштрим ноктима
Као кртице злобно подрију!

Кнез Ђурђе. Причиња ти се,
Веруј, грлице!
А то су добри људи, добри сви,
Шуловић, Мићић, — а и Вуксан је, —
А што за Орловићем жале?... Хм!

За њим ће, чедо, многи жалити,
Јер беше јунак, храбар, разборит;
Ал' старост, знаш, остарео је,
А старост често умљем помери,
Постаје злобна, пуна зависти....

(Шуловић, Мићић и Вуксан.)

А откуд и докле ћете, ви?

Мићић. До тебе, господару!

Шуловић. Распорено ти срце доносим,
Заустави му крв... Ти, кнеже, мôш!
Једне ријечи брзим мелемом
Мôш ми залечит' рану дубоку,
Или у срцу сву крв следити...

Вуксан. Дођосмо, господару, и ти, госпођо,
За Радоша вас нашег молити.

Јелисавета (кнезу насамо). „Нашег"?
Е, чу ли, кнеже: „њиног" Радоша?

Вуксан. Да вратиш, кнеже, ону твоју реч,
Којом 'но си га прогнао.

Кнез Ђурђе. Да је погазим?
Али се царска никад не гази!

Шуловић. Баш да је царска,
Да је — Боже, опрости — баш и Христова,
Кад као стрела, једом појена,
Народу целом груди раздире, —
Кô слабог црва бих је згазио....

Кнез Ђурђе. Ти би,
Ал' никад ја!...

Јелисавета (насамо Ђурђу). Тако, ха!
Буди муж!....

Шуловић. Моли га и ти, светла госпођо!

Јелисавета. Ја молим, — вйш!

Мићић. Хвала, госпођо!

Вуксан (за себе). Радуј се сада, седа старино!
Од курјака те иште лисица...

Шуловић. Моли, госпођо! Кажи слободно,
Гласића свога слашћу меденом
Заслади горке збиље опоре,

Које на себи носи истина;
Послушаће те, кажи све:
Да није права имô гонити
Столећа тужног седу старину,
Који је својих груди извором
У годинама жарке припеке
Врхова ових камен росио...
Говори, моли, светла госпођо!
Вйш, лепо би ти израз милости
На дивотноме лицу стајао...

Кнез Ђурђе. А је л' заслужио?

Шуловић. Ко пита то?

Кнез Ђурђе. Ја!

Шуловић. Ти, господару?
И ти си смео мене питати,
Мене, сведока дела безбројних,
Којима 'но је старост китио
Тај седи витез:
Је л' заслужио,
Да га у тебе моли госпоћа?...
О, господару,
Ти се не сећаш,
Кад, оно, страшна сила удари
На кршну земљу Иван-бегову,
Да је обори, да је разори, —
И силан паша рикну ужасно
Храпавим грлом шесет тисућа,
Да мачем своје зверске јарости
Колевку тврду српске слободе
Са блатом ропства браће несрећне
Изравна, сруши, згази, измрви...
Па знаш, ко беше витез бесмртни,
Да силног пашу силом дочека?
Радош Орловић!
Прогнани Радош, да!
Он, јест. Кад други тражише
По пећинама мрачним заштите,
Он, храбар, стаде са неколицом,

С маленим бројем, али с лавови,
Све гора ових снажни синови,
И осем турског робља, плена, богаства,
Трин'ест је рана донô са собом,
Све турског ножа бесни трагови...
Па још ме питаш:
„Је л' заслужио?...“
Да га у тебе жена замоли?
То, кнеже, боли!...

Мићић. Кô да раздиреш
Прсију наших врелу утробу!

Кнез Ђурђе. А што је невера?

Шуловић. Зар он?

Јелисавета. Што је издајник?

Вуксан (за себе). Издајница си ти... Хијено злобна,
Што 'но осмехом доброћудности
Пламен прикриваш пакла 'нутрашњег!...
Гле, шапће опет кнезу на уво;
Ено, се смеши... Ех, пропао си!
Упропастио те осмех једини,
Војводо наша, стари Радошу!...
(Гласно). Опрости, кнеже, издајнику том!
Тај издајник је сву крв пролио
За Иван-бегов и за Ђурђев дом...

Кнез Ђурђе. „...Том издајнику?...“
Издајник је, да!
Свака му длака седог темена
Јасно сведочи срамну издају...
Једно се чудим: како дођосте,
Како хтедосте, како смедосте
За издајника тога молити?...
Ил' је завера?
Ал' хајд', одлаз'те!
Син Иван-бегов уме презират'
Подлости ваше сваку намеру!...

Вуксан. То беше оштро!

Мићић. Жив Црногорац није слушао

Од кнеза свога таке увреде.
Е, хајд'мо сад!

Шуловић. Ово је јад!
Ово је клетва, то је несрећа!
Змијскога једа то су потоци,
Што ће нам земљи бистре изворе
Са смртоносном пеном мутити. (Сви троје одлазе.)

Јелисавета. Е, чу ли, зликовци како говоре,
Да издајника старог измоле?

Кнез Ђурђе. Нису зликовци, —
Само их силна љубав заноси
За старим другом своје младости;
Ал' сада због!
Са митрополитом
Данас се још'те морам видети.
Он један може ову буjицу,
Што се кô силан вихар подиже
Због прогнанога старца војводе,
Своје ријечи силом чудесном
Утишат' часом и умирити... (Кнез Ђурђе одлази.)

Јелисавета (сама). Радош прогоњен!....
То бледо чело вечне озбиље
Сад нек', по странству мрском лутајућ',
Разбија кости тврде лубање,
Премишљајући црне планове,
Што Венецији грдој хтедоше
Одрећи помоћ земље дивије; —
Кô да је штета ако изгине
Оваке рите читав милијун?...
Сад има каде мржњу гојити,
Изрицат' тајно ј јавно викати:
„Нећу и не дам своје синове!
Нећу штампару! Нећу дуждеве!
Венецијске нећу дарове!...“
Нека, нек' виче, па да промукне,
Овде му нико не мож' чути глас...
Само Станиша,
Још он остаде...
Али и његов закуцаће час!...

ЧЕТВРТА ПОЈАВА.

У двору **Радошеву. Мира** и **Милка**, а затим **Бошко, Богдан** и **Радош Орловић.**

Мира. Милка, је л' лепа
Та Венецијанка, наша госпоја?
Је ли дивна?
Кол'ко јој се, вереници, диве,
Помрчујући сунце са песмама,
У којима њу једину славе!
Казуј брзо, опиши је верно,
Не знаш, горим, што бих радо чула
О лепоти Ђурђеве невесте.

Милка. Лепа је, Миро.

Мира. Само лепа?
И то, мислиш, да је доста за ме?
„Дан је," реци вечитоме сужњу,
Што у тами век векује пустој,
„Дан је сјајан, божанствени дан је",
А немој му описат' дивоте,
Које носи са часови сјајни, —
Више ћеш га ожалостит' само;
Неће знати, каква је лепота,
Што се већма пред њиме сакрива...
Опиши ми лице, уста, косу,
Драж очију, нежност руку белих,
Стас и гипкост хода поноснога,
Звук умилан изабраних речи,
Што толико срце очарава, —
Тад' ћу појмит' лепоту највећу,
Што се широм проноси по свету...

Милка. Да опишем, што сравњења нема
Са ма чиме на големом свету!....
Узми злато, са прашином сравни,
Када, сјајно, истом доковано,
У прах прљав угља гаравога
С несмотрења мајсторова падне, —

Је л' да лепше и сјајније сине
У присенку прљаве прашине?
Мира. Јесте. —
Али ти ме само мориш, Милка,
Извијањем сравњивања дуга...
Милка. Ил', још боље:
Кап пелена горка
Са меденом упореди слашћу...
Мира. Ја те не разумем,
Злато с прахом, мед с пеленом горким,
А са златом, медом и пеленом
Њу сравњујеш и лепоту њену!..
Милка. Јест, она је свему равна, Миро!....
Ход поносит, лице, мислиш, дан је,
Који срећу народима носи,
Поглед мио, осмех очарава.
Ал' путнику, што кроз море сухо
Африканских пустара далеких
Конацима удаљеним стреми,
Таки осмех времена и неба
Са радошћу не препуња душу:
Воли чути грома лелек пусти,
Лавеж лава, — нег' осмех онаки,
Јер му блискост самума казује...
Мира. Сад и самум сравњујеш са њоме!..
Милка. Уста — ковчег нечувеног миља,
А глас, што се преко њих извија,
Мислиш да је песма славујчади,
Тако силно, тако меко јечи; —
Али речи... ах, немилих речи,
Кô у меду несносна жаока!
Мира. Казуј, шта је?
Је ли лепа, је ли блага, кротка?
И господар ове земље кршне
Хоће л', збиља, срећан бити с њоме?...
Милка. Срећан?... Срећан бити с њоме?...
Можда, хоће... Гле природу, Миро:
Смрт раздаје, кугу и морију,

Раља кљасте, неме и богаље,
Па је човек, опет, срећан с њоме.
С истих уста он ће слатко скрат'
Мед и отров — смрт и живот, Миро.

(**Бошко** и **Богдан Орловић** долазе.)

Али ево Бошка и Богдана,
Нек' ти они опишу лепоту
И причају срећу, колика је!...

Мира. Шта је, брате? Што си тако блед?

Бошко. Капи крви немам,
Све исиса она змија јетка.
Онај отров из земље латинске
Све исиса, само оста јед,
Па сам, селе, и зелен и блед.

Богдан. Жури, селе,
Иди заповедај!
Три нам подај оседлати в ранца,
Црне длаке као црна ноћ' —
Ил', још боље, као туга наша, —
Јер Радоша кнез је прогнô Ђурђе,
Да се никад не поврати више
Отаџбини за живота свог...

Милка. Ох, зар њега?

Мира. Ох, зар баба мог?

Богдан. Јест, баш њега!
Њега слаба, стара,
Њега гони у туђинство мрско,
Од крваве столетија борбе
Измучене кости и мишице
У туђинству вечно да одмара...

(**Радош Орловић** долази.)

Мира. Бабо! Ах, бабо мој!

Радош. Је ли спремно све?
Кнез се, децо, послушати мора,
Јер неверство смрћу се дарива.

Бошко. А прогнанством вера и поштење...

Мира (кршећи руке). Ах, бабо, бабо!

Радош. Јест, зарана свикните слушање!

Гле'те мене — седа, слаба, стара,
Како лепо слушам господара!
Рече л' некад: „Напред, старче сéди!“
Као бродар мутног океана,
Што, окупан сланом пеном, дере
Кроз страхоту ричућих таласа,
Вас окупан крвцом срца свога,
Прскан клетвом падајуће скоти,
Јурио сам по бојној страхоти
За слободу и за престо дичан
Ове наше отаџбине кршне...
А кад борба вечита додија,
И планински помалашку лави,
Мене седа, мене старца прати,
Отаџбини да се мир поврати....
Децо, децо, слушô сам га ја!
А сад мене гони немоћна!...

Мира. Ох, убиј га, Боже свемогући!
Ил' му слепи онај језик грешни,
Којим 'но је изрицô прогнанство!
Пусти тугу, да у сузам' грозним
Вид искапље пакосних очију!...

Бошко Немој клети,
Немој њега, селе!
Нас прокуни, твоја брата оба,
Клетвом ништи вереника свога
И у болу неизмерне туге
Реч над нама изреци ужасну:
„Да сте неми, слепи и богаљи!
Не видели света, ни светлости,
Догод ножем освете крваве
Не вратите мога милог баба!...“
А дá чује са висине плаве
Творац света, чудовишта, људи,
Постом мучи своје вито тело,
Једноничи и среду и петак,
Док од поста не малакшеш, бедна,
Кô на мразу укинути цветак.

Богдан. Нећеш донде, не!
Ни три петка нећеш мучном главу
Гиздав састав свога рушит' тела,
Па или ћеш у наручју меком
Грлит' баба, љубит' чело старо,
Ил' целиват' браћу — ал' крваву!
Бошко. То нек' буде!... Божије ми вере,
Са човеком слобода се рађа!
Њу уништит' не сме кнез земаљски,
Са животом узима је Бог!
Радош. Лакше, децо!
Крв штедите жарку, —
За млађано требује вам жиће.
А ја, децо, живот више нисам!
Или, можда, животом зовете
Онај стари у планини бор,
Што не даје ни гране ни листа,
Само спомен од векова носи
И поноћи немој приповеда
Ломљавином сухих огранака
Свога срца дуговечни бол?
Ја сам, децо, немоћан и стар, —
Па док пређем ово кршно стење,
На'ћу мира, на'ћу црни гроб...
Бошко. Па и пепô нека ти увреди,
Заслужује освету и смрт! (Слуга улази.)
Слуга. Све је спремно!
Радош. „Све је спремно..."
Орловић је спремио за Ђурђа
Сјајну круну, престо и господство;
Ђурђе спрема Орловићу — гроб!...
Миро, због ом!...
Мира (падајући му на прса). Бабо! Ах, бабо мој!
Радош (притискујући је к срцу). Дете моје!
Мира. Ох, толика неизмерна боља,
Под којом би свет задрхтô цели,
Срце гази ногом оријашком;
А по души, као оркан бесни,

Сваку радост, сваку наду коси;
Али срце, као земља црна,
Што на себи сву тежину вуче,
Целу тугу, цели терет носи...

Радош. Мајке немаш, — умрла је, Миро,
Бабо ти се повратити неће,
Брању пази, Бошка и Богдана,
Они су ти и отац и мајка..

Мира. Сироче сам без оца и мајке, —
А сузе су клетва сирочади; —
Ох, па Бог дô, свака суза горка,
Што ми кане из очију црних,
Згорчала му један часак жића!
Толико ћу накапати суза,
Да у мору горчине и бола
Вечитост му као сламка плине...

Радош (гледајући кроз прозор). Сто сам пута
из шешане дуге
Са врхова камених планина
Полумесец обарô крвави
И громовним довикивô гласом:
„За крст, децо, и слободу златну!...“
А данас ми ни гроба не дају
Тврди кланци, немилосно стење!... (Сузе му потеку низ образ.)

Богдан. Ове сузе крв нек' плати мрска
Из прсију срамног безбожника!

Бошко. Сто самртних мука и болова
Једну сузу осушит' не могу
С седе браде родитеља мога. —
Па кам' да је силнији од света,
Да му море источим живота,
Да осветим сузу баба мога!

Радош. Збогом! Збогом, отаџбино кршна!
Миро, збогом! (Сва тројица одлазе.)

Мира. И не мôш умрети!... (Пада **Милки** у наручја.)

ТРЕЋИ ДЕО.

ПРВА ПОЈАВА.

Соба у кући **капетан-Ђурашковој**. **Марта** са малим дететом на крилу, а старије дете, **Иво**, игра се око свога оца. **Капетан Ђурашко** ћути суморно.

Марта. Господару!

(Капетан **Ђурашко** ћути.)

Ђурашко!

(Капетан **Ђурашко** ћути.)

Једнако ћути, сиромах Ђурашко! Сирота земљо црногорска! Откако нам прогнаше старога Радоша, не можеш виђети веселога погледа — брига на челу, а сињи терет у грудима!... Ах!... Иди, Иване, моли оца, само једну једину ријеч да прозбори; моли га, те, ваљда, ће тебе чут'!...

Иван. Бабо, бабо, мајка те моли, бабо!... (Хоће да му се попне на крило, али га **Ђурашко** отисне од себе.)

Бабо се љути, мајко! Бабо ме не воли...

(**Иво** плаче.)

Марта. Онда ни себе не воли!

Кап. Ђурашко (у мислима). Ни себе не воли...

Марта. Та ти си исти он! Исте очи, чело, уста, нос, ход — исто јуначко срце!... Од твоје врсте, сине, ни у снази снажнијега, ни у памети разумнијега ја још виђела нијесам.

Иван. Па кад одрастем, мајко, са бабом ћу исти у бој, — је л', мајко?... Пак ћу да сијечем Турке, да доносим главе, а кнез ће ми поклонити коња и сабљу, као што је и бабу дао, је л', мајко?...

Марта. Јесте, сине мој; у војсци неће бит' бољега витеза од тебе,

„Само мајци до коња дорасти,
Та до коња и до бојна копља..."
Брижно ће те опремити мајка:
Свионим те опасати пасом,

Витешкијем украсити красом,
Оштром палом и пушком убојном,
А заклонит' заставом тробојном,
Па ће тебе световати мајка:
„Буди витез, буди силан, славан!
Буди, сине, Обилићу раван!
Турке сеци, Косова се сети,
Те ми, сине, дедове освети!...“

Иван. Бићу као и бабо, — пак ће ми госпођа Латинка поклонити од свиле појас, као што је и бабу поклонила.

Марта. Од црвене венецијанске свиле, сине; то, веле, да је најјача и најљепша.

Кап. Ђурашко (за себе). Откад се свилен појас понесе,
Лепшега није нико понео:
Шарен кô змија, ал' опружнији, —
Баш се до срца мога упио,
Па је испио
Из груди мојих сваку здраву кап,
Кô гуја, на искап...

Марта. Ђурашко!
Господару мој!
Јест стидно мени тебе питати,
Што ћутиш? Шта је? Какви јад?
Какви л' је облак чело притискô,
Те мути онај поглед љубазни,
Што ме је свакад 'нако весело,
'Нако умилно, пуно љубави,
'Нако светао — досад сретао?
А сада?

Кап. Ђурашко. Марта! Марта!

Марта. Ах, Ђурашко!
Пет година је — срећне године,
Што ме на саму срећу учише,
Па ме са срећом чисто мучише, —
Све љубав сама, речи медене.
А сад!
Суморно чело, груди ледене,

На устима је реч занемела,
У оку тама вечна немила,
Ох, кажи, Ђуро, дâко помогнем,
Какви те мори јад?

Кап. Ђурашко. Срећан сам био, Марта, досада!...

Марта А сад?

Кап. Ђурашко. Сад сам несрећан!...

Марта. Несрећан, данче! А зашт' несрећан?
Та ја ти говем, дворим, угађам;
Та ја те љубим, сунце, љубим те!
Кад сневам, љубим; љубим, када бдим;
Кад лежем, љубим; кад се пробудим,
Ти си ми јава, молитва, ти сан,
Ти си ми срећа....
И ти си несрећан! (Сакрива лице рукама.)

Кап. Ђурашко. Бољу си срећу ти заслужила,
Ах, бољу, душо, — ја сам несрећан! (Љуби је.)

Марта. Та погле Ива, твога синчића!
Ах, погле наду моју и твоју,
Понда ми реци, да л' си несрећан?

Кап. Ђурашко (за себе). Не смем га гледат', —
При погледу ћу томе свиснути,
И опет морам, — па ма свиснуо...
(Гласно). Ох, ходи, сине, ходи, Инане!
Сунашце, ходи! Ходи, звездане!
Ох, ходи, сребро, злато, алеме!
Дубоких рана кротки мелеме! (Дете му дође на крило, он га љуби, после га подуже гледи.)

Кап. Ђурашко (за себе). Мој живот то је слава, надеђа,
Пупољак први мога пролећа.
И све то за њу сад да оставим!
И за њу свет мој да заборавим!
Ал' је од света она силнија,
Од света ми је она милија,
Мој свет ћу њојзи жртвоват'!.. (Оставља дете диже се и спрема да одлази.)
Збогом, Марта!

Марта Зар већ одлазиш? Зар већ и збогом?

Зар да оставиш мене, Ивана?
А одавно је, веруј, Ђурашко,
Како га ниси 'вако миловô,
Баш откад дође Ђурђе с госпођом...

Кап. Ђурашко. Јест, баш од онда...
Збогом! (**Капетан Ђурашко** одлази.)

Марта. Нешто је сетан;
Нека га боља мучи, сатире;
У лицу ми је блеђи, тамнији,
У погледу је много тужнији,
По ваздан ћути, никог не гледа;
Ћутећи легне, ћутећ' устане,
Каткада само тешко уздахне;
Понекад севне сјајним очима
И неке речи грми, говори,
Кô да су с њиме сами злотвори!...
После иде... Ал' куд и кам'?
Ја не знам!....
Кад кући дође, дође суморан;
Нудим га јелом, вином, ракијом,
И сарајевком, и севдалијом,
Не би л' у злату љубав планула,
У томе жару мука минула.
Ил' су за песму груди ледене?
Пољупце можда тражи медене?
Онда га љубим, —
„Љубим те, срце, душо, животу!
Живота мога дичну дивоту!...“
Он ме отисне...
Ах, Боже мој!
Можда је срце дао милијој?
Можда ме мрзи, можда презире,
Можда за другом, дичан, умире?...
Ох, идем, идем, да не пресвиснем,
Да бар са срца сумњу потиснем...
А следићу га стопу по стопу
Кроз пусте горе, села, колибе
И кроз лугове света божија,

Да корен нађем мога терета. (Узима дете за руку.)
Хајд', сине, ходи, Иване!
Тамо, под оним брестом на пољу,
Лепше је седет' — ваздух здравији —
И тичица је чути милопој.
Каткад и орô кликне храпаво,
Путујућ журно с нашег Ловћена
У удаљене тамо долине,
Што се уз море смерно спуштају.

Иван. Па хајде, мајко! На ономе мјесту и бабо најрадије сједи.

Марта. Јесте, и он .. (Одлазе.)

ДРУГА ПОЈАВА.

Башта око кнежева двора. **Марта,** а затим **Ђурашко** и **Јелисавета.**

Марта. „— Туде ће проћ' —"
Тако ми чича-Вујо прорече.
Ох, да не рече, да ми не каза!
Јер казивање је пуно отрова,
Пуно несреће, пуно поразе:
„Овуда, вели, често пролазе,
Њих двоје сами, он са госпођом". —
Ал' даље не хте стара тврдица
Потрошит' речи, нити лукавством
Ишчупат' могох тајну једину.
Зашто пролазе? Куда одлазе?
Шта бива с тајном шетње њихове?
О томе ћути — дакле, тајна је,
Што слабој жени знати не треба...
„Њих двоје сами", ох, срце, срце,
Јадова мојих слаби ковчеже,
Отровне крви трошна чинијо,
Како ћеш стегнут' оне валове,
Што, по жилама грозно ратујућ',
У збуњен мозак јурно продиру?!
Ил' ћеш се следит'?

Да, следићеш се,
Кад шапат чујеш њине љубави,
Кад румен видиш страсти несрећне,
Како по лицу, бујно прострв се,
Пламеном грешним даље продире
И тамном оку светлост ужиже,
Што сјајем својим верно казује
Усплахирене крви намеру...
Ал', ево, иду!... Њих двоје, јао!...
Она се смеши... Ох, па лепа је!
Ох, ослепела!...
А он шта чини?... Нешто говори
И снажном руком тресе ножеве...
Сад стаде и, очи подигнув,
Песницом прети небу поносном... (Марта се сакрије у шипраг, а **Јелисавета** и капетан **Ђурашко** долазе.)

Јелисавета. Па, капетане,
Знаш ли одиста,
Да баш постоји така завера?

Кап. **Ђурашко,** Постоји, —
И постојана је у свом неделу,
Да са престола Ђурђа обори:
Шта Ђурђа?... Шала!... Тебе, светлости!
Твој сјај је њином оку додијо̂,
Па их је тамом мржње водио
У црне дворе вечне омразе,
Где мрзитељи твоји одлазе
На тајно веће грозне освете
Противу Ђурђа и Јелисавете...

Јелисавета. Да, против мене, —
Ја сам им оку трн,
Па мачем мене мисле вадити!

Кап. Ђурашко. Ал' ће са трном око испасти.

Јелисавета. А зна ли Ђурђе то?
Је л' чуо што?

Кап. Ђурашко. Још ништа.
Он тражи зрео плод...

Јелисавета. Та да!
Станиша му је род.
Кап. Ђурашко. Брат, —
Кога је некада више волео
Него на челу круну злаћану.
Тек откад тебе виде млађану,
Откад ти поче нежно тепати:
„Јагњенце, сунце, чедо, зорице!...“
Јест, откад твоје виде зенице,
Одонда стаде срце цепати, —
Пола је само срце његово...
Марта (за себе). А другу полу ти си отровô.
Кап. Ђурашко. Па да му кажем, не би веровô:
„Твој брат се, кнеже, срамно подигô,
Опреман с злобом и са завишћу,
С престола мисли да те обори.“
То не би веровô.
Јелисавета. Не би никада,
Речима не би, али делима!
Кап. Ђурашко. Речима мојим
Устопце следи њино недело.
Јелисавета. А је л' дозрело?
Јер Ђурђе тражи зрео плод...
Кап. Ђурашко Још данас, светлости,
Одређено је да се састану
Код манастира Свете Тројице;
Ту Бошко, Богдан, Станиша
Поделит' мисле срамне улоге,
Како ће лакше моћи скинути
С темена твога сјајни дијадем.
Ту ће с' одредит' час и начини,
Кад ће и како ти крволоци
Са крви твоје бистри потоци
Угасит' жеђу своје освете...
Јелисавета. Па јеси л' спреман ти,
Да их дочекаш?
Кап. Ђурашко. Перјаници су спремни...
Чим први корак они учине,
Други ћу ја.

Јелисавета. А после, Ђурашко?
Кап. Ђурашко. Кад они изгину,
Нема се после ко противити;
И Венеција ће бити спасена, —
Ја ћу је спасти! Ја, видиш, светлости,
Покупићу ти деце хиљаду,
Која ће својом снажном мишицом
Кројити мору рујне хаљине
Од мрске крви бесна Турчина.
Ох, светла госпо!... То су лавови,
Та мала чета, што ћу водити;
То су громови, што ће смрвити
Тирана турских густе редове;
То су редови, што ће дочекат'
Пустара дањних пусте синове,
Да им са врхом својих мачева
Ценета сјајног плаве сводове,
Проринув срце, души покажу...
То су бедеми...
Али, светлости,
Кад се са грудма вратим рањеним,
Ко ће ми тешке ране привити?...
Јелисавета. Ја.
Ја ћу ти сама ране привити,
Ја ћу љубити — ја! Ох, Ђурашко,
Још не знаш мелем жарке љубави!
Марта (за себе). Зна! Зна!
Та љубила сам га стократно
После бојева, тешко рањена...
Кап. Ђурашко. Још не знам, али
Чисто бих старе ране дерао,
Да се млађаном крвљу обнове.
Марта (за себе). И подерô си,
И раскинô си,
И ранио си срце згажено,
И згазио си срце рањено...
Јелисавета. Поштеди ране, храно, соколе!
Та моје срце ране не воле,

Ни крв — бар твоју крвцу не —
А она тисућ?... Тâ нек' изгине!...

Кап. Ђурашко. Јаох, госпођо,
Твоја ми светлост памет занесе,
Те, и не постив часне постове,
Путиру ступам сласти небеске!... (Он је пољуби.)

Јелисавета. Сад шта то би?
Кô да се гране нешто повише?
Кô да у шибљу неко уздише?

Кап. Ђурашко. Моја је душа то уздахнула.

Јелисавета. А у мом срцу сва крв сахнула;
Ал' одлаз', иди брже, соколе!
Није да срце тебе не воли,
Него што није време љубави,
Што су нам дани...

Кап. Ђурашко. Дани крвави...
Ох, идем, идем, светла госпођо,
Ил' да им подле кости изломим,
Ил' да у својој крви утонем. **Јелисавета** и капетан **Ђурашко** одлазе.)

ТРЕЋА ПОЈАВА.

На истом месту. Чича **Вујо**, а затим **Марта**.

Вујо. Лијепа је то кажа, коју ми кажеваше покојни игуман Макарије о сотони — буди Бог ш нама!.. Сотона је, вели, ђаво... (Ту се чича **Вујо** прекрсти.) А ђаво, вели, има реп и папке; — нос му је, причаше, рутав, а из ушију му брци полазе; па, вели, ће папком земљу зарије, онђе остају трази крвави... Буди Бог ш нама! А то је све, што је светоме Јовану табан откинô, а бијаше дузтабан... Па је и памети ситне; доумљив је, чудо од свијета! Махом се предругојачи: часом тица, мачка, змија; после се начини нека старкеља или бабетина; ну, вели, нешто му је баба у вољи; — а, бо'зна, каткада бива и ли-

јепа ђевојка... Па баш се, некако, премишљах: да није, како, и свијетла госпођа ђаволье колъено?... Латинка јест..., а „Латини су сушти ђаволи...“ Тек, некако, није чист посâ. — Ђурђа залуђе, те Радоша у туђ свијет прогони; — народ се цијепа, племена се крвавијем очима гледају... (**Марта** иза жбуна излази.)

Марта. Иване! О, Иво!

Вујо. А гле Марте!... А шта ти, жено, ту чиниш?... Па тако неочешљана, блиједа, као да си се са мртвима цјеливала?... Па, онда, зар ти је овђе дијете?... Е, е, борами, и ова је умљем шенула!

Марта. Дакле, ја нисам дома?
И то не беше сан?
Све зар бијаше сушта истина,
Што сам на овом месту видела?
И њу? И њега?... И, јаох, Боже мој,
И клетву моју, његов пољубац?
И уздисај, и његов загрљај?
И грешну румен лица њезина?
И дивљи пламен ока његова?
И оно: „ах!“ и „ох!“ — и муку вечиту,
Што им сажиже душу неситу?...
Да, све сам чула срцем пребујним,
Како се мазе гласом нечујним:
Она кô змија чисто сикоће,
А он кô сури орô кликоће,
Показује јој гласом храпавим
Жеднога срца грешну намеру,
После издаје браћу — заверу,
А сам у себи крије неверу....

Вујо. 'Ма шта је ш тобом, Марта?... Вјера ми божа, као да нијеси при свијести; читавијем тијелом дршћеш кâ оно прутић... Зима ли ти је, што ли? Тек, свакако, си обољела... Иди дома, дијете, ма ти и ја послао баба-Манду, а лијепо ли ти од свачега знаде!... Можда си ђе и нагазила?...

Марта. Јест, нагазила! (**Марта** одлази.)

Вујо. Та је полуђела!... И то ће бит' њезин посâ; а ну, да кô би ждравом чељадету умље изио?... Чини су то, баш њене чини!... И капетана, ено, опчини, те од некога доба иде кô занијет... А ушâ сам јој у траг... Тек морам ћутати, јер ако осјети, — мож' ме претворит' у сјекиру или у будак, ил' тако што.

ЧЕТВРТА ПОЈАВА.

Слава на Цетињу. Из далека се чује весеље народа; гусле, песме, пушке пуцују и т. д. **Бошко, Богдан** и **Станојло Шуловић.**

Богдан. Гле весеља, Бошко!

Бошко. То је лето усред зиме наше!

Богдан. То је ватра,
Што се игра мозгом усијаним
У грозници болесног народа.

Станојло. Шта, зар мислиш да осећа народ?

Богдан. Осећа ли?
А може ли не осећат' бољу,
Што му суши срж костију снажних?
Може л' не чут', што и лузи чују:
„Прогнаше ти седога сердара!“?
Може л' не знат', што и горе знаду?
Већ рођени брат на брата реве,
Да пакосној угоди туђинци!...
То не знати, или не чут', браћо,
Пролество би бесвестија било,
Што на звери ругобној почива...
(Једна гомилица народа ближи се.)
Ej, ти, брате, дели-Црногорче!
Ход' овамо!
Видећете, осећа ли народ,
Док искушам ово Црногорче;
А уз огањ руменога винца
Неће крити свога осећања...
(данје Црногорац се приближи.)

Црногорац. Шта би са мном, млади капетане?
Богдан. С тобом ништа, — ал' од тебе хтедох
За Крајину да разберем пусту,
Јер мним да сте листом Крајишници.
Црногорац. Добро нам је, ђегоћ винце роди,
'Ма, некако, овђе на Цетињу
Боље ни је него у Крајини,
Јер, простићеш, вина изобиља,
Чаброви га калуђери вуку...

(Пева). „Ој, Крајино, крвава хаљино!
Ој! Ој! Ој!..."
Али даље, тако ми мјесеца,
Не бих знао за сву Арбанију!
Богдан. А кидишу л' Турци на Крајину?
Црногорац. Хе, некако, чешће, но до селе,
Јер им није онога топуза,
О који им прскаху главурде.

(Пева). „Јунак бјеше Орловићу Раде..."
Јунак, богме!... Хе, а данас? Данас
Бог ће знати, ђе је мудра глава!
Ил' у гробу ил' на гробу неђе?
Ал', свакако, кô да и не живи...
Капетане, туђинство је тешко!... (Брише сузе са образа.)
Богдан. Тешко њему!

Црногорац (пева). „Тешко њему, тешко сваком другу,
Ко не слуша свога старијега!...
Сам о својој радио је глави,
Невјера је био господару..."

Богдан. Зар он невера?
Он, који је у бојеви љути
Верност своју крвљу печатио?
Црногорче, слушај!
Није њега кнез прогнао Ђурђе
Због неверства или недослуха,
Већ за љубав пакосној туђинци,
Која, желећ' обладати кнезом,

Журила се стазом сотонином.
Не штедећи оштроумље змијско,
Мењала је подлост са преваром,
А обоје уздижућ' сузама
До врхунца светога поштења,
Отрова му умље, срце, душу,
Те, безумник, ено, шта наради!...

Црногорац. Црну Гору у црно обуче.

(Пева). „Ој, давори, ти, Косово равно!
Што си данас дочекало, тужно,
После нашег кнеза честитога,
Да Арапи — да..."

Због ом, капетане!
Дружина ми измаче далеко!

(Пева). „А ја, јунак, без дружине нећу".

Богдан. Због ом, брате! —
Е, осећа л' народ?

Станојло. Он осећа, — ал' како, Богдане?
Као кад му њиве и ливаде
Град побије, ил' жега опрљи.
Он, с рукама прекрштеним, гледи,
Гнев ужасни срдитог божанства;
Гледи, бледи... а из груди опет
Побожности молитва се краде:
„Хвала њему, а грешни смо људи,
Те нам Господ посла наказање:
Град побија, а трескови мрве
По горама стадо и пастира..."
А би, грешан,
Одбијао силу свемогућег,
Ма дршће му слабачка десница.
Ум је мален, недостижно му је
Да и владар земаљских низина
Не сме своје пуштати громове
На упорну главу противника.
Не чу л', како ниско, како мраву равно,
О поштењу непримерном суди?

„Сâм о својој радио је глави,
Невјера је био господару...“
Бошко. Тако рече,
Ал’ кад крв потече,
Мач ће његов очајнијем гласом
Чуло тражит’ срамног насилника,
Иштућ’ грозно, крвавим сузама,
Поштовање народне слободе.
Станојло. Све је тако, Бошко. —
И ја нисам, браћо заточници,
Сумњичење моје откривао,
Од завере да одустајемо;
Не, вере ми!... Крв ми кипи силно
И, чекајућ’, по модрим жилама
Час умире, час кô пламен живи
По животу сваку мисô згара,
На освети што се не одмара...
Бошко. Ал’ где је Станиша?
Где Ђурашко?
Реч је била, при залазу сунца
Да се нађу у овоме лугу?
Станојло. Јест, истина!
Па их нема,
А већ, ево, и сутон се хвата,
А из њега вири месечина.
Богдан. Мени нêјде у вољу Ђурашко.
Станојло. Много ћути...
Богдан. Кратко збори...
Бошко. Зар сумњате?
То не ваља, браћо!
Другови смо, једномишљеници,
Осветници и завереннци;
Пре бих рекô, да се изменило
Подобије силног Иван-бега,
Син му млађи, витешки Станиша.
Богдан. Од терета, Бошко!
Станојло. Од увреда....
Бошко. Око му је мутно,

Чело тамно,
Реч студена, хладног умишљаја,
Чисто пркос братског осећања,
Нема руке, нема руковања....

Богдан. Дост' !
Ев', иду!...

ПОЈАВА ПЕТА.

Станиша, капетан Ђурашко, више њих младих капетана и прељашњи.

Станојло. Где сте, браћо ?
Ил' не знате, шта су часи дуги,
Кад се у дан жалосних збитија
На вас, браћо, жељно ишчекује ?

Богдан. А нама, Станојло,
Сваки тренут вечност је бескрајна,
Откако нам прогонише баба.

Бошко. Вечност мучна, пуна мученија,
Плам, што ништи и срце и душу.
Мислим, нема једне капи крви,
Што у жилам' целог створа мога
За осветом не жедни крвавом.

Богдан. Час је куцнô,
Сад од тебе зависи, Станиша,
Да на теме златну круну метнеш,
Ил' да будеш презирани роб.

Бошко. Бирај !
А што разум студен не појима,
У пламену часа јединога
Освета ће учинит' ужасна.

Станојло. Ти нам буди вођ !

Богдан. Ти поглавар,
Ти, Станиша, све !
Јер трпети ово, што нам жена,
Што нам човек занесеним умом
У часови дивије бесвести,

По упуту издајнице једне,
Бесавесно газећ', кања земљу,
Тлачи закон, поштење и све, —
То трпети зар да Србин сме?

Станојло. Да нам кања образ и поштење!

Богдан. Да нам гони седе родитеље!
Па да брата, ал' ваљанијега,
Жаоцима тупих досетака,
Кô скитницу, као бескућника,
Пред очима жене безобразне
Тек онако немилице вређа!...

Станојло. Чујте, браћо!
Дан се враћа нечувеног греха,
Дан мрзости, дан покора грдна,
У коме ће од небратске руке
Брат издахнут' у мукама тешким...
Нашто башит', што сви знају редом,
А спомињу само са трепетом:
Кнез Ђурђе је довео Латинку,
Власт јој даде над слободом нашом;
Она, змија, јетка, лепа, сјајна,
У сузама смрт простире ледну,
У осмеху ропство и прогонство.
Господар је слуша, господар је роб!
Та сви знамо,
Како прогна Орловића седог, —
За толике заслуге витешке
Да по страним крајинама лута,
У туђинству да потражи гроб. —
Мужеве је, са челом озбиљним,
Што Балшину круну одржаше,
Увредама нечувене мржње
Отиснуо од престола свог...
Па кад земљу црним плаштом зави,
Кад нам, оно, срца закрвави, —
Орловића кад прогони седог,
Дигоше се стари столетници,
Дивног доба седи споменици,

Са Мићићем она мудра глава,
Онај витез, онај другар верни,
Брат убојни прогнаног сердара,
Та Шуловић!...

Богдан. Зар твој отац?

Станојло. Јест', Богдане,
Он с Мићићем
Дигоше се молит' господара,
Да им пусти од столећа целог
Једног брата, јединог другара.

Бошко. Па, Станојло?

Станојло. Госпоћа се смеје,
А господар прекорним речима,
Одбијајућ' старости немоћној,
Опрашта им... чујте само: —
Што су хтели, што су хтети смели,
За старога молит' издајника!

Бошко. Ха, ха, ха!
Е, чу ли подлост братску, Станиша?
Понда не убиј, не окрвави
О братске груди храпав гребештак?

Станиша. Разумем, браћо, све.
Ја видим пропаст, коју отвори
Сплетака туђих смели извршник,
То чедо лепо дужда млетачког,
Ласкања њиног отров погани,
Та жена бедна, та љубав једна,
Мог брата Ђурђа искра паклена,
Што се од груди црног ђавола
У злокобноме часу одвоји,
Да међу собом браћу раздвоји...
Али смо браћа, — па...

Станојло. Ви браћа?
Е, ко би и то рекô, Станиша?
Зар може братац брата вређати
Онако ружно, 'нако немило?
Или се мени тек учинило?
А он те, можда, волô, љубио,
Те милошћу те својом убио?...

Станиша. „Ми нисмо браћа...“
И нисмо браћа ми!
Та да смо браћа, та да смо људи,
Та да смо синци бега Ивана,
Та зар би могô тако презрети
Отаца својих витешку крв?...
Та зар би могô ону старину,
Подобу благу оца нашега,
Ратова давних сабљу сломљену, —
Зар би га икад могô прогнати?
Први капетан. Страхота, браћо!
Та реч ми дере чисто утробу.
Други капетан. А мене, брате,
Као да живи пламен сажиже,
Кô да ми неко руком гвозденом
Големе снаге вољом дивијом
У сваком живцу живот раздире...
Трећи капетан. Ја бих је, браћо,
Као грехова биљку погану,
На реповима коњским растргô, —
Или сажегô, или убио!
Кап. Ђурашко (за себе). А ја?
Ја бих је љубио.
Први капетан. Пак да шта ће од нас бити, браћо,
Кад се орô из гнезда покреће,
Које су му деди по Косову
На високим утврдили стенам'?
Кад се гони свој рођени брат?
Станојло. Зло ће бити.
Дичан унук лава косовскога
У тамници на смрт чека грозну, —
Бановић је осуђен на смрт...
Сви. На смрт?
Први капетан. Зар Бановић?
А крошто, Станојло?
Станојло. Пратећ' оно голобрадо момче,
Што Латинци из Млетака дође,
С копилетом дозрелог лукавства

Кроз кршеве нашијех планина
Верући се као веверице,
Од умора ил' слабости дечје,
Клецну нога у Талијанчета,
И пре што ће витез опазити,
Опучи се низа мрско стење,
Те стрмоглав, пак у амбиз доле ..

Први капетан. Па зар зато да погине, болан?

Станојло. Да се стреља из шешане дуге
Као звере у планини пустој,
То госпоћа Латинка захтева,
А госпоћи послушан је роб.

Бошко. Он нек буде роб!
Ал' на лава синџир вргнут' неће,
Никад неће, вере ми и Бога!
Док кроз жиле крв протиче мрка,
И витешка пара у грудима
Од живота даје врели знак,
Донде неће Црногорац храбри,
Неће бити ни слуга ни роб...

Сви (из гласа). Неће никад!
Јунак није роб!

Богдан (извадивши нож). Ево ножа!
Слобода је света, —
И унуче нек' му је проклето,
Ко уштеди живот дати бедан
За слободу отаџбине кршне!

Први капетан. Десна му се, Бог дô, осушила!

Други капетан. Дуга пушка рђом зарђала!

Трећи капетан. Скапô, дабогда,
Ко не дигне противу насиља
Из ножница мач осв'ете свете!

Кап. Ђурашко. Не имао од срца порода!

Бошко. Нека има, —
Ал' да буде нагрђен страхота,
Као име срамног издајника;
Нека има и сестру, и љубу,
И унучад, све девојке дивне, —

Ал', дабогда, све у срамном греху,
Стидећи се себе и свакога,
Турским страстма угоднице биле!

Сви. Дабогда!

Станиша. Стојте, браћо!
Ево овде и мојега ножа,
Ево срца, што ће крв проливат'
За светињу нашег предузећа!

Сви. Живео Станиша!

Кап. Ђурашко. А кад је рок?

Станиша. О Духови.

Кап. Ђурашко. То је дуго!

Бошко. Скоро три недеље.

Станиша. Донде нек' се гневом трује крв,
Дух нека се тиранијом гнете,
Да се после силније освети
Презирано робље, погажени црв...

Кап. Ђурашко. Ја одох.
Збогом!

Први капетан. И ја ћу са тобом.
Збогом!

Други капетан. Збогом, војводо!

Трећи капетан. Збогом, господару!
Збогом ми остај, славо очина! (Сви одлазе.)

ШЕСТА ПОЈАВА.

На истом месту. **Станиша, Бошко, Богдан** и **Станојло**, а затим **Марта** са дететом.

Станиша. И утврдисмо,
И крв ће прснути,
И ове груди, и ове токе,
Омастиће се крвљу његовом,
Бог је убио!

Станојло. Мушки, Станиша,
Клонућем твојим све ће клонути!

Богдан. Јуначки, војвода!

Бошко. Црнојевићу, храбро!
Не пуштај ума споре савете,
Да затегнуте жице лабаве!...
Увредио те, муж си, освета!
А сјајном круном твога прадеда
Благодаран ће народ крунисат'
Млађега сина Иван-бегова.
Станиша. Нисам ли ти тргао мач?
Не прогнаше ли мудрог Радоша?
Није л' уврећен седи Шуловић?
Па није л' злоба жене његове
Онаког сина љуте крајине
За оног пса — на смрт осудила?
Па ко сме мислит' да ћу клонути?...
Све што ј' у мени умља и срца
За предузеће наше говори...
(**Мирта** се појављује с **Иваном**.)
Ал' ко је то,
Што јој по лицу кô месечина
Некака сета зрачак простире,
Те ону нежност црта увелих
Изразом бо́ље чисто велича?
Некога тражи...
Ено, саже се...
Сад дете љуби, што се припило
Уз вито тело мајке болане...
Марта (и не опазивши их). Нема их...
Где су?
Богдан. Сирота!
Кога тражи?
Бошко. А Бог би знао, ког?
Марта. Ох, несрећнице!
Што нисам дошла пре,
Те бих затекла ону гомилу,
Што је за жртву својим страстима
Издајник рода срамно избрао!
Станиша. Шта, шта?
Бунца ли, ил' је грозница?

Ил' злокобница тица жалосна,
Што тужну мисо болесникову
Крештећим гласом гробљу одводи?

Марта. Перјаници се дигоше,
Ђурашко пламти, крви потоком
Да осведочи верност невери. (Гледи око себе.)
Нема их нигде... Никог не видим...
Иване, дете,
Помози својој мајци викати!
Де вичи: „Станиша!“ Вичи: „Богдане!...“

Станиша. Ко виче то?... Ко си,
Која кроз овај сутон немили
Кô с мртвих уста песму разноси?

Марта. Јеси ли ти, Станиша?

Станиша. Јесам!

Марта. Бежи!

Бошко. Шта?

Марта. Јеси ли ти, Бошко?

Бошко. Ја!

Марта. Беж'!
Богдане, бежи!
Бежи, Станојло!... Ох, беж'те сви!
За вама лете вуци, рисови,
Безбожне слуге зверског беснила,
Зијајућ', траже ваше трагове,
Да своје жучи жеђу неситу
Мукама вашим грозно напоје!

Станиша. 'Ма ко си, жено?
Чија л' си ти?

Марта. Чија сам ја,
Од њега беж'!...
Ко се са њиме мисли познати,
С ђаволом нек' се пријпре рукује,
Па, огаравивши руку каљаву,
С паклењаком се братски рукујућ',
Мог мужа биће верни побратим...
Знаш ли Ђурашка?...

Станиша. Перјаничког капетана?

Марта. Јест, њега!
Он вас издаде.
Сад знате, ко је издајник!
Завере ваше верне садругар,
Који се с вама на мач заклео,
Да гнусном крвљу насилниковом
Прогнанство свети седог Радоша;
Да ће тиранку земље очине
Са љутим мачем правде смрвити....
А он вас њојзи издаде!...
Сад беж'!
А ти хајд' кући, сине Иване!
Ох, да бар пушку можеш носити,
Од срамног бих те оца украла,
Да с људма идеш гором, планином,
Да оца не знаш...
Бог га не знао!...
Иван. Што кунеш баба, мајко?
Марта. Не кунем ја, —
Продане браће куне га крв... (**Марта** са дететом одлази.)
Бошко. Сад куда ћемо ми?
Станиша. Куда ко зна!
У туђој земљи свуд је несрећа,
У нашој само — смрт!...
Богдан. Станиша,
Ти не смеш никад тако зборити.
Са нама си се клео борити.
Двеста нас има — двеста лавова,
А тй ће силу моћни презрети,
С ножеви голи ти ће продрети,
Ти само реци, куд... А двеста нас
Твога ће брата војску кршити,
Твоју ће вољу вољно вршити!....
Станиша. Е, за мном!
У туђој земљи свуд је несрећа,
У нашој само — смрт!...

ЧЕТВРТИ ДЕО.

ПРВА ПОЈАВА.

Ноћ. С једне стране мрко црногорско стење, на другој се види полумесец; **Станиша** сам, а тамо даље **Бошко, Богдан, Станојло, Мира** и остали бегунци.

Станиша (ударајући ножницом од сабље у стену). Отачаство камен!... Брат крвник!...
Слобода име!... Народ превара!..
А вера, закон олтара нема!...
Или је оно, где подлост клања
С метанијама лажи притворне,
Призивајући име Христово,
Да грешног срца подле намере
Именом божјим срамно прикрије?...
То није!
То је пакао,
У коме сам се горко мучио,
У коме сам се мрзет' учио!...
Па шта ме вуче томе камену?
Шта ме призива томе пламену?
Шта ме везује?
Да није крв,
Што сам за овај камен пролио,
Занесен некад лажним речима:
Слободе, независности, вере, народа?...
Да нису гробови?... Гробови нису,
Погажени су!
Гадне туђинке нога погана
Искршила је венац лаворов,
Што су ми деди са вековима
На споменику свога имена
Витешким радом верно низали...
Освето, сêле,
Твој ли је глас,
Што ми крваво срце премеће,
Што ми на душу хладну ручицу

У грозничавом своме заносу
Као светињу своју намеће?
Осветићу се!

Кап. Ђурашко (озгор на стени). Ох, скупа пољупца!
Скупље га нико није платио:
Децу сам презрô, браћу издао,
И сад рубином крви његове
Да јој дијадем сјајни окитим!
Да је са братском крвљу наситим!...
Ох, жено, жено!... Змијо! Идоле!...
Куда ме зане? Куд ли поведе?
Како ли ужди огањ паклени,
Што сажаљења сваку капљицу
Са својим пламом жељно испије?

Станиша. Ено месеца!
Ко муслиманску помоћ затреба,
Њему се мора смерно клањати.
А ја је требам... Дакле, месече,
Послушај молбу сина гоњеног,
Отровну капљу Иван-бегову,
Те савет носи правоверним,
Будућој браћи Срб-издајника,
Да ону хрпу зверске пакости,
Прот Карадага што су подигли,
Са новом злобом журно умноже!
А ако треба гнева, пламена,
У грудима им муње доносим,
Па нека муњом братске освете
Голему хрпу своје мрзости
У згарајући пламен поджижу;
А треба л' сабље, — брат је доноси,
Да својом руком брата покоси...

Кап. Ђурашко. Па шта још чекам?...
Није ли доста једа избљувô,
Дражећи своје речи отровом?
Као да нука саму природу,
Да му главурду громом раздроби?

Станиша. И, ево, ти се, божји престоле,

Идоле бледи Мухамеђана,
Мојега оца гробом заклињем:
Да ћу и ону љуљку рушити,
У којој нас је мајка брижљива,
Певајућ' оне сетне песмице,
На једном млеку брижно гајила, —
Кô да је знала тужну судбину,
Шта у црнилу своје тајности
Подмлатку чува срца њезина...

Кап. Ђурашко (озгор са стене). Нећеш, неверо!

(Пушка пукне, **Станиша** посрне.)

Прости, **Станиша**!
А доста ти је, мислим, за навек... (**Ђурашка** нестане са стене.)

Станиша. То није Црногорац,
Рђаво гађа:
Само је леву сису очешô.

(**Бошко**, **Богдан** и **Станојло** долазе хитно.)

Бошко. Је ли душман?
Ил' је само покушај оружја?

Станиша. Душман!

Бошко. Ох, кажи га,
На сабљама да га разнесемо!

Станиша. Одонуд јекну пушка,
А ту га нестаде.

Бошко, **Богдан** и **Станојло** са голим ножевима одлазе. **Мира** долази.)

Мира. Ох, жељо жива,
Је л' тебе гађо?

Станиша. Мене.

Мира. Моје је срце гађао...

Станиша. Моје запарао...

Мира. А моје закрвавио,
Мој бели дане!

Станиша (притискајући је к грудима). Лáне!

Мира. Па баш где срце куца,
Ту прска крв!

Станиша. Живот је тражио...

Мира. Животе мој! (Љуби га и опет грли.)
Станиша. Умал' остаде...
Мира. Умал' не даде
Животу моме рану самртну.
Па је ли тешка, данче рањени?...
Станиша. Није ни рана, —
Не вреди да се тако назива,
Кад живот није врелим оловом
Убилац тајни грудма раздерô.
Мира. А зар је могô?
И где је срца, то да учини?
Станиша. „Срца"?
Зар има срца, чедо невино?
Људске су груди, Миро, без срца,
А то, што таким крсте именом,
Гадно је клупче самог отрова,
У њем' се легу чеда зависти:
Издајство, злоба, пакост, невера,
Па кад одрасту, кад набујају,
Верна се браћа снажно загрле
И, заверив се чуда стварати,
Поштење кољу, гоне невиност
И сваку искру добра, крепости,
Отровом своје паре каљају...
Мира. Јаох, Станиша,
Немој да збориш тако пакосно!
Ја мрзит' н' умем, само љубити,
Па би ме пакост могла убити...
Станиша. И ја сам знао само љубити,
Љубити, јест, и то безгранично!
Љубити брата, снаху, другове,
Љубити небо, гору, лугове,
Љубити ону земљу очину
И штедет' сваку ону травчицу,
Што своје пиће благим мелемом
Вимена пуни овци безлобној,
Да свога млека храном питомом
Планинског сина стиша желудац.

Мира. А сад?
Зар не знаш више љубити?
Станиша. Ја не знам;
Не знам, ни како ми је;
Откад ме она змија уједе,
Чисто ми срце поста дивије.
Мира. Немој да кажеш, звездо, „дивије“,
Та питомије, реци: тужније, —
Кад туга само тугу доноси.
Станиша. А увреда?
Мира. Мене ражали..
Станиша. Мене распали. —
Ал', ево браћа твоја, моји другови!..

(Богдан, Бошко и Станојло.)

Бошко. Утече!
Богдан. И нерањен!
Станојло. И несахрањен!
Станиша. А упозна ли, ко је?
Бошко. Месец издаде
Неверства црног лице погрдно;
Чело и очи све нам исказа,
Тâ издајица да је Ђурашко.
Богдан. Ал' шта је с раном?
Стаде ли крв?
Бошко. Хајд'мо, Богдане, хајде, Станиша,
Те, лутајући, ваљда, нађемо,
Ако не мелем тешким ранама,
А оно, барем, некој колиби
Куцнув на врата, измолићемо
Уморном телу тврду постељу.
Станојло. Хајд'мо, Станиша!
Или од ране или хладноће,
Ал' тек си много блед... (Сви одлазе.)

ДРУГА ПОЈАВА.

Ноћ. Колиба на граници црногорској. **Радош Орловић**, у издрпаним херцеговачким хаљинама, седи украј ватре. А затим **Бошко, Богдан, Станојло, Мира, Станиша** и други.

Радош (подстичући ватру). Докле је било крви у срцу,
Није ми требо̂ огањ и плам,
А сад?
Вечита зима, вечити лед.
Кâ онај листак тужне јесени,
Кад хладан север дуне планином,
Тако ми срце дршће, умире
У својој зими — леду вечитом...
Ах, Боже мој!... Јест, ја сам лист!...
Ил' нисам? Не... Ја сам стари бор,
А моја деца грање лиснато...
Кнез Ђурђе вихар беше ужасни,
Па се са муњом вихар ожени
И на темену моје старости
Безбожну свадбу грозно славише:
Изломише ми старост лиснату,
Одвојише ме с децом рођеном...
То беше ужас самој природи:
Оног се дана море љуљало,
И, рикајући, гневно ђипаше,
Мутнијем песком море шибајућ',
А с облака се змија јављала,
Присипајући огањ срдито,
Потресала је ломни трескови
Планина дальних темељ камени.
Са таквом свирком громко праћени,
Младенци пусти даље летеше,
Док нису ногом своје мрзости
Од Црне Горе гробље створили
И на том гробљу крст оборили...

(Споља се чује разговор.)

Ал' ко то збори?

Бошко (спољa). Има ли кога ту?
Отвори, хеј!
Радош. 'Ма ко сте ви?
(За себе). Још питам, ко?
Убица неки, или очајник,
Коме је поглед људи омрзô,
Те, веће сити сунца божијег,
Кроз поноћ рију као кртице. (**Радош** им отвара врата. **Бошко, Богдан, Станиша, Станојло** и **Мира** улазе.)
Бошко. Помози Бог, деко!
Радош (седајући наново уз ватру). Ако се нисте
Бога одрекли,
Нека вам, децо, Господ помогне!
Богдан. Амин, старче!
Радош (позна их). Ах, Боже, та то су они!
Богдан. Ко, старче, ко? Зар нас познајеш?
Радош. Ај, ђецо, остарио сам, врло сам остарио, па и не видим; — а и шта ће ономе, који је сто година по свијету издајство, пријевару, мрзост и лаж гледао, — шта ће му вид? Боље да ослијепи...
Богдан. Боље и јесте, старче; — који очима само несрећу гледи, боље да се родио слијеп.
Радош (за себе). И не познају ме синци рођени!...
Ал' и по чему ће ме познати,
Кад и сâм видим, да сам нестао,
„Да мене нема више у мени"?..
По овим мојим гадним ритама
Сердар се стари не да познати.
По оку, ваљда?... У оку ми је
Невоље горке чемер и јад,
На челу боља, очаја, глад...
(Гласно). Ђецо, огријте ми се, — коџа и студи још, а хладан вјетар пуше и по овијем пустим висовима бијелим мразом врхове шара, а пут је мучан, ђецо, — а ноћ је ноћ!...
Богдан. Да није црња у души ноћ,
Ово би божји био благослов.

Радош. Сироте!... Па докле ли наумисте?
Богдан. Далеко.
Ал' о том после;
А сад ми кажи, седа старино,
Да л' имаш траве или мелема,
Којим бих рану могô привити?
Радош. Рану?
А ко је рањен, дијете, ко?
Богдан. Наш један друг.
Па ако рану умеш познати,
Ево је, старче, па је погледај.
Станиша. Не боли више,
Тек нешто мало крви истече.
Радош (пипкајући, прегледа рану). Душман је био — зликовац!
Срце је гађô,
'Ма није, дете, било суђено
Да тако млађан живот изгубиш...
Ево ти листак од жиловлака!
Перући рану водом смлаченом,
Њега ћеш трипут само привити,
Зарашће рана... А њим сам многе
И опасније ране лечио...
'Ма шћах вас питат', децо,
Куда пођосте?
На далеко ли, млади, смислисте?
Богдан. Далеко, старче, богме, далеко!
Мој отац не би тамо ишао,
Да му за сваку стопу крочену
По једну царску круну дарују.
Радош. Још нијесам видио круне, — ну, веле, да се сија у злату и у рубину; а на злато се човјек лакоми.
Бошко. Ај, да нам оца знаш!...
Радош. Можда и знам....
Богдан. Орловића знаш ли?
Радош. Слушâ сам за сердара Радоша, што су га са невјерства прогонили....

Бошко. Прогнао га је неверник!
Радош. Па Радош зар не би смио онамо ист', куђе
му синови иду?
Богдан. Зар би он ишао у Турке?
Радош. Би л' ишô, децо? Та ишао је!...
С крви је њине панцир кошуља
Изгубила му сјајност позлате;
А на балчаку сабље убојне
И не виде се зрна алемска
Од њине крви, децо, делије!
Богдан. Био се с њима,
Али се не би њима предао!...
Радош. То никад не би!
Богдан. А ми идемо Турцима...
Вйш, старче,
Откада Ђурђе жену доведе,
Млетачког дужда пород пакосни,
Не прође дана за тог времена,
А да синови наших планина
Тиранства њеног следи жалосне,
Мучећи муком, не осетише.
Испрва шћаше деце хиљаду,
Да их на касапиште своје отпрати;
После нам старог оца прогони,
А Бановића смрти предаде.
Па и тај куршум, што нам Станиши
Са масном крвљу прска доламу,
Посланије је злобе њезине...
Радош. То ли је узрок, који вас гони,
Да се предаде црном сотони?
Богдан. То, старче.
Али што гледаш тако?
Радош. Турцима?
Ох, зар Турцима?
Безбожницима, мрким вуцима,
Рушитељима српске светиње,
Слободе свете, цркве Христове,
Упропастиоцима царства нашега,

Храниоцима рана дубоких,
Што их на овим грудма несрећним,
Као аманет сјајне освете,
За пород чувам срца сломљеног?...
Зар њима, децо?... Клетници!...

Бошко. Та је л' могуће? Боже, Господе!
Ах, бабо! Бабо!

Богдан. Ах, оче! (Хоће да га пољуби у руку. **Радош** га отисне.)

Радош. Одлази даље, срамна неверо!
Даље, подсмеху моје старости!
Даље!
Ил', ево, кажи гласом покајним,
Да ћеш се стидет' срамне издаје
И вратит' себе своме оштаству...

Бошко. Немамо више оштаства!

Станојло. Сердару седи, ми га немамо!

Богдан. Без оштаства смо, бабо, остали,
Откад у њему жена вољкује,
Откад се гази света слобода,
Откад се подлост смеје светињи,
Откад нам, бабо, тебе прогнаше, —
Нема нам онде више оштаства!

Радош. Откад сте, оно, ногом несрећном
У Турке пошли, — издајници сте
И проклетници клети одонда...

Бошко. Не куни, бабо, својих синова!

Богдан. Не кори, бабо, страшним прекором!

Станојло. Зар да насиље срамно трпимо?

Станиша. Зар да чекамо, безазленици,
Да од нас прави својим ћудима,
По обичају том венецијанскоме,
Прстима меким шарен-луткове,
Што ће се на миг ока њезина
Вешто окретат' и, кô пајацо,
— Љубимче лудо земље њезине —
Служит' за шалу подлој госпоћи?..

Бошко. Нећемо, оче,
Па ма се знали турчити!

Радош. О, гнусна часа бедне старости!
О, подле деце оца Србина!
Љубави моје срамна изрода!
О, где си, снаго, где сте, мачеви,
Којима 'но сам Турке секао,
Да њима изрод срца покољем,
Да мачем збришем грдну поругу,
Што ми на име деца бацају?
Или ти где си, мајко њихова,
Да их прокунеш млеком мајчиним,
Којим си клетву моје старости
На меким грудма трудно дојила?...
У Турке, зар у Турке?
Ха, у пакао!...
Ил' тамо, где је много страшније,
Међ' змије, гује, вукове,
Кад, у беснилу глади очајне,
Са себе здраво месо кидају!...
Ха!...

Мира (клечећи). Бабо! Ах, бабо!
Опрости браћи — своме породу,
Опрости мени — ћерци јединој!
Та ми смо добри!... Ах, бабо, бабо!
Али...

Радош. И ти си млеко своје презрела,
И ти си ону нежност румену
Са свога подлог лица скинула!...
Ах, Бог вас клео, карô, убио,
А несрећа вам, стопу по стопу,
Срамотан живот верно пратила!
И ти? Зар и ти?
Та да се куга с грозом љубила,
Грознији пород не би изникô,
Нег' ово троје!

Мира (клечи). Бабо, ах, бабо!

Радош. Ја немам деце!... Немам никога!...
Богом сам проклет, немоћан, стар!... (**Радош** одлази. **Мира** пада у несвест.)

Богдан. За њиме, Бошко!
Станојло, брже идите!
А ја ћу донде Миру гледати...

ТРЕЋА ПОЈАВА.

Чадор Арслан-пашин. **Арслан-паша, Арнаут Осман** и више **Турака** агалара.

Арслан-паша. Арнаутине, говори даље!
Арнаут-Осман. Све сам исказо већ...
Арслан-паша. „Нећу“ и „Не знам“ и „Чекај још!“..
Та то и стара дадиља уме,
Кад јој на крилу дете упорно
Немогућности какве захтева.
Арнаут-Осман. Зар немогућност
Не тражиш ти?
Арслан-паша. Једно гнездо планинских хајдука,
Једну чету голих просијака,
Једно племе ђаур-србадије
Из корена да истребим хоћу, —
И ти велиш, да је немогуће!
Арнаут-Осман. Немогуће!
Арслан-паша (пуштајући густ дим из чибука). Пудљивци!
Арнаут-Осман. Ево, иди! Зором пођи, пашо,
Али сутон вечери румене
Не надај се живим оком гледат'!
То камење гробље ће вам бити,
Ком и Ловћен тулбета ужасна,
Црн споменик унуцима бедним,
Да је некад шесет тисућ' војске,
Цвет Мисира, понос падишаха,
Под ударцем Карадаг-лавова
У тим мрачним планинама пало.
Арслан-паша. Ал' падишах хоће...
Арнаут-Осман. И ја хоћу!
Арслан-паша. Ја морам! Идем! И смем! И хоћу!
Ову шаку забаченог срама,

Ову хрпу трошнога камења,
Овај изрод подлости ђаурске,
Ову штенад, ове змије гадне,
Курана ми .. истребити морам!

Арнаут-Осман. Валах и билах! И треба, пашо!
Али да имаш још више војске, —
Па нек је двапут шесет тисућа! —
И опет не мôш покорит' лава!
Силом не!

Арслан-паша. Да како мислиш?

Арнаут-Осман. Лукавством човек јакога слона,
Мудрошћу бесног лава обара.
Пашо, мудар буди!

Арслан-паша. Мудрост је — мач,
Наука моја — шесет тисућа,
Све убојника, деце мисирске.

Арнаут-Осман. Слушај ме, пашо!
Два сина живе Иван-бегова,
Станиша храбри и мудри Ђурђе,
Ђурђе посрну, узе Латинку,
Она је лепа...

Арслан-паша. Добра ће бити за харем мој.

Арнаут-Осман. То може бити.
Ал' засад она вољкује сама,
Презире закон оноземаљски:
Војводе гази, сердаре гони,
И самог брата, храброг Станишу,
Завадила је с братом рођеним...

Арслан-паша. Па шта је даље?

Арнаут-Осман. Лед мржње своје
Врелом је сузом, меким осмехом,
Пред слабим мужем вешто гладила,
Те га привидном зане истином,
Кô да му Радош — тај камен сињи,
Што је грудима тврдим, храпавим
Слободе српске темељ хранио, —
Кô да му Радош руком грабљивом
С нискога чела круну отимље,

Да је на теме зету положи,
Ђурђеву брату, храбром Станиши.
Арслан-паша. А Ђурђе је л' јој веровô?
Арнаут-Осман. С таких усница... оним погледом
Уверила би црног ђавола,
Да Алах влада земљом и небом;
Нагонила би владу паклену,
Да власти своје помоћ голему
Остави, разори... А сузицама
Ишчупала би срце с кореном,
Што је у себи сумњу неговô
О њених речи лажи меденој...
Арслан-паша. Ха, ха, ха!
Гле ти Османа! — Ко би мислио
Да Арнаута, окорелога
У диму страшном јеке пушчане,
Толико дражи женске заносе?
Арнаут-Осман. Дост', пашо!
Алах је Алах!...
Али поруге туђе примати
Арнаут-Осман није навикô!
Арслан-паша. Али —
„Њених усница"?
Арнаут-Осман. Жешће је крви Ђурђе унуче,
Па је на своја уста изрекô
Отровну мисô срца њезина,
Исказао је грозну пресуду,
Којом сâм себи вољно раздире
Коштаних груди срце мекано:
Прогањајући оца... јест, пашо, оца свог!
Јер откад анђô смрти студене
Ивана седог даде истини,
Одонда Ђурђа мудрост заклања
Сердара умног — седог Радоша.
Арслан-паша. Радоша је зар прогонио?... Живела!
Кад је у моме видим харему,
Наградићу јој таку услугу:
За свога века неће окусит'

Симита белог ил' гурабије;
Кô танкој тици света далеког
Са медом ћу јој сладит' водицу,
А шећер ће јој меки желудац
Са благотворном слашћу пунити.

Арнаут-Осман. То није све,
Што је за престо силног падише
Та једна жена собом створила...

Арслан-паша. Зар је и више што учинила?

Арнаут-Осман. Лукавством својим — или мудрошћу —
Разделила је реку голему,
Што у дубини своје љубави
Племена сродна — хучне потоке —
Љуљајућ' љуби, љубећи грли,
Кô добра мајка децу рођену, —
Раздвојила је... Накратко:
Народ се цепа.
И онај витез, храбри Станиша, —
Ја мислим, пашо, да се не варам, —
Са Шуловићем и са Орлићи
Да су у твоме данас табору...

Арслан-паша. Шта?

Арнаут-Осман. Дошли су, теби да се поклоне.

Арслан-паша Шта велиш?

Арнаут-Осман. С тобом да руше своју колевку,
Да проливају рођену крв.

Арслан паша. Алах је Алах!... Ти си занесен!
То није дело жене једине;
Промисô вечни свевидећега
Смиловао се поглед спустити
На слаби пород праха земљина
И, свемилошћу својом оружан,
Утулио је сваку искрицу
У тупој глави тога ђаура,
Што пророк назва умом човечјим.

(**Омер Арапин** улази.)

Добро, Омере!... Ти си ми весô,
Осмех ти игра црним образом,

Кâ, оно, свитак усред поноћи,
Што 'но дисањем груди слабачких
Искрице светле тамом просипље,
Предсказајући земљорадину,
Да му је зноја сазрео плод. —
А ти шта носиш с отим осмехом?

Омер Арапин. Ја, светли пашо,
Ђаволског труда дозрели плод.

Арслан-паша. Ако је ђаволски посао,
Црн је кô ти.

Омер Арапин. Од светлости ћеш очи склопити.

Арслан-паша. Дост'! Шта је?

Омер Арапин. Нисам бројао,
Али, најмање, пет је стотина,
Све Карадага чврсти синови,
Што са погнутом главом чекају,
Да се пред лицем твојим поклоне.

Арслан-паша. Да се предаду?

Омер Арапин. Јест, пашо!

Арслан-паша. Иди и поклони се
Пред главарима чете ђаурске
И гласом тихим, — а у погледу
С изразом оне ропске смерности,
Прекрстив руке преко јелека, —
Позови госте, нека улазе.

(**Омер Арапин** излази.)

Ја ти не могу, верни Османе,
Са моје хазне благом жеженим
Гласова твојих платит' потврду.

ЧЕТВРТА ПОЈАВА.

Станиша, Бошко, Богдан, Станојло и пређашњи.

Станиша. Пашо,
Окусив отров братске мрзости,
К теби сам дошао.

Арслан-паша. Дакле, отрован?

Арнаут-Осман (на ухо паши). Само лагано! Немој
вређати!
Станиша. Јесте!
И к теби дођох, да га исисаш.
Арслан-паша. Па да се и сâм отрујем?
Станиша. Мој отров теби живот доноси.
Арслан-паша (за себе). Горда ђаура!
(Гласно). Јест, ви, христијани, имате там'
Тма божја књига, које тумаче
Природе људске тајну голему.
А ми, ев', овде — само толико,
Да силан пламен жића човечјег
Капљица једна гаси отрова.
Да, право! Омере,
Донеси госту једну наргилу,
А осталима чибуке! — Седи!
Станиша. Не као да не бих
Кварио адет праовернога,
Превијајући онде колено,
Где један паша с дугим чибуком
Узура свога дуге часовс
Густијем димом бошче мирисне
У тренут ствара... Напросто, нећу!
Дух се подигô и својим пламом,
По густој крви бесно шибајућ',
Крваву буру мозгу подиже,
Раздире срце, цепа на двоје,
И, тешкајућ' их жељом самртном,
У обе поле оштар пружа мач. —
Сва крв ми жели рат...
Начисто,
Ја дођох, с тобом да се погодим.
Арслан-паша. О чему?
Арнаут-Осман (паши насамо.) Све подај, што ти заиште.
А правоверном куран допушта
Погазит' крсту задану реч...
Станиша. „О чему?"
Као да не знаш?... Ал' нека, слушај!

По другипут ћу грлом храпавим
Викати: „Рат!... Са Ђурђем рат!
С рођеним братом хоћу рат!“
Јеси л’ ме чуо сад?

Арслан-паша. Чуо,
Али још не знам твоју погодбу,
Као, како би уз нас пристао?

Станиша. Ево како:
Са овом четом љутих лавова,
Које је змија јетка ранила,
Да уз твој табор, пашо, пристанем.

Арслан-паша. Машала! Машала!

Станиша. Познавајући мога оташтва
Кршева пустих страшне провале,
Вашу ћу војску са храбром четом
Стазама тајним кришом водити
У срце земље, двору Ђурђеву.
Али кад кнеза Ђурђа заробиш,
С престола, пашо, кад га обориш,
Ко ће да седне на њ?...

Арслан-паша. Ја!... Ил’ други ко,
Кога одреди силан падишах...

Бошко. Ако ћеш ти, — онда га освој сâм!

Богдан. Да видиш плам,
Да видиш, шта су горски синови!

Станиша. То неће бит’!
Тај престо горски
Мојих очева беше дедина,
Па с њим се пород бега Ивана
Не мисли више никад растати.

Арслан-паша. Полако само!
Све ће бит’.
У благом срцу брата сунчева
Безмерна милост вечно станује;
Мило је њему кад неверници
Дедова својих грешне путове,
Прешав у ислам, вољно оставе...
Одбаци књигу свога Исуса

И, поклонив се светој науци,
Што с алкураном свету остави
Свемогућега пророк једини,
Падишаху ћеш под скут припасти.
Па освојимо л' тврди Карадаг,
Дедова твојих Зету поносну
Карадагу ћу присајузити,
Па владај онде вољно, вечито,
Султану само данак плаћајућ'...
Шта мислиш?...

Станиша. Крваве мисли,
Пашо, несрећне!
Ох, да их скупит' могу уједно,
Па да их шапнем твоме пророку,
Задрхтао би с небом заједно!
„Шта мислиш?...“
Бошко, шта мислиш ти?..

Бошко. Мислим на крв!...

Богдан. На смрт!

Станојло. Ја бих на пакô мучан мислио,
Ал' сам у паклу већ!...
Ово је плам.

Арнаут-Осман (паши насамо). Само паметно — ниједну оштру реч!

Арслан-паша. Витези, лакше!
Стишајте крви бурне валове,
А ум ће доћи зрелим разлогом.
Османе, иди!
Спреми чадоре,
Па док се гости мало одморе,
Питомије ће срце куцати...

Станиша. „Питомије“?
Кад се до једне капи пролије...

Бошко. Кад је нестане....

Богдан. Кад ме сахране....

Станојло. Збогом, пашо!
Ал' сутра више немој спомињат',
Што си споменô сад...

Арслан-паша. Збогом! (Сви одлазе.)

ПЕТА ПОЈАВА.

Пред црквом цетињском. **Кнез Ђурђе, владика Вавила,** а за њима остали народ излази из цркве; сви се клањају пред владиком и говоре: „Благослови, оче!“, а владика им одговара: „Бог нека вас благослови!“ После тога се сви разиђу осем неколицине Црногораца, који пред црквом поседају по трави.

Први Црногорац. Да лијепо ли ни показа, побогу, браћо! А, ево, да бијаше још коју рекâ, вјере ми, бих се заплакâ, тек хвала му, те ућута, а ђеца би се са мном спрдала.

Други Црногорац. Па кад оно помену Косово!.. 'Ма из које ли га књиге проучи?

Трећи Црногорац. Па шта оно још бијаше, те и самоме владици из очију сузе ударише?... Е, брате, у они час ми срце у грудима задрхта: сам бешједи, а собом сузе прољева!..

Други Црногорац. Баш се и мени срце растужи.

Први Црногорац. А коме се, болан, не ражали? На ту би ријеч и кам сузу пустио.

Трећи Црногорац. Једноч ми се учини баш кâ да и мајка божа у оквиру задрхта...

Први Црногорац. У њу је и гледâ свети владика, баш кад је ону најтужнију бешједио.

Други Црногорац. Јест, у они мах, кад Вука помену, — не поменуо га Србин довијек!...

Четврти Црногорац (који је довде ћутао). 'Ма жље докона пошљедак! Баш ми се, Боже прости, црква обрну! Е, хотијах пропаст' у земљу!

Први Црногорац. Ну, каку је грдну изрекâ, каж'!... Ја и не дочух, часа ми пошљедњега!... Она ми прва умље заније...

Четврти Црногорац. А ну, гле!... Зар не виђесте, кад, оно, босиоком попрска кнеза, сердаре, војводе и цио народ блигосиљајућ'... па, обрнув се на лијево, припази празно мјесто прогнаног сердара, те, чисто гњевно, повика: „Од Бога проклет да је издајник ове земље црно-

горске! Проклет и он и ђеца му, и унуче нек му је проклето!...“ Е, витези, у мене срце препуче...

Први Црногорац. И грихота је њега клет', — понда и синове му, оне соколове. — Е! Е! А жнам, чисто, да светоме оцу нијесу ни у чем натрунили...

Пети Црногорац. Не мож' ни знат', — ал' нека, вељу, боље је мучат'...

Први Црногорац. Каж', очију ти, ако што знаш!...

Пети Црногорац. Јучер — е, није, борами, ну још у петак, — таман посједасмо за вечеру, а паук се спусти, те насред совре, — е, хотијах се заклет', да ће ни гости дођ', — кад у они час и кума-Петрушев брат из Херцеговине!

Први Црногорац. Знадем Петруша, а пожнавам му и млађега брата, Јоваша, — дошâ је, сиромах, да се данас, кâ на Цвијети, милостивоме Богу помоли.

Пети Црногорац. Да — јер знате, витези, у њих крвници порушили богомоље, — те ни он кажеваше, е се Турци листом подигоше.

Други Црногорац. А кад се они на нас не дижу?..

Пети Црногорац. Али сада су шесет хиљадах! Ну и то ме не шћаше застравит', да ни кум и грђу не додаде.

Први Црногорац. Ну, шта рече, болан?...

Пети Црногорац. Жље; — да не бјеше кум ни од старинах, бих га јатаганом мучању навикâ...

Први Црногорац. Казуј, шта је?...

Сви. Казуј, казуј!...

Пети Црногорац. Досле још не слагах, — али данас, е, волијах слагати ве, браћо, но хазну цареву: Станиша и Орловићи једном стазом са вуцима греду.

Други Црногорац. Па зато их је и проклињâ свети владика...

Трећи Црногорац. А зато је и капетан Ђурашко са

перјаницима цијелу јучерању ноћ по врлетима овијем шестарио.

Други Црногорац. Говори се, да је и пуцâ на Станишу...

Четврти Црногорац. А што би пуцâ?...

Други Црногорац. Како, што?...

Први Црногорац. Ћут'!... Ниједне даље, чуће ко.

Четврти Црногорац. Вјеруј, биће кажа. То Турци сами проносе, да са лажима страшиво срце охрабре...

Пети Црногорац. Биће... Ја рекох... ал', свакако, волијах мучат'.

(**Катуновић** долази.)

Катуновић. Помози Бог, браћо Црногорци!

Сви. Добро ти дао Бог, војводо!

Катуновић. А о какову се добру скуписте?

Први Црногорац. О добру, војводо! Мољасмо се милостивоме Богу и нашему Светоме Јовану, да не у ово жље доба добрим походи.

Катуновић. И умолисте се:
Добро је, браћо, ево Турака!

Први Црногорац. Е?

Други Црногорац. Дакле, одиста?

Трећи Црногорац. Дакле, дођоше?

Четврти Црногорац. Само да не шћаше и оно друго бит' одиста!... Ну срце ми, некако, о добру не слути.

Катуновић. Већ дома, браћо!
Оштрите сабље, копља, ножеве!
Скоро ће ужас руком Марковом
Дрмати темељ ваше колибе
И, риком лава ваздух кидајућ',
Немилосно ће санак гонити
Са глатког чела ваше дечице...
Па, ужаснувши, шта ће видети?...
По врховима сивог камена
Наставак модар дима пушчаног,
Где непровидним, тмастим, праменом

За небо тврду стену везује...
Видеће крв... Видеће људе!
Познаће стрица, браћу, очеве,
Где, снажном руком стиснув мачеве,
Душмана силних чете цепају...

Први Црногорац. Да су ни живи, војводо!... А треба ђецу страхоти учит'.

Катуновић. А знате л', Бајазит,
За једну вољу тиранске ћуди,
Шта их је послô, ту да изгине?
Шесет тисућа!...

Први Црногорац. Шесет!... Е, биће глава крвавијех!...

Други Црногорац. Ал' и плијена дост'...

Катуновић. Биће, витези!
Ко никад није злата видео,
Од цекина ће токе ковати...

Трећи Црногорац. До коња ми је, некако, највише....

Други Црногорац. И мени је до тога... Лане, баш о Крстову-дне, пожурих Ријеци Црнојевићах на воденицу, ну, у који мах ја тамо, доро се опружи, кâ да и не бјеше... Пришт ли је, умор ли?.. Али му нека коњобарка срце изједе?...

Катуновић. За Арслан-пашом јаше хиљада
На дивној пасми арабистанској —
Све жива ватра — сами хатови,
Кô вихар ветар, као орлови...

Трећи Црногорац. Е, хвала милостивоме! А лијепо ли своју сиротињу погледује!

Први Црногорац. А коца се свијет и забрижио. Друмови, некако, позатварани, не могаше се четоват', — а сада, ево, божјом вољом, и сами дођоше.

Други Црногорац. Бог их је послâ.

Катуновић. Сад дома! Дома!
На оружије!...
Без ваше снаге, бојни синови,
Граница наших стење поносно
Кô мекан би се восак превило
И, омрчивши ропства прашином

Слободе чело неокаљано,
Са страшном би се хуком сурвало,
Да Арслан-паши теме учини...

Први Црногорац. Вјере ми српске и пошљедњега ми часа, теменат' му не море ниједна груда земље црногорске!

Сви (из гласа). Ниђе и никада!

Катуновић. Тако, витези, тако, другови!
Тако вас жељан бејах видети:
Слободне, храбре, одушевљене!
Јер дух је само и храброст мушка,
Што мртвом каму живот чудесан
У хладно срце лије вечито,
Те, саставив се с вашим прсима,
Широке груди дрско измеће
За нишан зверу...
Већ дома! Дома!
У непроходу хладне лужине
Слабоме старцу, лудој дечици
Природа нуди нежна заклона.
А ко се мужем врлим осећа,
Још ове ноћи нека похита
Крвавој реци, шумној Морачи...

Први Црногорац. Хоћемо, војводо! Сви ћемо онђе бит', ђе најжешћу ломњаву чујеш оружја.

Катуновић. Због, витези! (Сви говоре: „У здрављу!" „Због!" и „До виђења, војводо!" — и у томе се журно разилазе.)

Четврти Црногорац (сâм). Е, лијепе среће, шесет тисућах!... Па онда и злато њихово!... Само да није с њима и Станиша! А, ево, ђе се зуца, да је са Орловићима прешâ у Турке... Што учини, несрећница, Бог је убио!... А то је све њезин посâ: пре, неђе, ми кажеваше баш Вујова баба Манда, да је баш главом она и старога Радоша прогнала. Да грдне пакоснице!... Сад ни сâм не жнавам, куђе ћу ист'? Али ћу Ђурђу, али храброме Станиши?.. Тек, свакако, оће ми се не мили....

ШЕСТА ПОЈАВА.

У кнежеву двору. **Кнез Ђурђе** и **Јелисавета**.

Кнез Ђурђе. Не, жено, не!
Немој уздахнут' више никада,
Та крвав ти је сваки уздисај!
Па ако и даље тако уздишеш,
У крви ће ми престо запливат'...
Јелисавета. А ја ћу плакати.
Кнез Ђурђе. Свака ти суза кап је самртна,
Од ове земље гроб ћеш створити!...
Јелисавета. Ја ћу клети!
Кнез Ђурђе. Ох, куни, жено, куни, проклињи!
Твоја је клетва земљи благослов!...
Јелисавета. Благослов клетва?....
А суза ми је смрт?...
Е, ја ћу молит' Бога вишњега,
Да сваку капку црне жалости
У грозну клетву мени претвори;
Те ћу бар тако проклет' судбину,
Што ме у ову земљу доведе; —
Проклећу мајку, што ме ј' родила,
Проклећу све, и свет, и дан,
Кад сам га вид'ла први дан...
Проклећу тебе, моју несрећу,
Проклећу, кнеже, очију вид,
Што ме, занету, тако занесе,
Да за те пођем, моја несрећо! (Плаче.)
Кнез Ђурђе. Та не прогнах ли све најдражије:
Витешког брата млађег, Станишу,
Са њиме оне младе Орлиће,
Прогнаног старца пород ужасни?
Па шта ћеш даље са тим сузама?
Мало л' је жртви?....
Искажи жељу, клетво небеска,
Децу и старце — све да прогоним!...
Јелисавета. Па да л' сам икада
Њино прогнанство потраживала?

Не, Ђурђе, нисам!... То никад нисам ја!
Твоја је мудрост и самољубље. —
Опростићеш ми томе изразу, —
Распудила им грозну заверу,
Противу тебе што су подигли...
А ја?...
Ја сам, сирота, једно тражила:
Преобраз сјајни твога образа;
Благодарност сам само искала,
Којом си Венецији дуговô. —
Или јој ниси тиме дуговô?...

Кнез Ђурђе. Јесам,
И исплатићу јој све
Најскупљом крвљу мога народа...

Јелисавета. Твога народа?...
Зар не и мог?...
Зар сам туђинка?... Ох, Боже мој!
У овој земљи, земљи проклетој,
Јест, туђинка сам!
Јесте, осећам!
Све ме у овој земљи презире;
Све преза, стрепи, све се уклања,
Као да лице носим кугино,
Ил' поглед смрти, или у њем' смрт;
Па ко се оне такне светлости,
Којом живот ми мрски негујем,
Тај ће умрети, отроваће се.
Господе!...
И ти, Госпођо, мајко његова!
Шта сам згрешила, те ме отиште
Из раја мог, из Венеције?...
Ах, Ђурђе!... Ђурђе!... Толика жртва,
Што сам на олтар вреле љубави
Бешчувственоме мужу поднела,
Па?...
И опет, кнеже, морам питати:
Где су ти оних десет стотина,
Што си на начин, 'нако свечани,

Пред главарима ових планина
Венецијанцима, као припомоћ,
За љубав моју... дужду обећô?...
Кнез Ђурђе. Обећање ћу испунит'.
Јелисавета. Ал' кад?....
Кнез Ђурђе. Кад?
Тако и бродар мутне пучине,
Упрвши поглед, пун очајања,
У безграничје гледа жалосно;
И залуд пита бурне валове:
Којег ће дана земљу угледат', —
Одговор му је хучно беснило,
Којим га оркан мразно поздравља...
Твог ума, жено, чедо пакосно
Узбуркало је бесне валове,
А валови су она племена,
Којима твоја слатка немилост
Прогони брата, оца, другове;
То су валови, што, засад кришом,
Ал' грозно вичу: „Освета!...“
Јелисавета. Ти буди стена!
Нек се о твоје груди раздробе
Пучине мукле бесни валови,
Робова твојих дивљи синови.
Кнез Ђурђе. И тврда би се стена разбила.
Јелисавета. Само не тврда воља;
Не мушка реч!...
Кнез Ђурђе. Воља и реч?...“
Та моја воља беше твоја реч,
Твој осмех, суза, клетва, уздисај,
Ил' самог мига она тајна вест
Увек ми беше оштра заповест...
Јелисавета. „Беше?“
Зар није сад?...
Кнез Ђурђе. И пре, и сад, и док не умрем!
Ох, жено, жено! Сунце! Данице!
Твојих зеница пламен вечити
Мојом је душом свакад вољковô. —

Ил' суза била, или осмеха
У њима синô блистајући сјај,
Заповеда ми .. идем покоран,
И неосуђен, и неприморан,
Да ти извршим свети завештај.
Хиљаду хоћеш?... Добро, хиљада
За сузу твоју нека пропада...

(Чича **Вујо** улази.)

Кнез Ђурђе. Шта је, Вујо?
Какво нам добро доносиш?

Вујо. Вјере ми, господару, није ни вријеме, да би ни добра донијело... Жље, господару, жље! Пре, неђе, соко ти сломи десно крило, а послије ти липса најваљастији хат, за којега још покојни Иван-бег кажеваше, да је од пасме Кастриотових ждребицах... Одмах сам рекâ', неће добра бит'!... Понда, и јучер на ноћ, веле пастири, да је једна звијезда пала... Чија ли ће бит'?... Жље, господару, жље!...

Кнез Ђурђе. Па то ли дође мени причати?
Гатке?
Хајд', иди, Вујо, други пут,
Можда, ћу моћи гатке слушати;
Сад ме остави!

Вујо. На часноме се крсту заклињах твоме оцу, покојном господару Иван-бегу, да тебе, сина његова, за живота оставит' нећу... Бог да му душу прости, а био сам му много у вољу. Ријетко да прође дан, а да се са мном не насмеје... Једанпут, баш у боју...

Јелисавета. Дост'!
Казуј, зашто си дошао?

Вујо. Дошâ сам... Дошâ... Ал', право да ти кажем, свијетла госпођо!... Дошâ сам, господару нешто казат'...

Кнез Ђурђе. Казуј, шта је?

Вујо. Један Крајишник чека, — кâ, имâ би ти нешто рећ'... Не жнавам га, ну рекâ бих, да је унук покојнога Брацоке, — тако га зва'мо. — Та

знаћеш, господару, онога, те га је спјевâ покојни Потуцаковић.... Баш он.

Кнез Ђурђе. Кажи, нек уђе! (Вујо одлази.)
Чудо од разговора!
Ал' давно памти, па много зна.
Није једанпут љута Крајина
Бленула чудом у јуначину,
Што копљем својим бесно продире
У густу маглу дима пушчаног.
Ал' сад је стар...

(Један Крајишник улази и ћути.)

Кнез Ђурђе. Што ћутиш?... Говори, шта је?...

Крајишник. Опрости, господару!...

Кнез Ђурђе. Да ти опростим?...
Чело ти је погружено, кротко,
Понашање сувише понизно;
Још ме ниси ни погледô добро,
Ни реч рекô, — па да опростим?

Крајишник. Господару!

Кнез Ђурђе. Поглед ти је, истина, ужасан,
Несрећу ми некакову гласи, —
Ал' говори, — све нека је просто!...

Крајишник. Шесет тисућ' војске, све Анадолије, удрило је јутрос зором на границе наше. Војвода Топузовић, истина, их је српски дочекâ, али је досада, ваљада, погинуо...

Кнез Ђурђе. Ти ниси Црногорац!
Стотину пута толико паде
Од оштрог гвожђа горских лавова
После косовског боја ужасног;
А ти од шесет тисућа дршћеш!...

Крајишник. О, господару, не задрхта од силе турске ниједно дијете црногорско, а ђе ли муж?... Али је са Турцима и Станиша с Орловићи...

Кнез Ђурђе. Доста је сад! Одлази! (Крајишник одлази.)
Човек је, веле, чедо љубави..
Да ко је пород злобе, зависти?
Или су ово двоје близанци,

Што блудна жена, срце човечје,
С јараном својим — црним ђаволом —,
Незаконити љубав проводећ',
Изневереном мужу изроди?...
А човек, луда!... Храни копилад!
Љуби их, тепа, мази, милује,
У пуној болти свог супарника
Купујућ' сигре деци љубљеној:
Медене страсти, шећер пакости,
Војнике хитре, брзу освету;
И, на меком их крилу љуљкајућ',
Одгаја пород своје блуднице...
Бошко и Богдан, с њима Станиша!...
Или, управо, он је пред њима, —
Јер најпре иду муње, громови,
Па после тога хучно долази
С вихором силним страшна бујица...
Јеси ли чула?
Шесет тисућа!...
Пред њима бесни уврећен лав!...

Јелисавета. Твој мили брат.....

Кнез Ђурђе. Јест, он,
А за њим лете два осветника,
Два мрка вука, два Орловића,
И оштре канџе крвљу крваве;
Где писку чују слабе нејачи,
Ужасним грлом крикну храпаво
И моћна крила стресају, љути...
Али...
Што дршћеш, звездо?... Страх!..
То ли је име госту наказном,
Што као просјак ногом кљакавом
Дворова туђих чепа прагове,
Просећи гласом јадне немоћи
Гладноме телу сухе постеље?...
Али...
Наполье, рђо!... Тражи колибе,
Нису за тебе двори Ђурђеви!

Јунаци само... смелост, освета,
На мекојзи ће свили лешкати,
По којој прсто сина Ивова
Камења драгог зрна просипље....

(**Катуновић** долази.)

Кнез Ђурђе. Војводо, шта је?
Твог ока тама шта ми доноси?

Катуновић. Ноћ.

Кнез Ђурђе. Какву?
Је л' благу, лаку — ону вечну ноћ?

Катуновић. Ужасну!
Јеси л' на Проблу кадгод угледо
Поноћи неме црну завесу,
Што из дубине свога тамнила
Усплахиреном оку износи
Давно умрлих живе костуре,
Које ти гласом испод-земаљским
Ушима нежним приче крваве
Из давно прошлог доба причају,
Показујући сухим прстима
Ребара белих оштре шкрботи,
Бриткога ножа храпав споменик?...

Јелисавета. Ох, немој тако, драги војводо!
Сва крв се следи, тебе слушајућ'...

Катуновић. Још црње приче, још ужасније,
Од којих ће се и неразуму,
Као од грома силног смрвљеном,
У тупој глави мозак следити.

Јелисавета. О! О! О!...

Катуновић. И земља ће се сва смрзнути,
И Црнојевића река застанут',
Кад из пехара деце рођене
Окуси отров срамне издаје...

Јелисавета. О!....

Катуновић. Чуј, господару!
И ти, госпођо!
Ако се мирно може слушати
Оркана бесног хучна приповест,

Што из дубине мутне пучине,
Смртоноснијем гласом урлајућ',
Бродару бедном носи ушима:
„...Богу се моли!... Смрт!... Иде смрт!...“
Још жалоснију, још несрећнију,
Катуновић ти данас доноси.
Али опрости, о, господару,
Скраћене приче грозан садржај: —
...Станиша је Турчин!...

Кнез Ђурђе. И то? — Зар и то?
Па ко сме рећи,
Да му не беше мати блудница?..

Катуновић. И седог орла мрки синови
Истурчише се... И Станојло,
И пет стотина ј' с њима делило
Преваре грдне грешну свечаност.

Кнез Ђурђе (гладн се по челу.)
Још нешто хтедох питат', војводо...
Али доста је — доста, сувише!
Под твојим гласа тешким теретом
Слабачка ми се плећа сломише...

Катуновић. Још није све.
О, господару, има још!
Јер где се пакост с злобом завери,
Поштења мушког груди цепати,
Тек ће на гробу светле истине
Грехова својих корак каљави
Обуставити, пјано посрћућ'!
Са Арслан-пашом и са Османом
Неверници се тврдо сложише
И веће крвљу браће рођене
Таласе хитре шумне Мораче
Крваво муте... И Топузовић,
Бранећи мушки тврду границу,
Од издајничке сабље погибе.

Кнез Ђурђе. Иди, војводо!
Катуњане ми верне искупи
И, што мôш брже, брзај Морачи;

А за тобом ћу [redacted]ах послати
Крајева других бојне синове.
Видећемо се!....
(**Катуновић** одлази.)

Кнез Ђурђе. А ти, јагњешце, немој дрхтати!
Док ова рука носит' узмогне
Челика тврдог терет изоштрен,
Не бој се, чедо!
А сада збогом!
Са владиком се морам састати. (Пољубивши је, одлази.)

СЕДМА ПОЈАВА.

На истоме месту. **Јелисавета** сама, а затим **капетан Ђурашко**.

Јелисавета (са собом). „....Станиша Турчин!...“ Турчин?.... Ха! Ха! Ха!
А већ сам била и претрнула —
Ха! Ха! Ха!
Зар се и онде може турчити,
Где херувими и серафими
Умилним гласом славе Господа?
Мртав је он!.. Убијен... Трула леш!..
На стени тамо негде каменој
Немилице се трују орлови
Месишта тврдог љутим отровом....
Ил', можда, вуци гладни, урлајући,
Купе сад друштво — бесне гладнице —
И, покрвив се љуто међ собом,
Мршаве хисе траже желуцу
На мртвог тела гладној утроби?
Ал' што га нема —
Тога Ђурашка?...
Да није рањен, или сахрањен?
Ил', можда, крвник није избљувô
Отрова свога капку последњу?
Ох, престан', срце, слутит' несрећу!

Та и без ножа и без олова
Мојих бих жеља тешки ројеви
Умртвили му сваку искрицу,
Што му куцањем бйла казује
Пакосном срцу живот несрећан.

(Капетан **Ђурашко** улази.)

Јелисавета. И једва једном,
Чекано злато, жељан бисере!
Крвава сабљо, ти!

Кап. Ђурашко. Неокрвављена...

Јелисавеат. Како?
Зар ниси још?...

Кап. Ђурашко. Јесам...
Ал' нисам знао, светла госпођо,
Да једних груди тврде костуре
Два жива срца хране челична:
Једно размрских врелим оловом, —
Он мртав паде... Ал', ево, госпо,
Из живих уста реч се разноси:
„Станиша живи, потурчио се,
Те с Арслан-пашом и са Османом
Тражити пође круну Балшину..."

Јелисавета. Мртав и живи?
Ох, страшна часа,
Кад с оштрим мачем мртви устану
И, безброј живе војске подигнув,
Мртвачким гласом дрско заишту
Непогребено злато престола!...

Кап. Ђурашко. Не цвили, госпо, немој, светлости!
Док су ти ове груди коштане,
Нежности дивне чврсти оклопи,
Мирисне косе т' длаку свилену
Ни поветарац не сме такнути.
Не, госпо, не сме... Та сви ђаволи
Противу тебе да се заверe,
Та мачем бих им тело ваздушно
Немилостиво донде шибао,
Докле се не би земља распала,

Да прими цара мрака вечитог.
...Ох, сунце, жено, јаох, светлости,
Још не знаш пламен моје милости,
Големе страсти, жеље несите,
Љубави силне, муке вечите!
Још ниси чула, — не знаш пакао?
А он се моје душе такао,
Пали ме, мори, — све бих плакао,
Или по људској крви скакао,
Док тебе, дане сјајни, не видим;
А онда дршћем, клонем и слепим,
Душом заječим, срцем застрепим,
И ником више ништ' не завидим;
Једно бих само Бога молио,
За једну жељу сву крв пролио:
Ту да погинем... (**Ђурашко** притисне **Јелисавету** грудма и скоро силом пољуби.)

Јелисавета (отискујући га). Ох, иди, иди! Још живи он!
А та извесност
На устима ми леди пољубац,
Не дâ ми срцу јасно закуцат',
Да на дршћућа недра притиснем
Мог жића данак, сунце дана мог.

Кап. Ђурашко. Умреће!
Сад због!
Одох ти, звездо, вољу вршити,
Одох му вита ребра кршити,
Сатрт' му живот, смрвит' пакости,
Ја у мрак одох... Због, светлости!

Јелисавета. Хајд' иди, иди,
Мој љубавниче, сине дивији,
Ал' и од самог дужда милији!
Дужд ме је продô, дао насилу
Немиле земље кнезу немилу...
(Капетан **Ђурашко** одлази.)

Јелисавета (сама). Хајд' иди, иди!.. Лом'те се, бијте!..
Пролијте крв... сву је пролијте!...
Немојте штедет' њене изворе,

Друго се за њих спрема корито;
У мојих груди врелој пећини
Свака ће капља наћи утока,
Где ће, пламеном хитро шибајућ',
Из срца сваку радост гонити
С крвавог чела мутним очима,
Опомињућ' ме греха пакленог:
Да сам за жене венецијанске,
У запетости самољубивој,
Хитрошћу змијском и нечувеном,
Лажљивих суза тужном бистрицом,
Гушећи силом осмех пакосни,
У мушким грудма живот гушила...

ПЕТИ ДЕО.

ПРВА ПОЈАВА.

Црногорци у табору стражаре.

Први Црногорац. Божа ми вјера, хладна ноћ! Ноге кâ и да нијесу моје...

Други Црногорац. Онда си их неђе уплијенио.

Први Црногорац. Та, знаш, млидијах кâ и да не имам ногу.

Други Црногорац. Лашње ти је данас но икада. У Турака има ногу, руку, глава; па могâ би их накалемит', баш како 'но ти је најљепше у вољу: хоћеш ли агаларскијех, спахијскијех, али везирскијех, свакаке би нашâ, те би и до те лијепе среће доћерати могâ, да на везирскијем ногама по овијем врлетима чепаш. Ха?...

Први Црногорац. Сићушне су везирске нончице, устукле би шјутри дан по овијем врлетима нашијем.

Трећи Црногорац. Ждравља ми, брале, и мени није баш до смијеха; пушку држим, а дршћу ми руке.

Други Црногорац. 'Ма не виђе ли, болан, оно псетиште у свијетле госпође Латинке? Што му даднеш, у зубима носи. И, ти лијепо, пушку, те у зубе...

Трећи Црногорац. У зубима бих коџа волио пљоску држат', те би се и руке поугријале.

Други Црногорац. 'Ма што ми махом не каза, божи чојече?... (Вади пљоску и здравља.) Здрав, Натоше, Јоваше, здраво! А ова прва у лијепо здравље нашијех јатаганах...

Трећи Црногорац (примајући пљоску). Нек' су ни они оштри и опремни, а наплатиће погани кот сву патњу и муку. — А да си ни здраво, Гуцо! Де, борати, какова је љута, угриј срце, те ће бит' и ногама лашње.

Први Црногорац (пије и пружа даље.) 'Ма чусте ли, витези, ђе се збори, да је и Станиша прешâ у Турке?

Други Црногорац. Бо'ме, брука!

Трећи Црногорац. Брука, те какова!... Кумим ве, браћо, да оће остане, ну казаћу ви, што сам пре неђе слушâ: веле, да и ђеца Орловићи са Станишом пријеђоше у Турке...

Други Црногорац. 'Ма сачега образ оцрнише, среће ви?...

Први Црногорац. Како, сачега? Знаш ли, болан, да ни ластавица без големијех муках не напушта гнијезда? Или је зима прогони, али звијере каково; тек свачему се находи: сатога...

Трећи Црногорац. Е, биће муке, браћо; опет ће ни процвиљети сиротиња јадна.

Први Црногорац. Само је остâ' Ђурашко и Катуновић су неколико вјерних капетанах. И Шуловић са Мићићем на нашој су банди, ну докле?... Поговара се, да је и њих свијетла госпођа Латинка жље увриједила.

Други Црногорац. Шут'! Ено капетана!

Трећи Црногорац. И зора руди.

Други Црногорац. Нешто се жури; ако нијесу опазили Турке?

Први Црногорац. Виђећемо и чут', ако буде за кажевање.

(Један капетан долази.)

Капетан. Здрав' осванули, витези! И добро ви јутро!

Први Црногорац. Добро ти Бог дао, капетане!

Капетан. А виђају л' се Турци — ха?

Први Црногорац. Одавде се ниједан не виђе, — не чујасмо ни пијевца, ђе ли пушке, — теке ноћас, око неко доба, не бијаше се ни волујара показала, чусмо неки шум, исто кâ да гора хуји, — али далеко.

Капетан. Спремају се и они за бој, жешћи ће бит' него јучерањи, и они се, канда, листом подижу; а и нама је господар послâ Шуловића, Мићића и Вуксана са горњим нахијама у помоћ.

ДРУГА ПОЈАВА.

На истоме месту. Долази **капетан Ђурашко, Катуновић, Шуловић, Мићић, Вуксан** и више њих капетана. Долазе и пређашњи; унаоколо виде се ода свуда чете црногорске.

Кап. Ђурашко. Видесте л' силу?...
Ено, погледај тамо наниже,
У подножију наших планина
Кô да се нека река излила,
Према руменој зори светле се
Пушка њиних бујни валови.
...Ал' ево бедеми! (Показује на чете црногорске.)
Хајд' сада, браћо!
Хватајте сваки згодну бусију!
Не да се орô боји гаврана,
Ал' када јато црно нагони
Високом гнезду орла поносног,
Онда и орô крила развије,
И, кликћућ' грозно грлом храпавим,

Кроз облак дере тица гаравих,
Обарајућ' их кљуном гвозденим,
Потоке шара црним пегама,
А с бојних крила крвцу стресајућ',
На образ лепи сивом камену
Ужасне слике своје јарости.
Ти, Шуловићу,
Иза те стене хватај бусију,
Са својим другом, старим Мићићем.

Шуловић. „...Иза те стене!...“
Али је камен хладна бусија
За смрзло срце старца столетног.
Један пламичак, једна искрица
Да је од жара погашенога,
Што је од памтивека светлео
Олтару тврдом српске слободе!
Али овако?

Мићић. Згодно је место.

Шуловић. Згодно, Мићићу,
Али је овде врло незгодно. (Показује на срце.)
Остарео сам, а млада снага,
А крепост моја, моја замена,
Пуна живота, пуна пламена,
Ено, где ми је!... (Показује на ону страну, где су Турци.)

Мићић. Ах, то да није!...

Вуксан. Овај, откако је слуга госпође Латинке, научи, заповиједат'... хе, хе!... 'Ма ја још не свикох слушат', нов је господар...

Кап. Ђурашко. А ти, Катуновићу,
Под Орлујаком кланац ухвати,
Згода је жива, јер камичаром
Продријет' не мож' брзи коњаник,
А од пешака сама природа
Дивијим својим горостасима
Као бедемом паше границу,
Пружајућ' кама оштре врхове,
Храпаво стење, црне провале,
Испрекрштане са грмовима,

Што, као неки тврди оклопи,
Старинског кроја, давних бојева,
На разбојишту старом осташе,
Да и унуку срце заклоне
Од издајника, скота Турчина!

Катуновић. Сад нека дођу
Те потурице, турски робови,
Да виде људе, кад за слободу
Одморном руком тргну мачеве,
Да, бранећ' своје земље светињу,
На сивом каму свога огњишта
Светлећим оком, крвавом палом,
Као лавови горски застану,
Не жељно на бој изазивајућ',
Већ храбро, мушки — као очеви,
Кад им колевци чеда јединог,
Шклоцајућ' жвалом, тигар несити
У бесној жељи грне свирепо!...
...А да слобода шта је? —
Народа српског чедо једино,
Које ми својом крвљу мазимо,
Љуљкајући га песмом уз гусле
У овог кама тврдој бешици.....

Кап. Ђурашко. Сад збогом, сви!
Ја крочих сада тамо навише,
Са оне стене кликом храпавим
Довикнут' оне подле синове,
Што срамно ону дојку пљунуше,
Која их млеком своје љубави
Као синове, као близанце,
На тврдим грудма диже марљиво;
Да им изнесем ругу њихову:
Издајство, подлост, срам и ништавост.
Па коме оста још у лубањи,
Неокаљане скотством људскости,
Нека се враћа, нек стреса клетву,
Којом 'но ће му некад праунук
Обешчашћене кости газити.

(Сви се разилазе на одређена места.)

ТРЕЋА ПОЈАВА.

Турски табор у подножју стена црногорских. **Станиша, Арслан-паша, Бошко, Богдан, Станојло, Арнаут-Осман** и остали Турци и потурице.

Арслан-паша. Е, Скендер-беже,
Шта ти се чини?
Хоћемо л' данас бити срећнији?
Јуче нас коца крви коштало.
Станиша. Данас ће њине.
Арнаут-паша. Не тако брзо!
Најпре победи,
Па онда пусти, да ти свирачи,
Уз гласну жицу турске шаркије,
Имена дичног славу проносе;
Али ће донде многа кадуна
Ферецом црном тело завити.
Арслан-паша. Е, злу ти жишку страха дечијег
Ових планина дивји синови
У арнаутско срце пустише.
Арнаут-Осман. Познајем Карадаг,
Познајем оне пусте синове,
Што су ми браће много хиљада
Са ових стена у ноћ сурвали.
Арслан-паша. „У бој!... У бој!...“
Не трпи турска крв,
Да јој мишева гадне гомиле
Големог царства руже крајеве.
Напред! У бој!... Османе, кажи,
Да засвирају зурле гласите,
Нек' виде они црни ђаури,
Да силан Турчин вољно ратује!
(Капетан **Ђурашко** се укаже на стени.)
Арслан-паша. Ал' ко је то?
Бошко. То је издајник!
Богдан. То је невера!
Станојло. Змијско копиле!
Арнаут-Осман. То је Ђурашко.

Добро га тубим,
Још'те ми крвљу, псето, дугује.
Кап. Ђурашко (озгор са стене). Чуј, издајниче Станиша!
И ви ме чујте, подли синови,
Што српско име блатом издаје,
Уз неверника пристав, кањате!
Бошко. Зар ти, Ђурашко,
Издајством корит' можеш некога?...
Станиша. Е, нечовека, грдна образа!
Та једно псето штету учини,
Па скуњи главу и, стидећи се,
Даље се шуња... а ти, скотино,
Од сваке звери много лошији,
Без сваког стида, као судија
С престола неког, тако говориш!
Станојло. Хуљо ниједна!
Станиша. Е, срам те било, срамна подлости,
Поруго гадна српског имена,
Оруђе бесно оног ђавола,
Што нас помоћу твојом, неверо,
С огњишта нашег мукло потиште!
Ти нас зар кориш, слуго ништава!
Ти, несрећниче! Робе несрећни!
Кап. Ђурашко. Ја!
И то у име векова,
Што ће овоме гаду следоват',
Свакога зовем, да се покаје
И натраг враћа земљи дедовској,
Који не жели клетву праведну!
Станиша. Е, гле ти лисице! Још би и проклињо!
Бошко. Доле!
Јер тако ми вере, у коју
Са храбром браћом данас верујем,
Шешана ће те моја скинути,
О вери више да не блебећеш,
Неверо!
Кап. Ђурашко. И мој џевердар
Не зија празан грлом гаравим.

Арслан-паша. Шта још чекамо?
Није ли доста то?
Станиша. И сувише је злобе његове,
Да у жилама тела читавог
Узмути крви сваку капљицу.
Арслан-паша. Напред!
Османе, кажи, да почну бој!
Жедан сам крви тога ђаура,
Што ми погледа мрком дрскошћу
Прсију тврдих пара 'нутреност.
(Пушке пуцају, чује се јека бубњева и таламбаса. Турци вичу: „Ала ху, Алах ил Алах!....“

ЧЕТВРТА ПОЈАВА.

Црногорске бусије. **Капетан Ђурашко, Катуновић**, капетани и остали Црногорци пуцају.

Кап. Ђурашко. Све ближе деру..
Само витешки,
Као што витезима српског имена
У ово кобно доба приличи!
Гађај, Вуче! Милоје! Раденко!
Катуновићу,
С Катуњанима сложно ударај!
Знај, да слободу своју бранимо!
(Један капетан до **Ђурашка** пада, рањен.)
Кап. Ђурашко. Зар паде?
Осветићу те. — Јуриш, Црногорци!
Настрану с пушком — с ножеви!
Па срце тражи свога душмана!
(**Катуновић** са Катуњанима оставља бусију и вичући: „Јуриш, браћо!“ одлази. **Станојло** с голом сабљом излази.)
Станојло (ударајући на Ђурашка). Ту си, неверо!
Копиле црно гадне матере,
Сад ако живи, нек' те оплаче!
Кап. Ђурашко. Ти си оплакан, — можеш гинути!
(Бију се. **Станојло** пада, мртав.)

Кап. Ђурашко. Тако да ми је све,
Баш до једнога све истребити!
Да нема више таке невере,
Од којих ће се земља стидети,
Што их на црним грудма понесе,
Да својим лицем трују зенице
Човеку правом, кад их погледа!

(Бој једнако траје. Турци вичу. Пушке пуцају **Катуновић** се враћа.)

Кап. Ђурашко. Шта је војводо?
Озбиљом кобном шта ми доносиш?

Катуновић. Свега,
Али ни за лек добра, војводо:
И Шуловић нас с подлим Мићићем
У овом кобном часу остави,
А с њима Вуксан, за њим Пипери
Неверницима помоћ дадоше.

Кап. Ђурашко. На касапиште одоше,
Где ће их стићи моја освета!

(**Катуновић** пада, рањен.)

Катуновић. Проклет, дабогда!... Ребра прожеже!...
Ал' нека тече крв!... Камен ће љут,
Тај тврди камен земље очине
Снагом ће својом крепко росити.

Арнаут-Осман (ударајући на **Ђурашка**). Нећеш већ дуго!
Час ти је смрти данас приспео.

Кап. Ђурашко. Давно те мушка браћа чекају,
Да ти покажу оне дивоте,
Што после смрти правоверним
У рајском врту пророк поклања;
Радуј се, море, и спреми душу,
Да је хурија поглед небески
Са изненадом свога пламена
Не збуни како...
А не брини се
За скотску полу тела земљина,
Сахранићу је ја... кучко арбанска!... (Удара на њега.)

Катуновић. Уклон' се, Ђуро!
Нећеш без гроба трунут', Османе,
У камену ћеш наших планина
Ископан наћи гроб...

(**Катуновић,** прислонив пушку на камен, пуца. **Арнаут-Осман** пада. **Станиша** са потурченим Црногорцима долази.)

Станиша. Ево, и ја сам ту,
И твој је овде грех,
А с двојицом се мучно борити!
Већ спреман буди часу последњем,
Кратак је пут — дуга вечитост.

Кап. Ђурашко. Многе сам тамо опремио.

Станиша. Сад спреман буди ти!

(Бију се. Капетан **Ђурашко,** рањен, уступа.)

Станиша. За мном, витези!
Победићемо данас ми.
А ти, Катуновићу!... Е, жâ ми те је,
Поштен си јунак био свакада!

Катуновић. А ти непоштен, рђо, и сада!
Потурчен измет... Е, где је снага,
Да бојним мачем сада измахнем,
Па да издахнем? — Издајниче, ти!...

Бошко. Та што га гледаш, тог клеветника?

Катуновић. Убиј ме ти!
Та теби, пашче, то и приличи,
Да рањенике сечеш, старце немоћне,
А не јунаке, — ту ти смрди бој;
С убојником си бабији сој.

(После мале почивке загрме наново пушке.)

Станиша. Шта је сад то?
Зар су оживели?

Катуновић Живели!
Моји су Катунци то.
За смрт су чули свога војводе,
Па с громом иду, да га спроводе
У гроб. —

Станиша. Напред! За мном!

А спровешћу их, Катуновићу, ја!
Ни ти, ни они, ни један од вас
Неопојани неће наћи гроб,
Опојаћу вас све, — чућете
Пушака наших страшне трескове...
Јуриш!

(Сви, вичући: „Јуриш!“, повлаче се са разбојишта. Пушке и бојна вика ућуте. **Катуновић** остаје сâм.)

ПЕТА ПОЈАВА.

Катуновић, наслоњен на камен, сам, а мало после **Радош Орловић**.

Катуновић. Што ме не убише, што не пролише
Из груди мојих сваку капљицу,
Да само дана овог несрећу
Не гледам данас живим очима?
Отеше све, баш све до Цетиња!
Јаох, боли!
Срце сустаје, —
Све лакше бије, — крви нестаје.

Радош Орловић. Ко јечи то?
Зар има живих још?
А ја помислих све је пропало
Под ударцима силе погане....
А!... Ти си, Катуновићу?...

Катуновић. Ја сам...
Ал' ко си ти, кораком мирним
Што усред боја мртве полази?...

Радош Орловић. Не познајеш ме!... Добро,
Ја сам сен,
Мртвац сам и ја, и мен' убише,
И мени крвцу сву исцедише,
Па пођох, рањен, мртав, без срца,
Да срце видим свога порода; —
Ја сам Орловић!

Катуновић. Реци:
Вук Бранковић! Реци: издајник!
Свога си кнеза срамно издао!

Радош Орловић. Ја нисам, лажеш!
Он је издајник!
Црну је Гору жени издао.
Катуновић. Ох... не могу...
Зар... да осво...је?... (**Катуновић** издахне.)
Радош Орловић. Збогом, војводо!
Видећемо се!
По крви мојој студен самртна
Показује ми руком леденом
Одмора жељног кућу вечиту,
И душа жуди строгом судији,
Неучињене правдат' грехове. — (Гледи унаоколо по разбојишту.)
Ах, Боже мој!
И ту је текла крв!... Братска крв!
Вйш оно онде!... И то је српска крв!
И то!... И то!... Гле, и проливену,
Познаје Србин свакад своју крв...
А то је турска!... И то!... И то! И то!
О, крви моје капљо нечиста!
Тренута грешног створе наказни!
Где ми помеша прве младости,
Љубави прве вреле сокове!
У Турке зар? За Турке зар?... Али —
Можда се деца нису турчила?
Можда су Турци?... — Гром и пакао!.. —
У тврде куле влажном подруму
По стотину је робља несрећног
На глаткој влази тврдог мермера
Са нестрпљења, бола, очаје,
Исплакан поглед тамне зенице
Дршћућим гласом горе дижући,
Молило љубу моје младости
За капљу воде... или отрова,
...Или?... О!...
Опрости, душо светог пепела,
Занетог ума мисô паклену!
Верна си била ти!... (Види једног гаврана.)
А, нећеш, гавране!

Нећеш ми брату очи кључувати! (Узима са земље једну пушку.)
Је л' српска пушка то?
Јесте, српска је, — е, њом ћу гађати. (Пуца, а гавран пада доле.)
Катуновићу, због ом!
Са српском пушком, српском десницом
Последњега ти убих душмана... (Одлази.)

ШЕСТА ПОЈАВА.

Ноћ. У кнежеву двору. **Кнез Ђурђе** сâм, а мало после и **Јелисавета**.

Кнез Ђурђе. Ућута бој.
Поноће стиша
Пушака громких смртне јекове,
А болан јаук груди сможденик
На црни крили тама понесе,
Да га синови будној краљици
С пољупцем сетним срца снужденог
На забринуто чело притисну,
Показујућ' јој сузним очима
Колиба бедних тврде постеље,
Где ће у слици најужаснијој
Крваву судбу сина рањеног
Несрећној мајци предсказивати:
Да, кад јој петла први гласови
Освитка скорог бледи долазак
Узнемиреним кажу прсима,
Да спремна буде мирно слушати
Мртвога сина повест жалосну;
Па када чује... ах, несрећнице!...
Да куне дане своје старости,
Плодност да куне црне утробе,
Да куне себе, да куне мене,
Да куне ове горе камене...

(**Јелисавета**, у ноћноме оделу, улази.)

Кнез Ђурђе. Ах, санче сјајни моје поноћи,
Са меке свиле своје постеље
Ко те у ово доба подиже?
Још није, чедо, дан освануо,
А сунце само онда устане,
Кад поноћ мине и бледих звезда
На тамном своду светлост престане.
Иди, почини, настави сан!...
Јелисавета. Не могу, кнеже,
'Вако ћу лакше дочекат' дан!
Последњи, можда, — ако дочекам....
Кнез Ђурђе. Шта зборић, чедо?
Последњи дан?
Јелисавета. Ја рекох,
Јер ове ноћи
Тако ми, бедној, казује сан...
Кнез Ђурђе. Сан?...
Јелисавета. И сад се тресем....
Црну сам Гору, кнеже, уснила,
Ал' не оваку, као што јој је
Природа својим горостасима,
Кô неки ремек свог величанства,
На дивље чело стења храпавог
Метнула круну, облак мргодан,
Да јој озбиљом мушку прилику
Хладовна сенка прати вечито...
Али не таку, о, господару!
Све, што је у сну око видело,
То беше пусто, немо, дивије,
Нигде колибе, нигде пламена,
Нигде клисуре, нигде камена,
Све се у сиње море створило —
Широко море наше несреће, —
А твога двора тврдој зидини
Бурнога санка машта свемоћна
У часу првом свога стварања
Несрећан облик даде галије...
Све беше пусто, немо, дивије...

Док се на мору бура не диже.
Растурајући бесне валове
Големе снаге вољом дивијом
По гневном челу мутне пучине
Претећи небу, растрзала је
Облака црних трудне утробе,
Откуда после, грозно ричући,
С пламеном живим и с громовима
Крваве дажде пљусак потопски
У крв је мутну воду стварао...

Кнез Ђурђе. Страшан је сан!
Ал' веруј, душо,
Лепшу ти јаву доноси дан.

Јелисавета. Никад!
О, кнеже, кнеже, никада!
Јер у тој крви бесне пучине
Потоње снаге риком самртном
Утону, Ђурђе, наша галија —
Жалосни двори сина Ивова...

Кнез Ђурђе. Умир' се, чедо,
И заборави
Санова лажних грозне призоре!
Почини, иди, сневај и даље!
Још може мајка санка поноћног
Најлепше своје чедо послати,
Да ти са својом нежном ручицом
Уображења страшне наказе
Све појавама најумилнијим
Из забринуте душе прогони...

(Из далека се чују пушке.)

Кнез Ђурђе. То пушка беше?...
И то? И то?...
И поноћ грми, јечи планина,
А постоље се мога престола
Узнемирено тресе пода мном,
Кô да ми гласи скору походу
Крвожеднога мога небрата?...

Јелисавета. Је л' и то сан?

Сневам ли ја?
Ох, ако сневам, де, пробуди ме!
Звизни, о, Ђурђе!... Потреси мозак
Звиждања свога писком несносном,
Па ако и тад разум сањиви
Не хтедне јаву признат' милију,
Ти жара каквог врелом искрицом
По нагој кожи нежног рамена
Потражи места своје милости,
По којима си вреле пољупце
Начином страсти сина разметног
У часовима бујне похоте
Занетим умом силно расипо.
Сад их ожези, обележи их
Са усијаним врхом перета,
На њима страха грозне трагове
Остављајући, Ђурђе, буди ме,
Да само ове ноћи грмљаву,
Стрепећи срцем, даље не слушам!...
Ил' кажи брату, нека престане,
Та још је ноћ! Иди, кажи му,
Нек' чека мало, — дан док не сване!...

Кнез Ђурђе. Свануће дан,
Хоће сванути,
И у твог санка будном зрцалу
Суморан ће му зрачак гранути;
Па кад у пени братске мрзости,
Нагрђен крвљу, образ опази,
Са стрепећим ће срцем летети
Опет у мрак, у ноћ, у гроб!...

(Са **Вујом** улази један перјаник, сав у ранама.)

Кнез Ђурђе. Шта је? Шта би,
Мој сине рањени?
Ал' што ја питам, шта је, како је,
Када ми ране твоје казују,
А сведоче ми сузе обадве,
Што се у твојим тамним очима
С животом младим тужно праштају,
...Да смо пропали?...

Перјаник. Не бјеше се лијепо ни разданило, — још је мјесец помагâ сунцу сјат', — кад се бој заче; и крваво је трајâ, хеј, до око доручковишта, а нико ти не умједе рећ', на чијој је банди већа погибија... Тисућ' се, нагрђенијех, у својој крви купало, ни смијеш тврдити', ово је, али оно је Турчин, то ли рећ', српска је, ја л' турска побједа... Ну бори се кâ вук!... Док, ево ти, разлијега се глас: да је и стари Шуловић прешâ у Турке; а грђи, те злокобнији, да ни Катуновић погину... Таі ни снагу саломи.

Вујо. Бог да му душу прости!... А бјеше синковац, да већ не жнавах ваљастијега, а пристâ би, бо'зна, срцем витешкијем и уз Обилића... Е, е, господару! Баш кâ да ми срце одније, а волијах му мојом главом живот замијенит', но уплијенит' круну ћесареву.

Јелисавета. (за себе). Несрећна часа, у ком угледах
Планина ових сиве врхове,
Што свога чела модрим тамнилом
Усирене те крви сећају,
Ратова давних, рана, освете,
Мрзости зверске, скотске јарости,
Никад милости...
Не, речи њених
Онако милозвучне изреке
Истерале би стида пламене
На огореле грубе образе.

Кнез Ђурђе. А тебе где обранише
Кривници ти?...

Перјаник. Кадно сили невјерниках уступисмо, те бијућ' се проз гомиле крвниках, ухватисмо згодне кланце под Урошевијем стијењем, ђе не капетан Ђурашко устави, да и потоњу снагу окушамо, ту не стиже ноћ, ну освијетли је огањ из пушаках, те ни показа многу неосвећену крв, што је по голети каменој нациједи рука погане некрсти.

Кнез Ђурђе. А Ђурашко?
Јелисавета (за себе). Да није рањен?
Да није пао?
Ил', можда, ропства ланци теретни
Виткога стаса понос исправљен
Тежином својом вуку прашини,
Да Арслан-паши, ил' оном другом, —
Коме ни име не смем спомињат', —
Са меком свилом младе брадице
Подножја њиног чисти прашину?
Перјаник. Он се још бори.
Јелисавета. Дакле, још живи!
Перјаник. Жнаш', господару, ђе су најгушћи облаци, онђе и мућа сијева. Тако донекле виђасмо капетана у небројној чести нашијех крволоках, ђе оштрим палошем по грудима потурчене измети крстове пише, Бог му помогâ!... Али се моја снага саломи, клонуше руке, а свијест ми мрче, не оста, до гласа, да ти поруку његову искаже: „Бјеж', господару, са свијетлом госпођом, бјеж'!... Јаох, воде!... Е, умори ме жеђ!.. Вујо, воде!...
Јелисавета. О! О! О!...
Вујо (за себе). Е, жље пакоснице, ако ко Бога вјерује! Од крви се стреса!... А ономе лутоме у бешици крв је испила... Платила је, Бог дâ, овога свијета!... Е, опаке вјештице, жене несрећне! Кобна ли часа, кад ни у Црну Гору уљезе! Све не у црно зави, црн јој образ и овога и онога свијета!... (**Вујо,** гунђајући, изводи рањеника напоље.)
Кнез Ђурђе. Иди, уклон' се!
На левом крилу двора каменог
У трећој соби можеш познати
По седој коси салик Баошев;
Ту ћеш на сухој видет' десници
Исписан прстен вештом кичицом —
Лазара светог поклон последњи. —
Тај прстен само једним додиром

Отвара двора тајне сводове.
Онде се склони.... А погинем ли,
Сводова влажних мрачни путови
На млетачку те земљу изводе.

Јелисавета. Знам.
То су гробови,
Ти двора твога мрачни сводови,
Студеног гнезда гада мемлиног,
Што се из мрака рађа земљиног. (**Јелисавета** одлази.)

Кнез Ђурђе. Сирота!...
Вујо!... Оруже!... Хе, има ли кога ту?...
(**Вујо** долази.)
Оруже, Вујо, иди, похитај!
Ал' бирај, старче, све најоштрије,
Знаш, брат ми рођен иде у госте.
Шта гледаш? Иди!...
Да, ал' причекај!
Упитати те хтедох још нешто.
Сердаре, старче, јеси л' позвао,
Још ове ноћи да се саберу?
Владика, хоће л' нам и он доћ'?
Ил' је зар и он, грешник матори,
Курана признô глупу науку?

Вујо. Позвах их, господару, и светога оца, сердаре и све, што сам на дому нашâ. А то је мало, господару; вишина их оде, на разбојишту снагу кушат'.

Кнез Ђурђе. Сад иди! Иди!
И спреман буди, седа старино,
Да, кад нам врата халком гвозденом
Незваног госта друштво пијано
У доброј вољи мало задрма,
Да ми под братом коња прихватиш....

Вујо. У невријеме ни гости доходе, господару; а, вјере ми, мучно је у старост новој се учит' навици.... Не ће ми се отворат' вратницах незваним гостима, могу да им се мојом голом лубањом гвоздене полуге обију. (**Вујо** одлази.)

Кнез Ђурђе (сâм). „У недоба ни гости доходе!“
А баш је доба то — доба несрећно,
Кад из трулежи мрака вечитог
Болесног мозга машта свемоћна
Усплахиреном оку износи
Створова ноћних дивље образе;
Кад гладни вуци са шакалима,
Са бесном риком трепет распрострв,
Јањету мирном деру утробу;
Када се злочин, мраком праћени,
Постељи краде жртве невине,
Да једним тиском вичне деснице
Живот угуши...; убица када
Са оштрог ножа пере брижљиво
Рођеног оца крв. —
Јест, то је доба
Избраник пакла себи избрао,
Да братску лије крв... Ал' нека!
Нек' старог двора мермер умије
Са братском крвљу глатке образе;
Нек чува пеге, нек храни клетву,
Што ће унука наших унуче
Противу своје крви дражити...

(Владика **Вавила**, а за њиме неколико све старих сердара.)

Кнез Ђурђе. Опрости, оче,
Што слабом телу ломне старости
Крепећа санка крадем часове.

Владика. Давно је, сине,
Откад ми вида мутне зенице
Кроз дуге ноћи залуд чекају
Блаженог санка сјајне образе...
Ал' залуд, залуд — одбегоше ми
Крепећи санци душу брижљиву.

Кнез Ђурђе. И ви праштајте,
Ви, што сте некад
На један позив давно умрлог,
Пригрлив сабљу, санак презрели
И уз оца ми по густој магли

Чудних санова грозне појаве
Студеним гвожђем, чврстом десницом,
Пред будним оком у прах рушили...

Први сердар. Давно је било то!

Други сердар. Давно!

Трећи сердар. И сад се сећам, али једвице.

Четврти сердар. Кô што се вече сећа зорице.

Кнез Ђурђе. Чули сте, ваљда,
Отаца мојих седи другови,
С каквом је силом Турчин пошао,
Да гора ових племе слободно
Или у хладно гвожђе окује,
Или исече?

Први сердар. Чули смо сви.

Други сердар. Ал' ћемо силу силом одбити!

Кнез Ђурђе. Душман је близу.

Први сердар. То знамо ми;
Мораче шумне тврдо корито
Многој је сеји показивало
Оштрога ножа бесне трагове
На мртвим грудма брата њезина.

Кнез Ђурђе. Зато вас позвах,
Бојева давних саучесници,
Да окушамо снагом последњом,
Што у старачкој оста десници,
Дивијој сили гладног Турчина
Умесит' крвав залогај...

Четврти сердар. Кнеже!
И ја, и сви да изгинемо
За овај камен земље сиротне!...

Први сердар. Да изгинемо!
Ал' с нашом смрћу, о, господару,
Хоће л' и мрзост умрет' несрећна,
Што нам по крви деце рођене
Пламеном живим, самовољкујући,
Бесом својијем умље питомо
У безум ствара братске мрзости?..

Владика. У земљи, сине,

Где ретка биљка братске љубави
Умилног цветка мирис небески
Жељноме чулу смртног човека
На меки крили слоге доноси,
Још дубље корен хвата раздора.
(Чују се пушке.)
А где ухвати,
О, браћо, браћо,
Христове цркве верни синови,
Његова плода крвав је цвет!
(**Јелисавета**, у ноћноме оделу.)

Јелисавета. Ишчисти, Ђурђе, ону гробницу!
После и друштво!... Све аветиње!...
Шта ће ми то?... Све их растерај!
Једног паука мôш ми оставит',
Колико само да ме послуша.
Он ће ми вести танку кошуљу,
А ја ћу њега свако предвече
Учит' молитви... А после ћемо,
Богме, спавати... Хе! Хе! Хе!

Кнез Ђурђе. Теби је, сунце, зло?...

Владика (за себе). Савест је овде убог надничар,
Што тежак товар греха пакленог
На боне душе слабом рамену
У црне дворе пакла уноси...

Јелисавета. Мени?
Нимало!
Нисам ли лане с мајком ручала?
Лепо је јело тај морски рак,
Па са шкорпијом кад се запржи!...
А Венецијанка то свака зна.
Шта велиш, кнеже?... Ха! Ха! Ха!

Кнез Ђурђе. И то!
Ох, Боже! Боже мој!
(**Вујо** улази.)

Вујо. Бјеж', господару!...

Први сердар. Где су, Вујо?

Вујо. На вратницама се бију... Е, то је бој! Жешћега

нијесам утубио... Па ко би рекâ?.. Е! Е! Е!... Богме је то срце Обилићево, тај капетан!... Лав!... Бјеж', господару!..

(Пушке пуцају, а бојна се вика и српска и турска све ближе чује.)

Вујо. Е, дође дан!... Благослови, владико!... А ти, сердару, ако ме преживиш, поздрави моју Манду и ђецу ми... Одох ви, браћо, погинут'...

Први сердар. Сад ћемо сви.

Кнез Ђурђе. Ти Вујо, остај,
Чувај госпођу,
Чувај ми небо, сунце, даницу,
Мог ока, Вујо, моју зеницу...
Светлости! Душо! Јелисавето!
Збогом!...

Јелисавета. Још живи он..
На уснама се леди пољубац...
Запали сунце! Мрак! Поноћ! Сан!
У Венецији свакад је дан...
Пуштај ме! Идем!... Ко, старче? Ја?...
Твоја те кћи прогонила!...

(**Јелисавета** на једна врата, **кнез Ђурђе**, **владика** и остали на друга врата излазе.)

Вујо. Буди Бог ш нама!... А волијах погинут', но чуват' вјештице... Па онда како ме жље погледа!... Е, баш је каила срце ми изјест'... А, бо'зна, и то бих кабулио, само да ме не претвори у магаре или друго нечесово звијере, те ме ни рођена ђеца не би познала... А моја Манда, како на магарце мрзи, још би ми некипут и сировицом грбину нажирила... (**Вујо** се прекрсти.) Шта је сад то?... Да није само она!... Е, хвала теби, Господе, Турци су! Ено, се чују сабље... Држ' се сад, Вујо, чувај госпођу... вјештицу!...

(Капетан **Ђурашко** улази, а за њим устопце, са голим сабљама, **Бошко** и **Богдан Орловић**.)

Кап. Ђурашко. Светлости!
Вујо, где је госпођа?

Вујо (показује му лева врата. Окренув се Бошку и Богдану). Не даље, Бошко! Ну одбијте се, ђецо, јер, ждравља ми и часа ми пошљедњега, волијах вам оца ка̂ оно зеницу очију ми... те ми се не шће огријешит' о вашу крв...

Бошко (прободе га). Опрости!
Али освета
Ни тренут више нема времена...

Кап. Ђурашко (стане пред врата). Довде, а даље не!
Ви, изврши̂ци воље паклене,
Пако̂ је ваш!... А рај је ово мој!
Власт ћемо нашу овде делити,
На овог прага каму студеном;
Па освојите л' нек буде пако̂ све;
И ноћ, и дан, и неба плавог
Дивоте вечне трепер небројни
Нек ноћи ваше постане дан... (Бију се.)

Бошко. Ти ћеш нас служит';
Отровом свога даха несносног
Под казаном ћеш огањ пирити,
Где ћеш искусит' муке вечите,
Слушајућ' јаук твоје светлости,
Цвокотат' зуби... Ха!... Проклет! (Рањен, посрће.)

Кап. Ђурашко. Одлази сад,
У царства свога огњу вечитом
Потражит' пламен оживљавајућ',
Да ти топлотом својом угреје
Смрсканих груди зиму вечиту!...

Богдан. За њим ћеш ти!

Кап. Ђурашко. То ћеш видети... (Бију се, капетан **Ђурашко**, рањен, посрне.)

Богдан. Је л' доста то?

Кап. Ђурашко. Још није — не!
Ал' теби... доста је. (Капетан **Ђурашко** скочи и једним ударцем прободе га.)

Богдан (издишући). Су...ви...ше!... Ах!...

(**Јелисавета** улази, а кад спази **Ђурашка**, застане.)

Јелисавета. Е, лепо! Лепо!

Само да знаш,
Како те дичи горња хаљина! (Смејући се, пипа му доламу.)
Баш прави пурпур!... Где си купио?
...А скуп је, знам!

Кап. Ђурашко. Скуп.
У злато да се Ловћен претвори,
Вредности ове ни половину
Металом својим не би платио...
Ал' поглед твој! Осмех!... (Погледавши је, застане.)
Светлости!...
Јаох, Господе!... Зар тако брзо
Свемоћне дражи, поглед чудесан,
Са безначаја велом жалосним
Промисла твога мења десница?...

Јелисавета. Мој отац, хе,
Он рубинима и не тргује.
Богат је страшно... Има фабрику
У магазину моје матере...
Па у њој лије све девојчице,
После их даје за крв!... Ха! Ха! Ха!

Кап. Ђурашко. О, сени бедна!
О, сјаја бившег слико невешта,
Што творца моћног делаоницу
Изразом тужним ума несвесног
У дућан ствараш простог мајстора!...
О, жељо жива моје младости!
Уображења мојих идоле!
Мој данче сјајни! Санче варљиви!
Грехова мојих друже марљиви!...
(**Јелисавета**, подскакујући, а за њом **Ђурашко** излази.)

Вујо. Е, изједе ме!... Опчини!... Проклета, Бог дô!...
Мрак је изјео!... О! О! О!... (Умире.)

СЕДМА ПОЈАВА.

Кнез Ђурђе, **владика Вавила**, сердари, перјаници, **Станиша**, стари **Шуловић**, **Мићић** и остали потурчењаци улазе.

Владика. У име оца и сина!
У име неба! У име земље,
Која вам и сад, изневерена,
Дедова светих чува гробнице,
Закуните се!
Сви потурченици. Заклињемо се!
Шуловић. Заклињемо се,
О, седи оче,
Заостанулом крвљу хранити
Слободе српске темељ камени,
Али... у овој вери, у којој нас је
Лукавство грешно грдне тазбине,
Корачајући стазом крвавом,
У овом кобном часу застало...
Заклињемо се!...
Ал' најпре Ђурђе
Са виновницом греха вечитог
Нека остави земљу жалосну,
Коју је, занет црним лажима,
Са наше крви масним потоком,
Немилостиво точећ', топио...
Кнез Ђурђе. Ја је остављам.
И, ево, оче,
У старе руке прими крмило,
И вековима нека одсада
Христове вере први хранилац
Слободу храни гора слободних!
Станиша. Сви неверници! Сви!
Сви издајници! Проклети, Бог дао! (**Станиша** и још неколицина одлазе.)
Сви и Црногорци и потурице. Живео, оче, и благослови!
Владика. Бог даје благослов
И опроштење греха свакојег...
(Сви га редом љубе у руку.)

Кнез Ђурђе. Дај, и ја, оче, да је пољубим,
Благосиљала ј' мене грешнога...

(**Радош Орловић** иде лагано и, кад опази мртва тела деце своје, он, ћутећи, застане.)

Ал' ко је оно?
Радош!...
Злочинства мога сведок столетни
На позив чека оштрог судије,
Да тамним оком, бледим образом,
Убицу тужи деце несрећне,
Да, сухим прстом тужно пружајућ',
Осветитеља пошље анђела
По грешан измет створа земљина...

Шуловић. Суха је биљка то,
Згажена,
Снажнога стабла само пепео,
Па чека мирно, да га развеје
Ветрића слабог несташна ћуд. О!

Радош Орловић. Побеђени су!..
Ах, мртви, ледени!...
Зликовци подли, Турци, невере!
Мајчиног млека вечна поруга!
Очинци гадни цркве Христове!
Одметници и бунтовници!
Братоубице, убице часни!
Ужасне прље мога имена!
Побеђени су... Ах, побеђени!.. (Плаче.)
Богдане! Бошко!
Децо, устан'те!...
Устани, моја надо крвава!
Смрвљена славо! Дико! Поносе!
Старости ломне ледна потпоро!
Столетног старца јадни породе!
Устани!...

(**Јелисавета** долази.)

Јелисавета. Угаси пламен!...
Гле, како месец гледи у море!
Дивота!... Гледај!... Љуби неверу!...

У Венецији нема љубави...
Љубим ли, ха?... Убиј га, Ђурашко!...
Ђурђе!... Кнеже!...

Кнез Ђурђе. Шта је?
О, сапутницо моје несреће,
Говори, жено — грешан идоле,
Да те послушам!

Јелисавета. Ах, кући, кнеже! — Мати чека ме.
Зар је не видиш?...

Кнез Ђурђе. Сад ћемо, чедо, к њој;
Само причекај,
Са греховима да се опростим...

Радош Орловић. Бошко!... Богдане!...
Сирота деца!...
И сад се боје клетве очине...
Нећу вас клети!... Нећу, Бога ми!...
Каж'те ми, ево, да се потурчим,
Понемчим, талијанчим, арапим... (Метаниште.)
Алах ил Алах!
Чујете л', децо?
Сердар вам седи турски говори,
И нисам Србин!... Ја сам Мусломан!
А и како бих Србом постао,
Кад су ми деца Турци рођени?...
На ноге, децо!... Хајд' на ђауре!... (Исукавши нож, спрема се да одлази.)

Кнез Ђурђе. Хајд' мајци сад!

Јелисавета. Овде ј' у реду све?...

Радош Орловић. Све!...

(Завеса пада)

Јелисавета је довршена и штампана 1868. године. Први пут је представљана 7. јуније 1870., са овом поделом:

Ђурађ Црнојевић	Цветић.
Вавила	Дукић.
Станиша Црнојевић	Коларовић.
Радош Орловић	Мандровић.
Шуловић	Савић.
Ђурашко	Јовановић.
Бошко Орловић	Бошњаковић.
Богдан Орловић	Станишић.
Станојло Шуловић	* * *
Мићић	* * *
Катуновић	* * *
Вујо перјаник	Пелеш.
Јелисавета	Коларовићка.
Мира	Мара Гргурова.
Милка	Ж. Поповићева.
Марта	Милка Гргурова.
Леонардо	Недељковић.
Иван	З. Коларовићева.

На другој представи (11. окт. исте године) Јелисавету је играла Јеленска.

3. СТАНОЈЕ ГЛАВАШ,

ТРАГЕДИЈА У ПЕТ АКТОВА.

Л И Ц А.

Главаш Станоје, бивши војвода.
Сулејман паша, везир београдски.
Стана, удовица војводе Ђукића.
Спасенија, кћи војводе Ђукића, а пасторка Станина.
Радак, Исак, Вук, } Главашеви момци.
Хасан, муселим у Х. П. Паланци.
Колебан, његов момак.
Ћерим, Турчин у Сулејман-пашиној служби.
Јања, скелеџија.
Порфирије, његов момак.
Ђенадије, Стојан, Ана, } бегунци.
Бошко, Станин син.
Први, други, трећи Турчин.
Један Рудничанин.
Један Гружанин.
Један сељак.
Гомила побуњених сељака.
Хаџи-Продан.

ПРВИ АКТ.

ПРВА СЦЕНА.

Густа шума у округу смедеревском. **Исак Пилетић** седи сам више неке провалије. Доцније Главашеви момци.

Исак. У ропству живот? Је л' живот то:
Тирану дворит', њему служити,
С јадом се својим вечно дружити,
И не мислити, и не кушати,
Само слушати?... „Колац ми дај!..“
Повиче он... За кога колац тај?
И чиј ћу онде чути уздисај?
„Тиче л' се роба то? И роб да зна?
Ха, ха, ха!“ Грозно се смеје он.
А мени, своме робу, поклања
Два века бола, јада, чемера:
На оштар колац поред Пајсија
Братову главу бесно удара;
Па да је гавран не би кљувао,
Онде на стражу мене поставља!
Рођеног брата!... Уме л' грозније
У тупом уму махнит смислити,
Него што Турчин, каву срчући,
Узурно спрема робљу несрећном? (Почивка.)
Овуда често Главаш пролази...
Ал' ако дође, па ме одбије,
Куда ћу ја?... Ова провала,
Откуд је, можда, давно, некада
У бесу своме земља пакосна

Пљувала пламен своје мрзости,
Можда ће бедном дати одмора?...

(**Вук** и **Радак** долазе.)

Радак. Хеј, пријатељу! Шта тражиш ту,
Откуд и гавран крилом храпавим
Излеће брзо, страхом задахнут?

Исак (*у себи*). Ниједан од њих није Станоје,
Ал' су, зацело, момци његови:
По дивљој снази, мрким очима,
Познаћу *вука* ове планине. (Гласно.)
Мислим се нешто: ова провала
Некад ми зине као гробница,
А некад сине као ризница.
Ил' се у мраку њене утробе
С костима белим љубе дукати?
И гроб и каса — чудна прилика!
Руком се ниси злата такао,
А већ ти душу мори пакао!...

Вук. Е, е, да смешна човека! Куда се ђаво поребарке шуња, грицкајућ' страшиво крајичак чупавога репа, ту се он посадио!... 'Ма шта ћеш овде, добар човече?..

Радак. И баш на рону ове провале?

Исак. Да скачем доле.
На ме се земља само мргоди,
Идем, да кушам срце земљино;
Онде ће, ваљда, бити милости? (Нагиње се на провалу.)

Вук. Ово је беда!... А каква те ђаволља сила гура данас у ту јазбину?

Исак. Беда!

Вук. Да ниси гладан?...

Исак. Гладан!...

Вук. А жедан?

Исак. И жедан, јест!
И глад и жеђ ме, бедног, умори.

Вук. А да си го и наг,
То већ ни слепцу не би прикрио:
Кроз капу ти је коса пропала,

Кроз гаће вири наго колено,
Баш ка̑ у лонцу леђа рачија,
Што се у врењу хитро премећу,
Отварајући гладном желуцу
Још већу вољу доброј ужини...
И пас да види твоје колено,
Зинô би, лаком, па и угризô.

Исак. И намах липсô, месом отрован.

Вук. 'Ма погле, Раде, здравља ти!
Не знаш, шта више личи крпежи:
Да л' опаљени ветром образи,
Које су некад црне богиње
Арапском шаром грозно шарале,
Ил' руке, ноге, или хаљина,
Закрпе разне, што му с грбине,
Као тескера турских мурови,
По тихом ветру лако играју?...

Радак. Сиромах!
'Ма рашта дође ту? И ко си ти?

Исак (слеже рамени). Ја не знам.

Радак. А откуда си?

Исак (узима шљунак један, па га баца у провалу).
Откуда дође? Куд оде овај кам?
Има ли на дну томе видела?
Видесте л' што? (**Вук** и **Радак** се загледају.)

Радак. Ништ'.
А ко ће онде друго видети,
До опет мрак?

Исак. Па да, мрак!... Та то је живот мој!
У мраку мрак! И никад, никад дан!
Рођен сам, видим!... Умрећу, знам!... Тхе!...

(Један повећи камен, који је готов да се одрони, гурне у дубину; из дубине се чује хука.)

Чујете л' хуку старе гладнице,
Како јој крчи празна утроба?
Али је стена постан залогај,
У желуцу ће црном застати...
Па шта велите?... Ја бих желео,
Да од тог липше стара дртина!

Радак. Не разумем те, —
Ал' кажи лепо и разумљиво,
Шта си на свету досад чинио?
Исак. Тужна би кажа отуд испала,
Шта сам на свету досад чинио,
И опет све бих могô казати
Са једне речи мучним теретом:
Ја сам робовô!
Вук. Много си казао!
Исак. Ил', боље рећи, ја сам учио!
Радак. Шта?
Исак. У Мађара сам морô гледати
Надуте жабе празну мешину,
Где мехуриће од сапунила
Доламом златном бесно огрће;
Арпада седог то су унуци!
А у Немца сам морô трпети
Подсмеха глатког страшну поругу;
Турчин ме, опет, турски учио,
Да мирно гледам муке братове;
И ја сам гледô у лице бледо,
Гледô сам оне црне зенице,
Где се у мутној крви премећу;
Гледô сам брата...
Радак. Мирно?
Исак. Као кип!
Радак. И сад си као кип:
На твоме лицу кап не остаде
Од оне крви, што нам казује,
Да живот куца још у грудима...
Вуче! Подај му, нек се напије, —
У пљосци нашој биће ракије, —
Нек се окрепи... Хајд', брале,
Уклон' се мало од те провале,
Док ниси главе тврдим теменом
У вечној ноћи нашô светлости... (**Радак га смешта под један грм**)
Вук (скида пљоску и нуди га да пије).
Пиј! Још'те пиј!... Та нагни боље, де,

Те скупи памет, што преостаде,
Јер ено, иде, Главаш Станоје,
А пред њим, богме, немој бунцати.

ДРУГА СЦЕНА.

Иза старих грмова помаља се **Станоје Главаш** и, ослонивши се на дугу пушку, гледа час у **Исака**, час у момке. Место је исто.

Главаш. Ну, момци, здрав' оданили!
Има ли гдегод нешто од лова?
Или је гора тако оскудна,
Те нема срне или грлице,
Па већ у крило јадне буљуне
Фишеке ретке глупо харчите?... (Гледа Исака.)
А ко је ово? Шта тражи ту?
Куда ли мисли? Откуд долази?
Радак. Од једног сата биће повише,
Како га с Вуком испитујемо,
Ко, шта је, откуд и шта ће ту?
И он, сиромах, нешто говори,
Ал' Бог ће знати, шта?
Вук. Не знам ни ја.
И пре бих, веруј, знао, Станоје,
Шта зборе чавке, мачке, мишеви,
Нег' овај овде, што је од глади,
Можда, сиромах умљем поклизо.
Главаш. А ви стојите?... Ал' сте блесани!
Или чекате, ту да издахне
Од силне глади, очигледице?
Хајд' иди, Вуче, вод' га колиби!
У мојој торби биће са хлебом
Ил' сува меса, или сланине,
Па кад се, брале, мало прихватиш,
Прозборићемо и нас двојица;
Има времена.
Исак. Али је време пуно бремена!

Пуно несреће!... Три дана има,
Откако лутам овом планином;
С обазривошћу мачке дивије,
Бежô сам с пута зверу, човеку,
Тебе да нађем, или... смрт!

Главаш. Мене?.. А знаш ли мене, ти?...

Исак. Са Мула пашом на Малајници, —
Давно је било, ал' сам слушао
Моћнога гласа страшну грмљаву; —
И данас опет глас ти познадох...

Главаш. Са Мула пашом на Малајници?

Исак. И с Карафејзом, са крволоци,
Што ме насиља бичем троструким
Учише њихов куран читати
И клањати се лажном пророку,
Кога синови мрака вечитог
Светлилом зову ове селене!...
Онда сам њима ропски служио.

Главаш. За комад хлеба?
Или, још црње, за живот само?

Исак. Да!

Главаш. Баш као и ја... (Гласно.)
Потурчен, можда?... Проклет, несрећник!...

Исак. Не кори, Станоје!...
Ког беда рађа, бедно умире!
И какве вере може имати
Ко је у силу само веровô?

Главаш. Сиромах!
А што си овде био науман?

Исак. Да скачем доле... Ту, у гробници,
Са вечном тмином да се оженим
И онде, љубећ' црну невесту
Са грешним жаром огња пакленог,
Да рађам пород, тако страхотан,
Од кога ће се, кâ у грозници,
Грбавој земљи кора јежити:
Отровне тице, змије ватрене,
Које ће, репом хитро шибајућ',

Спржити поља, спалит усеве,
Отровним дахом лета кужити,
Докле се тако, кугом морена,
У један прамен отров парице
Колевка бесна људске несреће
Несрећом људском сва не разори...

Главаш. А сад?
Шта си одсада чинит' науман?

Исак. Сад нећу с гробом, сад ћу са тобом!
Јаче је срце и од старости,
А за осветом жуди страхотне
Познаје онај, што је слушао
Рођеног брата ропот самртни
У немо доба ноћи јесење,
Када и ваздух тугом уздише,
На колју живе људе гледајућ'
По бедемима града несрећног...
С тобом ћу ићи! С тобом, Станоје!
Кô сенка нека духа дивијег
На кораку те сваком сећајућ':
Да си војвода! Србин! Осветник!
Износићу ти страшне увреде:
Злочинства грозна и нечувена,
Са којима су Турци славили
Господства свога грозну свечаност...
А сад, опрости... глад!...

Главаш. „Нахрани гладног
И душу врати телу немоћном!"
Бога је живог строга заповест;
Па кад је, ћутећ', гази калуђер,
Нека је горски врше синови...
Хајд' иди, Вуче!... А кад му вина
Капљица жарка груди разгреје,
Те већ у срцу живот закуца,
Потражите ме...

Вук. Збогом, Станоје!

Исак. Збогом! (Поводећи се уморно, за **Вуком** одлази.)

ТРЕЋА СЦЕНА.

На истом месту. **Главаш и Радак.**

Главаш. Па, Раде?... Има ли гдегод што?
По гори мирно?... А по селима?...
Радак. Несрећа!
Десет је дана, како путујем
Кô сенка нека горе зелене.
Обилазећи царске друмове,
Расматрам села, гледам трагове,
Куда су бесни Турци јурили,
Па свугде крв... По дивном Левчу,
Куда је срндаћ некад весело
Кроз густо лисје липа мирисних
Са мудрим оком извор тражио,
Сад човек онде, страхом присиљен,
Прикрива нејач, обучавајућ',
Да гласа свога писком тананим
Науче лајат', ил' као сова
Кроз поноћ нему гласно крештати,
Како их Турци не би познали...
Главаш. Страхота!
Радак. И још страшније:
На раскрсници друма широког,
Где су некада мирни путници,
Остављајући Жупу за собом,
Београдског се пута примали,
Сад гомилама робља терају
Под тврдог ланца тешким теретом,
Све паши, тамо до Београда,
А он ће, мудар, знати делити
Некоме колац, неком вешала,
Гдекоме, опет, за грм везану,
Оловом врелим очи гађати,
Док из дубине чела блеђаног
С зеницом црном живот не пљусне...
Главаш. И ја се још зовем Станоје!
И цео народ српским именом!

Срамота вечна! Вечна поруга!
Ил' убиј себе, или избриши
Са чела свога име дедово!... (Почивка.)
А шта би с Хаџијом?... Знаш ли што?...

Радак. Умакао је срећно, Станоје,
Ал' браћа тужна!... Снахе његове!
О нежном врату младе Петрије,
Откуд су злата тешки низови
Са сунцем сјајну парбу водили,
Сад грубог гвожђа колут зарђан
По танком везу беле кошуље
Облину гнечи дојка дивотних;
А до ње, младе, има стотина,
Што, истог ланца терет цепајућ',
Са обореном главом слушају
Накита ропског звекет жалосни:
Ту Ђенадије с сином јединим,
До њега пород старог Ђукића
Пребраја, можда дане младости,
Па тек уздахне: дани пролазе.
А мучног ропства рђа чађава
Животу младом копа гробницу.

Главаш. Проклета земља,
Где суза мами зору на небо,
А јаук нему поноћ раздире;
Где санка нема, где данка бела
По сетном лицу бледе ропкиње
Затрепти зрачак као изгубљен,
И ту на хладу људске жалости
Топлину губи жара сопственог;
Где мача нема, да се зарије
У беле кости црног тирана;
Где хрпе нема земље гробовске,
Којој ће сваку ону мрвицу
Турчина бесног кости покрити;
Где нема људи, где нема груди,
Које ће камен бити стенама,
А оклоп-стена слабим женама; —

Где нема Вељка!... (Почивка.)
Жалосна земља!...
Радак. Та жалост јој је срце изела!
Главаш. Оставише је Вожд и војводе,
Као што деца сјајну играчку,
За љубав, можда, много лошије,
Макар у какву брљу бацају,
Промене тражећ' ћуди несташној...
Проклет, Бог дао!... (Почивка.)
Радаче, слушај!...
Радак. Чујем, Станоје!
И чисто читам твоје болове
Из оне капи, што је у око
С крвавим умом мрко канула.
Главаш. И све се овде у крв створило:
Из крви свака ниче мисао,
А свакој мисли смрт је основа!... (Меће руку на нож.)
Да убијамо, Раде!
Радак. Гора је нема,
Ниједан листак неће шушнути:
Кога је гледô у хладовини,
Издишућ', црну земљу гребати,
Или у часу смртног заноса
Хомутом меким траве роснате
Крваво врело жића гатити.
Газио ме је!... Па убићу га!
То никад није убити друга;
А убит' пашу, смрвити скота,
То ни пред Богом није грехота!...
Ћут'... Неко долази!...

ЧЕТВРТА СЦЕНА.

Стана, удовица војводе **Ђукића,** са својом пасторком, **Спасенијом,** и **пређашњи.** Исто место.

Стана. Помози Бог, децо!
Главаш. Добро ти, бако, Бог дао!

Стана. Лутам ли ја,
Ил' ова стаза на пут изводи,
Откуд ћу скоро старим очима
Кроз тихи сутон варош угледат' ?...
Та Смедерево!... Децо, каж'те ми!
Радак. Залутала си;
Ова те стаза даље не води,
Него до ове мрачне провале.
Стана. Ах, у Србији
Свака те стаза води провали!
Главаш (у себи). Ала је дивна!
У дýгу каткад поглед утоне,
Занесен сјајем боје њезине,
Па тајну куша лепе природе:
Ко ли је створи тако дивотну?...
(Гласно, окренув се **Стани.**)
А куд си, стара, тако наумна
По непроходу горе зелене?
А и вечери сутон сенасти
Покриће скоро уске стазице,
Куда пастири — само понекад —
Са белим стадом мирно пролазе.
Па куд ћеш онда?... Још да си сама!
Ал' шта ћеш под ноћ с овим дететом?
Стана. Ваљда ћу доспет' до Смедерева?
Главаш. Па онда?
Стана. Са зором даље.
А таман сутон друге вечери
Дочекаће нас у Београду;
Гледаће, како старост посрће
Пред силног паше моћним очима...
Главаш (за себе). С ћерком у граду?.. Међу Турцима?
Шта ли ће онде?... Шта је смислила?
Сад, кад јој сину колац спремају?
Ту нечег' има!... (Гласно.)
То мора да је страшна несрећа,
Што старост гони, да метанише
Пред мрским лицем бесног Турчина?...

Спасенија (погледајући у **Станоја**).
Те црне очи ја сам видела
И глас сам чула... Ох, Боже мој,
Да није он?...
Стана. „Несрећа!..“
Не кидај срце, добар човече!
Кад мајка старим гледа очима
Порода бедног главу клонулу,
Како је над њом џелат свирепи
Са чврстом руком палу издигô;
Још тренут само... и мудра глава
Крвљу ће својом бедем мастити! —
Ти за то велиш да је несрећа!...
Па кад у лету палош застане,
А крвав слуга паше свирепог
На бледу мајку упре зеницу:
„Ил' подај ћерку паши честитом,
Ил' гледај тело своје утробе,
Како га гладни вуку керови!..“
О, ту је мален израз „несрећа!“
То су болови, страшни грчеви,
Што их сатане нокат изоштрен,
Ријуђ' по старим грудма пакосно,
Чупа из срца болне матере....
Главаш. Дакле, за сина тражи кћер?
И ти си пристала?...
Стана. Пристала?... Та то је трампа!
А његово је деце обоје:
Сина ми може свакад убити,
Мене смрвити, ћерку љубити;
Господар он је!.. Ми смо робови!
Баш као што му земљу радимо:
Од сваког плода њему трећину,
Ил' половину јечма, пшенице;
Облизни л' овца, од воље му је,
Може узети оба јагњета!
Ал' он је добар... једно узима,
А друго враћа мајци несрећној!...

Ал' краја нема празном говору,
Време је давно да се путује...
Хајд', Спасо, жури се!

Спасенија. Ох!

Главаш. 'Ма ћерка лепа нешто застаје!
Можда јој онде неће годити,
Руменог ђула мирис харемски? (Гледа у Спасенију.)
Шта велиш, душо?
Има л' у цара и најмоћнијег
Овако да је харем намештен?
Далеко тамо брда, планине,
Кроз њих се хучне реке ваљају,
Те даље носе тешке бродове
С богатом робом сјајног истока,
А тамо видиш старе грмове,
Где се из младог шибља издижу
Кô споменици давног времена.
А где ћеш зором лица умити,
Ту те купине мирис задише;
Капљицу бистру воде студене,
Што ти са чела капље жубором,
Пратиће шумор ове планине....
Погледај, душо!... Само погледај!...

Спасенија. Дивота!

Стана. 'Ма шта ће овде таки разговор?

Главаш. Па ништа, бако,
Хвалим вам само моје дворове,
Не би л' у мене дан-два остали.
Та ја сам жудан госте примити.

Спасенија (у себи). Ах!... То је он!...

Стана. Ми нисмо овде дошле у госте, —
Залутале смо ту!

Главаш. Не чини ништа.
Нама сте тиме много милије.

Радак. Па да,
Што ненадније, то пријатније!

Главаш. Остан'те овде за неки дан!
Чекаће паша!... Има времена!...

Радак. Па ево, бабо,
Керуше градске откад чекају,
Да паша липше... Па ће липсати,
Макар то било и до године!...
Стана. Безобразниче!... Хајдемо, Спасо,
Да за видела конак нађемо!
Спасенија. Ал' мајко, мајко,
Што ближе идем двору пашину,
Све ми је, мајко, срце празније!
Стана. А Бошко?
Ти док се овде тако скањујеш,
Бледа ће глава бедем китити.
Спасенија. Ах, мајко, хајд'!
Видим да ти је много дражија
Од млека мога крвца његова.
Стана. Смрт те не чека,
Ти ћеш у граду бити госпођа;
А Бошка чека смрт.... (Гласно.)
Сад збогом, људи!
И даље ћемо гором лутати,
Кад нам већ пута казат' не хтесте!
Главаш. Ни корак даље!
Бар ћерци не дам старог војводе,
Да лица свога ружом мирисном
Окади дворе гадног тирана,
Ил' да му гласа танком песмицом
Скраћује часе дуга времена,
Војводе часног ћерка једина
Да подсмех буде турском харему!
То не дам, бабо!... А ти се жури
И вештом лажи варај тирана, —
Румен те лица неће издати. —
Кажи му јасно: да зуба немаш,
П' ако ти сина смакне јединог,
Да ћеш од црне глади свиснути.
Или накриви раме старачко,
Под паз'о узми штаку дебелу,
Па кажи: „Ето, хрома сам, стара!

Немој ми ломит' моћну потпору!"
И друго, што те беда поучи;
Тек дивна ћерка седог Ђукића
Прљати не сме име очево!...

Стана. Посрамиће га, ако дозволи,
Да јој на коцу братац погине.

Спасенија. То никад нећу!.. Мајко, води ме

Главаш. Ни корак један!... Зар не знаш, Спасо,
И не сећаш се ноћи страхотне?
Још је из рана крвца лопила,
А модра светлост жишка немоћног
Осветлила је таму жалосну..
Онда је седи Ђукић издисô...

Спасенија. Станоје!...

Главаш. Јест, ја сам!
Ја сам и онда био са тобом,
Са модрих уста кад је лебдео
Последње речи свети благослов:
„Нека сте срећни, децо, обоје!..."

Спасенија (пада му на груди). Станоје!... Ох!...

Стана. Проклети, Бог дао!

Главаш. Јест, ја сам био!
А с оне стране од Делиграда
С војском је стајô бесни Сулејман;
Па кад је тврде збрисô бедеме,
Са бомбама је рио гробове,
Избацујући кости мртвима.

Радак. Као хијена!

Спасенија. У дивљем страху ја сам дрхтала.

Главаш. Онда?... А сад?...

Спасенија. Сад?
Сад сам на твојим мушким грудима,
Чујем ти срце, како, куцајућ',
Јуначи живце сваком прстићу.
Сад се не плашим!...

Главаш. Не бој се сад!

Стана. Јеси ли махнит?... Ил' је беснило,

Што те о мени, можда, сналази?...
Везир нас чека, море, Сулејман!
Па тешко теби, ако дочује,
Да си нам пута тренут једини
У овој гори силом пречио!
Дете ми пуштај!

Радак. Богме си, бако, зло удесила,
Ал' таком песмом вук се не плаши.

Стана. Ал' ће и лава ово стишати! (Вади из недара запечаћено писмо, па га пружа **Главашу.**)
Ово је писмо од муселима,
Упућено је самом везиру...
Па сада дршћи, махнит човече,
И онде тражи људске милости,
Где се за милост никад не чује!

Радак. Охо!
Баш није шала!... Турска тескера!
Па још какви су страшни мурови,
Да у свет бежи, ко се уплаши!...

Главаш (преврће писмо у рукама).
Читати, бако, нисам учио;
И не треба ми!... Већ лепо иди,
У мојој кући нађ' ћеш конака.
А када сутра данак осване,
Ти путуј даље!... Спаса остаје!...

Стана. А с каквим правом, проклет човече,
Отимаш мајци ћерку једину?

Главаш. Бошко ти јесте син,
Ал' Спаса није кћи!

Стана. Није ми кћи?
Ти кажеш то, горска прокудо,
Лажљиве мајке подло копиле!
А да из санка заношљивога
Ко ме је својом писком будио?
Ко је у тамној ноћи устајо
С несанка, да јој главу обаје,
Да је умири, стиша, умије,
У пеленице чисте увије?

Ко је то други чинит' могао,
Него ја, мајка њезина?...

Главаш. Маћеха!..

Стана. Грозан си!

Главаш. Од грознице си много грознија!
Или те стара памет издаде,
Те се не сећаш своје удаје,
Своје младости, своје радости —
Та гозбе славне, сватова дивних?..
Триест сам друга онда имао,
А пошао сам гором ходити,
По мрачној гори чету водити.
Сјаје се токе, звече ножеви,
На њима гори чоја црвена,
Живим се оком не да гледати...
Онда ће рећи момче некакво:
„Данас се жени Ђукић војвода!..“
А ја, да старцу пошту учиним,
И да се чета вина прихвати,
У сватове сам ваше дошао...
Сећаш се сад?

Стана. Ах, пропала сам! (Гласно.)
Сећам се, да сам, као невеста,
Тридесет пута руку љубила
И триест пута клела часове,
Што руку дадох једном војводи,
Те са хајдуци горски шурује.
Сећам се данас своје несреће.

Главаш. Онда си собом дете водила,
Дивотно дете косе гараве.
Сирото, слуша, блене, не знајућ',
Шта бива данас с мајком његовом,
А ти га тешиш лепим начином:
„Смири се, чедо, душо мајчина!
Тебе се ради мајка удаде!..“
То беше Бошко!... А у дворови,
На мекој свили старог војводе,
Плакаше дете косе злаћане,
Не знајућ', јадно, још у бешици,

Да му, сиротом, мајку доводе.
То беше...

Стана. Та доста, доста! Проклет вечито!

Главаш. То беше Спаса!...

Стана. Бог те убио!

Спасенија. Ах!

Главаш. Па сад је водиш,
Да са дивотом створа њезина
Поткупиш паши очи лакоме,
Да продаш румен лица невиног
За румен-крвцу срца његова!
Ал' нећеш, веруј, стара грешнице!
Она је срасла с мојим грудима;
Кô мрежа танка свиле мекане
Свако је влакно косе њезине
Испреплетало глатке крајеве
Са мојим срцем...

Стана. Ти ћутиш, Спасо!... Шта је то?
Зар хајдук један да те приволи,
Да срећу своју ногом погазиш?
Где ти је кућа, где је колиба,
Кад сјајне дворе тако презиреш,
У којима те срета богаство?
Па онда љубав паше свемоћног?
А више свега влажна тамница,
У којој своје дане проклиње
И залуд чека лажну замену
Сиромах Бошко?...

Спасенија. Ох, шта ћу, мајко, или, мајехо,
Кад снаге немам, моћ ме издаде?
Бар да га никад нисам видела!
Бар оне ноћи не!... Ал' она ноћ
У пустим грудма спомен остави:
Последњу вољу оца рањеног
И прву љубав!...

Стана. Гром вас убио!... (Одлази јарасно.)

Спасенија Ох, мајко, мајко!... Ено је, оде!..
С ћерком је, јадна, све изгубила!

Сад може старе руке скрстити,
Па тужно рећи: „Све ме издаде!..“
Главаш. За киме жалиш?... Зар за маћехом,
Што и сад још̀те не зна прежалит'
Збрчканих дојка суве изворе?
А да је онда млека имала,
Док ти је непца танка кожица
У благом млеку хране тражила,
Прегорела би дојке обадве,
На своје груди злобно сипајућ'
Отровног биља горке сокове,
На таки начин да те умори,
Да викне после тугом лажљивом:
„Ох, куку мене, сêди војводо!
На мојим грудма крв ти усахну!“
То онда није могла чинити.
А данас?
Кô да на друму крчми Турцима, —
Пред кућу сјајан цимер истиче:
На часном недру мајке рођене
Негован цветак твоје чедности,
Румено лице, златне витице
И миран поглед дýге пријатне
И све те твоје дражи чудесне
Будзашта нуди гадним Турцима
За худи живот сина њезина,
Што је, још једва зачет, учио
Шпијунски занат оца наказног!
Јер знади, душо, твоје маћехе
Прећашњи муж је био... Кулиза!
Спасенија. Кулиза?...
Главаш. Јесте, он,
Кога са грозом народ спомиње!
Ал' о том други пут, хајдемо сад!
Вечери благе сутон сенасти
На својим грудма спрема посȷељу
И по њој чудан раскош простире:
Росице сјајне, ситну ђинђуву,

А мека свила цвећа мирисног
Шарену главу спушта пажљиво,
Да ти, уморној, миром пријатним
Успава душу озлојеђену. (Одлазе.)

ПЕТА СЦЕНА.

Исто место. **Стана** из једног шипрага, у коме се за часак прикрила, излази.

Стана (у себи). Погрешила сам,
Што одмах нисам пошла за њима;
П' ако и не бих очи склопила,
Промотрила бих барем улазак,
Да познам стазу, куда пролази
На гласу хајдук с својом невестом. (Звера око себе.)
Ха, добро!... Ено их!... Видим их још!...
Поред онога бора минуше,
А мало даље модре висове
Колути плави дима шарају;
То је колиба... О, хо! Знам ти сад
Јазбину мрачну, вуче грабљиви!
Па ту си хтео да је сакријеш
Очима бистрим будне мађехе?
Д' ако би сунце свету убавом
Прикрити умо̂ масном шубаром,
То ћеш и њу!... Чекајде, лијо!...
На реп си стала змији маторој!...
Отров те чека!... А ту шкорпију,
Што се превија тако ласкаво,
Те бих се, 'вако стара грешница,
У четир' поста заклет' умела,
Да ће за капљу крви његове
Ишчупат' срце, ако устреба, —
Чекај се, чекај!... Све ћеш платити!
Јединца мога муке несносне
Сржеви свежи твоје младости

Помоћ' ће срцу моме сносити;
Образа твојих кожа увела,
Упале очи, модре уснице;
А после, кад те црна ропкиња
Филџаном златним скромно понуди,
Да шербет примиш дивно удешен,
Који ти милост шаље пашина, —
Онда ћу и ја верно припазит',
Да се ниједна капка не проспе!
Ха, ха, ха!... (Одлази.)

ДРУГИ АКТ.

ПРВА СЦЕНА.

Главашева колиба. По зидовима оружје, а доле, унаоколо, миндерлуци. **Главаш** и **Спасенија.**

Главаш (гледа кроз отворен прозор). Дивота, Спасо!
Погледај сунце, како излази,
У поточићу лице купајућ',
Као да скида боју злаћену,
Те свога чела зраком сјајаним
Прамење кити воде бистрице;
А вода игра у колутићи
И чисто круни зрна смарагда,
Да их по дану реке провидне
У ситне нишке редно постави.

Спасенија. А он?...

Главаш. Он, и вечно опет он!...
Та он је пород срца њезина,
Покварен измет злобе очеве,
Што је, окове тешке спремајућ'
Несрећној браћи рода сопственог,
У срце своме сину улио
Претворство, злобу, лажу, превару.
И он ти опет лежи на срцу!
И вечито он!...

Спасенија. Па шта ћу ја?
Ти си ме и сам њега сетио.
Погледајући сунчев излазак,
На ум ми дође мрачна тамница,
У којој сужањ, дане проклињућ',
Кроз пукот какви тврдог камена
Последњи пут му гледа излазак....
Ил', можда, ни то више не гледа,
Него су зраци сунца блистави,
Што му на коцу главу срубљену
Освитком првим тужно гледају...

Главаш. Боље и то,
Него да сунце зрачак помоли
Кроз биљур-стакло двора пашина,
Па да, по мекој свили лутајућ',
На твојим грудма оком застане
И ту да види руку пашину,
Како се игра златни дугмићи
Шарене свиле уским јелеком...
Па да се стресе зимогрожљиво,
Покривајући чак до темена
Суморне магле тешким губером
Грозничавога тела удове.

Спасенија. Ал' ми је брат.
Па зар да мирно тренут дочекам,
У коме ће ми весник јавити
Несрећног брата јадну кончину?

Главаш. Није ти брат!

Спасенија. Немој ми више зборит' о томе!...
Једна нас мајка није родила,
То може бити.... Није дојила,
И то нека је!... Али природа
Сирочиће је братски спојила;
И ми смо браћа!... Брат и сестрица!
Па ако мајка, или маћеха,
Са лепим речма, горким сузама,
Не могне спасти сина јединог?...
Ако је тиран у свом беснилу

Са тврдог кама мермер авлије
Чизмама грубим гурне на поље?
„Ено ти сина, бабо лажљива!
Слушај му бола јаук последњи:
То му целати тешком ломачом
Младога тела ломе удове!“...
А тренут затим и мртву главу
Пред тужну мајку паша износи?...

Главаш. Плакаће мати.

Спасенија. Али од суза нема помоћи.

Главаш. Моћне су сузе жене жалосне.

Спасенија. Ох, откад плачем ја!... Па где је он?

Главаш. Доћи ће...

Спасенија. Ал' кад?
Чекања мога тешки часови
Одавна трају, давно, Станоје,
Те, будна, сањам страшне санове,
Муке братове, моје болове:
С невере твоје Бошко погибе!...

Главаш. Та крв је за то, да се пролије,
А тврде кости мушке деснице
У дивљој борби да се поломе!
Ал' суза твојих бисер капљицу
Нећеш у овом лугу трошити!...
И пре ћу моје кости сложити
У влажан зиндан града каменог,
Где са сводова старовековних
Млазови мутни мрака подземног
Несрећном робу теме кањају, —
Него што падне глава Бошкова!
Јеси л' ми чула реч?

Спасенија. Чула сам реч,
Којој и сами Турци верују.

Главаш. Па ако и ти нешто верујеш,
Сад би се могла и осмехнути.
Кô, лакше ми је души суровој,
Кад осмех видим, како заигра
На јабучици лепог образа...
Али ти ћутиш?

Спасенија. Мислим се нешто.
Главаш. О чему то?
Спасенија. О теби, себи и о Турцима...
Сулејман грозни, злобом задахнут,
Зар мислиш да ће мирно гледати
Повређен понос свога харема,
Што си му јуче у самовољству
Принову свежу мушки отео?
Ту себе мислим и ноћи ове
Пољупце страсне, што си низао
По сваком влакну трепавица ми.
И ти се надаш, таку обруку,
Упљуван образ крњег харема,
Да ће прегорет' Турчин, Сулејман?
Главаш. Ја и не желим да ми опрости,
Што воду пијем ове планане;
Још мање тражим милост пашину,
Кад ми топлином мушке љубави
У тврдим грудма срце закуца,
А душа, планув жуди жестоком,
Да се у твоме оку растопи, —
Зар мислиш да њу њега молити?
То бих и другу милост искао:
Да могу јести, пити, дисати;
Кад јутро плане, образ умити;
Кад вече пане, тебе љубити.
Хе, пашо, много је то!... (**Вук** улази.)
Де, шта је, Вуче! Откуд ти?
Нешто си зоран?
Вук. Ја озго пођох
И већ сам био близу колибе,
Кад неко викну —
Главаш. Ваљда за помоћ?
Вук. Да.
Погледам боље тамо за собом,
Баш главом бежи Митар Шероглић,
Капетан бивши рата минулог:
„Ха, Вуко не дај!... виче... побогу!"

„Не бој се, Митре“, храбрим га ја,
Пропуштајућ' га мирно надаље;
„Сад бежи, брале!“... А ја остадох,
Турцима бесним пута пречити.

Главаш. А Турци?...

Вук. Лепо засташе,
Кад су видели црну прашину
На малој ваљи пушке танане,
„Ни корак даље!..“ Повичем ја.
„Аман! Аман!... Брате Србине!“
Занети страхом, Турци викнуше,
Полажући ми скупе ножеве,
Које су донде јарно махали,
Жедни кô вуци крви Митрове.
Док се освести један угурсуз,
Те ме упита за кр-сердара:
„Ено га, вељу, тамо у кући.“
Те их до тебе журно догоним.

Главаш. Пусти их, Вуче, нека улазе,
А ти за Митром брзо похитај,
Те гледај Дунав да пресалдуми...
На невољи је...

Вук (скида са себе турско оружје, па се невесело смеши, погледајући у један од ножева.)
Баш ми на срцу оста, Станоје!

Главаш. Диван одиста!
Нико га други неће носити,
До ти!... Само похитај!

Вук. Збогом, Станоје!

(**Вук** излази, а улазе два Турчина.)

Први Турчин. О, кр-сердару!...
Баш главо мудра друма царева,
Што те сам везир овде поставља!...

Главаш. Шта ћеш?... Говори!

Други Турчин. Твој гаваз нам је пута пречио....

Први Турчин. А царевим смо послом ходили...

Главаш. А какав посô беше то,
Тај царев посô?... Хајде, каж'де ми!

У цара вина као водице,
А вино раја жеље свакоје:
Можда је главу хтео нечију?
Ил' љубу туђу?... Или сестрицу?
Од чег се у нас стиде скотови,
У вас су, данас, царски послови!... (Турци се згледају.)

Први Турчин. Из Смедерева сужањ умаче...

Главаш. Кам' да су сви!

Први Турчин. Јест, тако велиш ти!
Друкчије силан паша говори:
„Или се с главом враћај Митровом,
Или у лугу своју остави!"

Други Турчин. Така је заповест!

Главаш. Строга је.
Али шта вам је Митар скривио? (Турци се збуњено гледају.)

Први Турчин. Ја не знам, шта!...

Главаш. Ти не знаш, шта?... А знаш ли, ти?

Други Турчин. Чуо сам нешто:
По првом бунту хат му остаде,
Ваљана пасма крви арапске —
Створен за пашу, да га поигра...

Главаш. Само за пашу!.. Па?...

Други Турчин. Хата му паша узе насилу,
А њега баци на дно тамнице...

Први Турчин. Те синоћ нешто,
Баш кад је хоћа хукô јацију,
Из Смедерева ноћ га изведе.

Други Турчин. Те смо га сву ноћ, као хртови,
Преко гудура кршних гонили,
Док јутрос, ето... о, кр-сердару,
Онај га крмак оте насилу!...

Главаш. Доста је сад,
Мој момак врши моју заповест;
А овим лугом гонит' кошуту
Закратио сам сваком човеку,
Па и Турчину!...

А немоћнога роба хватати,
Именом сам се оног заклео,
Којим се куне и твој падишах,
Да ником нећу то повластити,
Па ни Турчину!..
Кад одеш паши у Смедерево,
Таким се хвали поздравом.

Први Турчин. А пусати нам?

Главаш. Овде остају.
Требаће негде мојим момцима.

Први Турчин (шапуће нешто другоме на уво.)
О, кр-сердару,
Немој нас мучке тако брукати!
Куда би Турчин неопусаћен?

Главаш. А куд ће раја?... Торњајте ми се,
Покора турског гадан измете,
Да оштар поглед моје зенице
На рузи вашој даље не кужим!
Напоље! велим... Или чекате,
Да вас кајишем моје обуће,
По црној кожи вашег образа
Остављајући црне маснице,
Наказне тако јарно ишибам?
Напоље! Напоље!.. (Турци одлазе.)
Ти стрепиш?
Не бој се ништа, моја грлице!
То исто срце, што као вихар
Прелеће земље, љуља престоле,
Кршећи смело тврде полуге,
Са којима су испрекрштани
Тирана наших јаки дворови, —
То исто срце кротко застане
Пред дивним створом цвета невина,
Да свежим миром душе земљине
Утиша пламен грозне мрзости.

Спасенија. Станоје!... Ала те волим!
Кô онај цветак, што га спомињеш,
Кад дивљу снагу буре осети,

Што нежно лисје груди невиних
У љубавноме кида заносу,
Да брже нађе тајни ковчежић,
Из кога мирис спаја поносно
Са смелим дахом бурног делије!...
Ти си ми велик, сиви соколе,
А моја душа, страхом кињена,
Кô бела свила лета бабина,
У мркој стени тражи ослона... (Почивка.)
Неко долази...

Главаш. Сељак некакав, ал' не из близа,
На грудма носи црвен јелечић,
Од мрког сукна гуњче скројено,
А кошуља му ниже колена, —
Рекô бих, из Груже да је...

ДРУГА СЦЕНА.

На истоме месту. Пређашњи. **Гружанин** улази. Најпре гледа око себе, а после, метнувши руку више прсију, клања се пред **Главашем**.

Гружанин. Овде ми казују, ну ја насигурно не знам, тек сам од добрих људи слушао, да се у овој колиби находи Главаш Станоје... кр-сердар, у бољем времену војвода!... Па сад баш нисам начисто: можда сам и погрешио?...

Главаш. Ниси, —
С Главашем збориш. Збори слободно!

Гружанин (гледа с неповерењем у **Спасенију**). Знаш, оно, човек има ваљаног хата, има свечане хаљине, па их на сабор износи, хвали се!... Јест, али како ћеш реч?... Вељу, и дувар има уши!... Тек казаћу ти све, али кад останемо сами.

Главаш (у себи). Свачег се боји роб,
Тиран га сенком плаши сопственом,
Бежи од ње... Скрива се... Жбир је то!
Тек кад га црном земљом покрију,

Ништа не види... он је слободан! (Гласно.)
Спасо, жеђ ме умори!
У тиквици ми воде нестаде;
А тамо доле, ниже колибе,
Лисната липа мирисним грањем
Кладенцу не да сунца гледати. (Спасенија се смерно поклања, па онда одлази.)
Па одкуда си, добар човече?
По умору ми тако долази,
Кô да си, јунак, грдне просторе
За кратко време препешачио.

Гружанин. Равно је две ноћи, како путујем; знаш, дању се не сме, опазили би Турци; а родом сам из Груже.

Главаш (у себи). Сирота раја!
Творећи добра, ноћу путује,
А Турчин чини на дану зла!... (Гласно.)
Па каквим добром?... Де, похвали се!...

Гружанин. Дедови нам свако добро сахранише, а оставише нам зло!... Човек не зна, да л' да им каже: „Бог да прости!"... А да их куне?... Биће грехота?... Тек, ево ти књиге од Хаџи-Продана, а у њој ти је све написао, шта је и како је... Сиромах!... Из прве је ватре и којекако умакао; али куд ће сад, кад и Срби и Турци гоне?... Још се само у тебе узда. Вели, још није у Србина побратимства нестало.

Главаш. И није!
Србин је остô стара тврдица,
Што сваку капљу крви румене
За побратима штеди марљиво. (Узима писмо, преврће га, као да би хтео у њему читати, а после га љутито баца настрану.)
Проклет, дабогда!... Што је не учих!...
Ал', опет, на њој да сам бавио,
Ко би се дугом пушком славио?
Ко би на друму Турке чекао?
Ко л' их по мрачном лугу секао? (Узима опет писмо и гледа у њега.)

Е, хајд' сад збор'те, слова гарава!
Поуч'те мене гласом научним,
Шта значе ваше црне повлаке?
Као, ев', ова, што се издигла
Кô неки чађав оџак навише,
Па чисто тужи земљу рођену,
Што њоме бесни Турци владају...
А ова крива, што се скупила,
Кô да јој чума мучи утробу:
О, знам те добро, стара кулизо!
Ти чекаш само згодну прилику,
Да издаш брата бесном тирану,
Да му на увс вешто пришапнеш:
„Овај до мене спрема побуну!...“ (Почивка.)
Е, добро те се досетих!
Можда је онај ђаво убоги,
Те се по белом свету скитао,
У неког попа књигу учио?...
Хеј, Радаче!..,

Радак (улазећи). Ево сам! Шта ћеш, Станоје?...

Главаш. Је л' Исак овде још?

Радак. Ту је још.
А науман је овде остати. —
Позно̂ га не би, какви је сад:
Подмладио се!... Е, нисам знао,
Да таком силом вино рукује!
У лицу румен, ход му окретан,
Говори мудро и досетљиво;
А Вук му даде оне чакшире,
Пре, оно, с Суља што смо скинули,
Па малу пушку и нож велики,
Рекô би, момче!... Никад не стаје,
Кô ветар скаче, лети, путује,
Само за прошлост кад га упитам,
Одговор његов не можеш чути,
Обори главу и немо ћути.

Главаш. А не знаш, да л' је писмен, Радаче?...

Радак. Писмен, те како!

Три књиге, вели, да је учио:
У Вацу једну, то је мађарска,
У Олмуцу је слушô немачки,
Најпосле турски...

Главаш. Зовни га часом!... Дела, Радаче! (**Радак** излази.)
На дну је мора школька бисера,
У земљи злато, а по дупљама
Тврдице своје благо копају...
По њему не би никад рекао,
Да зна и једну торбу закрпит',
А то ли туђе књиге читати!
Е, морам признат', хтео, не хтео,
Да је у добро доба дошао!
Још ову турску нисам прочитô,
А ево друге од побратима!...
Шта овај мисли? Шта онај хоће?
До гроба ја му не бих сазнао!
Тек видим слова, гледам писмена,
Пред оком скачу као мушице;
Бар да им мајстор њихов дарује
Гаравој црти гласа икојег,
Да каже, шта ће, ропче шарено,
И откуда је?... Ко га ј' послао?
Да л' га је госа крвљу писао?
Или, кô бисер, сузом низао?... (**Исак** улази.)
Како, Исаче?
Је ли те одмор што поткрепио?

Исак. У граду има влажних тамница,
По тамницама одмор вечити;
Али тај одмор гуши, сатире,
На груди пада као морија, —
Тај одмор људи зову: робија!
Али планина ваздух слободан,
Штоно крепошћу својом продире
Кроз густо лисје липа мирисних,
Тај моћи даје телу немоћном,
Он срце крепи, а душу виси

И, необичном снагом задишућ',
Од богаљева ствара дивове...

Главаш Дакле, добро је сад?

Исак. Зар нисам слободан?

Главаш. Е, сад, Исаче, други посао:
Ја ћу да будем мало учитељ,
Ти буди ђак!... (Пружа му писмо.)
Само, што можеш, читај јасније!
Јер то ми писмо пише побратим,
А ја му мисô желим схватити,
Сазнати жељу, чути намеру.
Шта мисли сад?.. Куд је науман?
Сад, где се вихар страшан подигô,
Сатируђ' корен српском имену,
Слободи нашој, земљи поносној?
Шта мисли он?...

Исак (чита). „Побратиме! Слобода је диван напитак; полакомио сам се, жедан, те сам оберучке пехар дохватио, али се, гладак, измакао из храпавих ми руку, па сад сам кривац народу... Просуо сам напитак, што је за њега спремљен, те ме сад гони, са једне стране он, а с друге вечити наши тамничари, Турци! Планине и лугови њима су опасани... Никоја пећина није ми сигурна... Спремај скелу, Дунаво ме спасава.

Поздрав од побратима,
Хаџи-Продана."

Гружанин. Е, лијепо ли је прочита, добар човече!
А у коме ли је манастиру изучи?...

Исак. Влажне су, побро, оне ћелије,
У којима сам књигу учио.
А од писмена књиге најцрње
Зидови њени још су тамнији.

Гружанин. Тек вињу чисто, е си је тако прочитô, баш као што је Хаџија написао... Но нешто премишљам, војводо, као какви ћу абер од твоје стране Хаџији однети?... Кад сам одонуд пошао, 'ваку ми рече: „Одговор побратимов судија ће бити животу моме... Јак је Бог, вели, а побратим неће ме за живота оставити!"

Главаш. То никада!
И 'ваки поздрав носи Хаџији:
Што напор рата девет-годишњег
У мојим грудма снаге остави
За Хаџију ћу сву потрошити!...
Гружанин. Хвала ти до Бога, војводо!.. А то ће бити мелем за његово упрепашћено срце; твоја ће га реч мало оживети, а већ је у борби малаксао... Па збогом, војводо!..
Главаш. Још једну само!
Кад отуд пођеш, нека не врда
По непроходу гора дивијих,
Спасења тражећ' трагом козијим..
Странпутице су Турци посели.
Него нек' иде друмом царевим,
Где му се Турци и не надају.
А када дође близу до Раче,
Надесно нека воду прегази,
Па после кришом преко лужине,
Међу Кошарњем и Баничином,
На станове ће наше нагазит'.
Гружанин. Хоћу, војводо, баш ћу му све по реду исказати, а на путу Бог нека му је у помоћи!.. Сад збогом, Станоје! А у здрављу, дабогда, боље дане дочекали!... (Одлази.)
Главаш. Амин, дабогда!... Исаче!..
Исак. Чујем, војводо!
Главаш. Ти збориш турски?... А читат' знаш ли?..
Исак. Научише ме муке њихове.
Главаш. Па дела,
Прочитај ово писмо пашино!
Копка ме нешто, шта Турци хоће?
И шта ли она баба погана
Са муселином њеним шурује?...
(**Спасенија** улази с водом.)
Добро те дође, моја грлице!
Ово је писмо од муселима,
Што га је јуче твоја маћеха

У љутитости ту износила...
Ал' дај ми воде, да се напијем,
Сад сам баш жедан.

Спасенија (пружа му врг). Ала је бистра!
Баш кô да гора сузом жалосном
И јадом својим пуни изворе,
Што српска земља још робује,
И то Турчину!...

Исак. Ланац је ланац!
Ал' тупа јека турског железа,
Кô влажне земље крупан одронак,
Што рањенику тешко немоћном
С висова дальних пада на прса,
Заглуши уво, живот зарони
Са тужном тамом мрака вечитог...

Главаш. Ал' свему иде крај!...
Исаче, читај, нестрпељив сам!

Исак (узима од њега писмо и чита). Ево, па слушај!

„О, силан пашо,
О коме бригу води падишах!
Да ти рахатлук буде вечити,
Са зраком кити своје милости
Везове златне твојој долами...
Војску ти даје моћи сопствене,
Да ти од беса раје несрећне
Умилној ноћи чува санове...

Главаш. Слушај и пази,
Како се тиран каља прашином,
Пригибајући теме ћелаво
До самог блата грудве земљине;
А то, што данас чини моћнијем,
Од слабога ће сутра тражити.
Дела и даље!

Исак (чита). Он је за тебе земљу избрао,
Да од ње себи џенет начиниш.
Све што се на њој миче, ракољи,
Твојој се сили мора клањати...
А да ти живот буде милији,
Да ти разигра срце велико
Искрицом жарком лепе љубави,

Поклонио је твојој милости
Дражесну децу целе Србије.
Уживај, пашо!...

Главаш. Све док ти срце,
У гадној страсти груди развратних,
Сисајућ' отров, пукне, погано!

Исак (чита). Још да ти харем
Засија царски дивном приновом,
Алах је хтео, — ја сам видео
Дивотну ћерку бившег војводе,
Што је нахијом овом владао.
Њу ти по старој шаљем мађеси,
Која се на то брзо склонила,
Да са пасторком сина избави,
Што се у тебе сужњем находи.
Пусти га, пашо!... А ако мислиш
Да ће ти мушка глава сметати,
И ја сам малу пушку приденô,
А оштра пала бије калдрму,
Доста је миг...“

Главаш. Престани сад!

Спасенија. Скотови!

Главаш. Исаче,
Радака зовни, с Вуком нек' дође. (**Исак излази.**)
Е, то је подлост!... Е, то је брука,
Што је, кô блата лопту љигаву,
У непоштења игри прљавој
На чело своме творцу бацају!
Нека се, мучним стидом обузет,
Са својих дела каје створитељ!...
Јеси ли чула, шта је смислио
Неразум глули дивље природе,
Да себе под скут силе пашине
Лепотом твојом вешто постави?
Шиље те паши као јабуку!...
А брата твога, што је заробљен,
Устреба л' само?... Сам ће смакнути!
О, Турци, Турци! Има л' подлости,
Што се у леји крви кољаве
Прсију ваших није гајила?

(**Исак, Радак и Вук** долазе.)

Слушајте, момци!... Верни, истина
Ал' и нехатни, морам признати;
Јер нам послови иду лабаво.
Ено Продана!... С чега пропаде
Почета буна жарким пламеном?
С немара нашег, свак' ће видети!
Баш као стењак жишка лојаног,
Када у црепу масти нестане,
Што се у сувом тȗли пепелу,
Без помоћи ће сваки устанак
Још у зачетку своме клонути!
Треба радити, подржавајући'
Подстакнут огањ ратоборности,
Што се у Срба почȏ губити.
Ваља му мушки понос дирнути.
Описивати зверска недела,
Што сваког дана чине тирани...
Сад знате, шта ћу.. и шта нам треба...
Куда год прођеш, с ким се састанеш,
Гледај да дознаш муку његову,
Па онда нарав, ћуди, навике,
Те према њему себе управљај.
Ако ти рече: „Неродица је!
Немамо хране, гладна година!
Ко ће на буну данас мислити?...“
Повлађуј и ти: „Јесте, Србине!
Све донде неће ништа родити,
Док српском земљом Турци владају!
Грмеће градом небо љутито,
Из облака ће бурно падати
Невине крви страшни пљускови,
Падаће жабе са скакавцима,
Да нам опусте земљу несрећну!...“
Ако у другом познаш грабљивост:
„У самом злату, реци, пливају
Тирана наших тврди дворови!
Са мном ћеш, брате!.. Показаћу ти
Подруме мрачне са ћуповима,

У којима се лепе дукати
У зеленилу буђе столетне".
И тако редом... А сад на посо!
Ти ћеш, Исаче, још ове ноћи,
Прерушен турски, отпутовати,
Обићи редом турске ханове;
Кô дервиш, можеш баш и градова
Пролазе тајне лако видети.
Прегледај онде робље несрећно,
И шта га има по тамницама,
И да л' би могô човек смелошћу,
Лукавством златом, или преваром,
Ишчупат' отлен сужња икојег.
Јест, тако, жури!... А ти, Радаче,
Брже до скеле да си отишô,
Јер лако може доћи Хаџија,
Те кажи оном подлом Цинцару,
Што је под закуп скелу узео,
Да буде спреман!... Јер ће га нехат
Или подмуклост стати живота!
А ти ћеш, Вуче, дома остати. (Сви одлазе.)

ТРЕЋА СЦЕНА.

Београд. У двору пашину предсобље. **Стана** сама, а затим **Сулејман**.

Стана (темена). „О, силан пашо!"... Почећу ја, —
Силан се каже сваком Турчину, —
После ћу руке скрстит' старачки,
Оборит' очи, главу спустити,
„Но, бабо, шта је?". Грмеће он.
„Дошла сам, пашо!." Казаћу ја.
„Добро!.." Рећи ће он... „А где је кћи?.."
Ја ћу ћутати... „Један изговор!.."
Из ока ће му мућа севати.
„Не, силан пашо!.." Поправићу се,
„На царском друму кћи ми нестаде!"

„Боље да су је вуци појели!..“
„О, боље, пашо!. Ал нису вуци!
Планина пустих злобни синови
Из заседа се кршних дигоше,
Те, лакомошћу гладне звериње,
Мислише блага да се награбе.
Ал' кад су вид'ли очи њезине,
Изневерише дивљу природу
И нетренице у њу бленуше,
На витом струку танке кошуте
Напајајући око лакомо,
Док кршним гласом викну војвода:
„„Моја је она!... Моја вечито!..““

(**Сулејман** улази, па, и не приметивши бабу, застане насред предсобља, замишљено пушта густе димове из чибука, гладећи понекад густу браду.)

Сулејман. Нема их још!... А срце кипи,
Те већ и свила мека душека
Досађује ми шумом пријатним.
Стана (у себи.) Ала је страшан, Боже, Господе!
Та погле, оком како премеће,
Из њега саме жуди говоре,
Разблудом грешном пламте образи...
Некога чека?... Можда и њу?
О, Боже благи, буди милостив!...
Сулејман (види **Стану**). А ти шта хоћеш,
Бунтовне раје мајко прљава?...
Стана. Дошла сам, пашо!..
Сулејман. То добро видим!.. Ал' шта ћеш ту?...
Стана. О, милост, пашо!... Буди милостив!
Поврати сина ломној старости!
Живота мога он је потпора...
Сулејман (у себи). Ха!.. Та то је она,
О којој јуче пише муселим,
Да ми с пасторком својом долази,
Што ће ми бисер бити харему.. (Гласно.)
Дошла си, бабо?... А где је кћи?...
Стана (пада на колена). О, милост, пашо!..

Сулејман. Кад је на ове груди пригрлим,
Целом ћу свету бити милостив!...
Стана. Ох, шта ћу сад?...
Сулејман. Оно, што желим... Доведи кћер,
А груди су ми спремне свакада,
Да јој на свили меке доламе
Маленој глави места начине.
Стана. Ја сам пропала!
Сулејман. Најсрећнија си међу женама!
Стана. Најнесрећнија!... О, силан пашо,
Царска је земља, царски друмови,
Његова села, горе, лугови,
А ми смо само раја царева!...
Сулејман. Јест, бабо!
И сам је пророк умом божијим
Големе стране књиге мудрости
Истином вечном тако пунио!
Стана. Али у раје има изрода!
Сулејман. Има... Ал' немој дуго!
Искажи брзо, шта си наумна,
Па с ћерком дођи... Ћу ћу слушати,
Да ми по свуноћ ређа жељице,
Што је на дугом дану смислила.
Стана. О, силан пашо!...
Сулејман. И опет „силан" !... То је трећипут!
По ћерку иди, бабо, кажем ти,
Јер сам ње жудан, гласа њезина,
Као што жуде млади лугови
Заносну песму малог билбила,
Па, и не срчућ' капи росице,
Коју им свитак зоре румене
Љубавно нуди листу зеленом,
Његову песму само слушају!..
Сад брзо, жено!...
Стана (бије се у груди). Ја немам кћери!
Сулејман. Шта?...
Стана. Код Баничине и код Кошарња
Отворише се мрачни лугови

Кô црног пакла гротло гаравo,
А одунд сукну чета погана —
Послушне слуге самог ђавола —
Станоје Главаш с момци његови!

Сулејман. Ти лажеш, бабо!
То никад није сердар Станоје!
Та он нам чува царске друмове,
Хајдуке хвата, тиша побуне;
А треба л' кадгод да се спроводи
Бунтовне раје харач покупљен,
Пред силним благом Главаш путује.

Стана. То је до данас, можда, чинио...

Сулејман. Чини и сад!

Стана. Ал' није јуче!
У сутону нас тамном пресрете:
„Куда ћеш, бабо?" — До Биограда!
„А ћерка дивна?" — Она ће са мном!...
Кажем му после, да је замена,
Да ће пољупцем своје љубави
Откупит' живот брата јединог;
Али кô демон да се уплео:
Око му плану дивљим страстима,
И ножу пође рука жилава:
„Ни корак даље не смеш ступати,
У крв ћу твоју ханџар купати!"...

Сулејман. И то је све?

Стана. Све!
Ја амо дођох, она остаде,
Да нега буде грешном пламену,
Те сада сама на свом рамену
Јединцу своме носим замену.

Сулејман (лупа у длanове). Ћериме!
Чује ли ко?... Види ли Стамбол то?
Сања ли о том икад падишах,
Како на друму царства његова
Са бесном ногом ступа рајетин
И бисер носи мога харема,
Да се на пламу њене зенице

Хајдучке груди мало одгреју,
Па кад, распаљен зверским пламеном,
Пољубац отме с уста њезиних
Зар неће, занет силом сопственом,
Турака својих снагу презрети?
Неће л' на нашу ћабу пљунути,
Као што човек на нечистоту
Улицом пљује с ружном погрдом?...
Зар неће хтети, неће желети,
Да, данас-сутра, оно постане,
Које је Господ свију светова,
У доброј вољи своје свемоћи,
Само за своје Турке спремио? (**Ћерим** улази, с погнутом главом.)
Ћериме!

Ћерим (још више погне главу, па ћути.)

Сулејман. Веран си роб,
Досад си свакад добро слушао... (**Ћерим** се клања.)
Тамнице градске све ми прегледај
И томрукхане, и чекркхане,
Костоломачу, ханџар, вешала;
Све ми још данас лепо извиди,
Да није коју рђа попала.
У други петак бајрам долази,
Па курбан чинит' мислим Пророку...
Разумеш сад?... (**Ћерим** се клања.)
Штогод у граду буде ђаура,
Тога ћу дана редом исећи,
Од врућег дима крви њихове
Да се угреју златне полуге
На миндерлуку свеца великог.
Сад можеш ићи!
А ова баба нека остане,
Да види нашу турску свечаност.
На њој ће свога сина видети,
Како, накићен слави подобно,
Охоло ступа старим бедемом,

Где ћу га дићи као идола,
Да га издаље браћа гледају,
Да му се диве слави големој,
Што га обема диже рукама
У сиву маглу, небу под облак! (**Сулејман** се окреће једним, а **Ћерим** другим вратима, да одлазе.)

Стана. О, силан пашо,
Жива је моја кћи! (Оба Турчина застану на вратима.)

Сулејман. Жива,
Али на туђим живи грудима.

Стана. Хајдучког гуња сукно ј' храпаво,
А свила ј' мека твоје доламе,
По њојзи трепте златни везови,
Камењем драгим скупо кићени.

Сулејман. Па ?...

Стана. Па...
Ја је још памтим као дететом,
Да је на сајност какве играчке,
Ил' парче стакла, или зрцала,
Мајушне руке радо пружала;
Па и сад, пашо, кад јој приденеш
По једну нишку ситне рубије,
На њеном лицу румен заигра,
А мала уста смехом веселим
Показују ми беле зубиће;
Ал' тако лепе, глатке, блиставе,
Да филдиш никад није сајнији !...

Сулејман. Вешта си, бабо, умеш лагати!
Срце ми, чисто, крадеш речима
И онде сејеш семе некакво,
Из кога ниче биље шарено,
Пупољци ситни жеља лакомих,
Те ми тај мирис снагом чудесном
Дисање гуши, срце сажиже
Па сад не умем друго мислити:
Ил' да је видим, ил' да пресвиснем

Стана Ти ћеш је видет', —

Веруј ми, пашо, седој старости!
У тебе имам јединца свога,
Па кô што њега желим слободна,
И њојзи, младој, лепшу будућност
На твојим грудма желим створити.

Сулејман. Ал' како?
На који начин?... Јеси л' смислила,
Од горског вука да је извараш?...

Стана. Ја сам казала:
О богаству ћу твоме причати,
О дивном сјају твоје доламе,
О палатама твога конака,
И да ће онде бити госпођа!
То само кажем, а и не мислим
Да ће ханумом бити ропкиња...
И да ће осмех њеног образа
И самом паши заповедати!...
Ни то не мислим!... Али у свету
Таким се стварма жене варају.
И нема, ваљда, таке женскиње
Која се томе може противит'?...

Сулејман. Пеки, бабо!... Сад иђи мôш!

Стана. А зар да мога Бошка не видим?..
О, силан пашо, само помисли:
И кад се сетим мрачне тамнице,
Која му свежу румен сатире,
Што је на лицу некад цветала,
Пода мном клеца старо колено.
А сад да идем сестри жалосној,
А да јединца свога не видим!...
Како да почнем, шта да говорим?
Какви ћу поздрав сеји носити?
Каквом ли сузом лице росити,
Те да ми речма веру поклони,
Да се на своју мајку ослони?...

Сулејман. Ћериме!

Ћерим (с прекрштеним рукама, ћути.)

Сулејман. Доле у граду

У тешком гвожђу лежи окован
Бунтовне раје млади један вођ,
То је јединац бабе несрећне.
Њему је води, да се нагледа
Те дрске главе, што је смишљала
Да против цара дигне десницу;
И докле онде она пробави,
На вратима се и ти налази...
Разумеш!...

Ћерим (клања се, а после мене руку на чело). О, везиру!...

Сулејман. Шта жели Ћерим,
Верности тврде гвожђе каљено?

Ћерим (мало се исправи). Дервиш некакав
Од јутрос чека твоју дозволу.

Сулејман. Шта хоће дервиш?

Ћерим. Да му допустиш,
Да тврдог града види тамнице,
По тамницама робљу ђаурском
Суре да чита из алкорана,
Те да им силом речи истине
У тврдо срце крви погане
Улије веру свету, једину.

Сулејман. Па добро дошао,
И нек му прати свету намеру
Алаха самог помоћ вечита!

Ћерим. О, силан пашо!
Шарену кожу носе тигрови, —
А зашто не би и пустахија
Хаџије каквог риту прљаву
За неко време дрско носио?...

Сулејман. Ти сумњаш,
Где сама сумња рађа грехове!
Са поштовањем, светом човеку
У граду моме дајем дозволу,
Све до бајрама ту да пробави,
Да сведок буде наше прославе... (**Ћерим** се клања, ћутећи.)
Још једну, бабо:

Последњипут ћеш сина видети,
Ако за четир' дана не видим
Пасторку твоју у мом харему!...

Стана. Послужи л' срећа, пашо честити,
И два је дана доста времена... (Ћерим и Стана клањају се скоро до земље и одлазе.)

Сулејман. И месец сјаји међу звездама,
Али пред жаром зоре румене
Болесни зраци тужно умиру...
Ко ће у лепрш свракин гледати,
Где орō снажним летом продире?
Ил' мирис тражит' смиља жалосног,
Где му ружица свежи цветови
Милином својом груди задишу?
Ја је до данас нисам видео,
Као што ноћу дȗгу не гледам;
Али по роси неба плаветног,
Чаробне боје када разлије,
Чудна ми жеља груди испуни:
Ишōбих по њој нешто тражити,
Са њеном росом груди блажити,
Грлит' би ишō сенку бојену,
У сјајном зраку сјајно спојену.

ТРЕЋИ АКТ.

ПРВА СЦЕНА.

Пред Главашевом колибом. **Спасенија** сама, затим **Стана**.

Спасенија. Тишина свуд...
Неки облачак, лепо одевен
Сребрном ружом и с брилијантом,
На танки крили тражи Дунāво;
А овде шумор младе горице
По души веје тако пријатно,
Да ми се често, младој, учини

Кô да смо браћа или сестрице,
Те дивне горе млади лугови,
Или бар добри верни другови.
Па кô да једну жељу хранимо,
Изгледамо га братски, заједно.
Кад иде, чујем, лисје шапуће,
А весô поток чисто скакуће:
Е, то је он!... (Застане.)
Ал' ко је оно,
Што се прикрада шȗмом змијиним,
Уклања оштро шибље пред собом,
А млада му се честа опире,
Као да чува од ње пропланак?
Чисто се плашим!... Ох, и страх ме је!
Станоје, где си?... Станоје!

Стана (из шибља). Лакше, Спасо!... Душице!

Спасенија. Ох, њен глас!... И опет тако стран!
Кô да се крадом грлу отима?
Прелама звуке, кида слогове...
Ох, шта ће опет, Боже милостив?

Стана (долази). Пст, ћерко, може нас чути ко!

Спасенија. А зашто не?
Ћерци је мајка дошла у госте.

Стана. А кад је ова кућа примила
Гостију часних дружбу веселу?
Та зар не видиш, ојађенице,
Да је и стазу коров покрио!
Ни трага овде нема човеку!
Тек папак негде што је уривен
Дивије козе, или кошуте.

Спасенија. Па тим је, мајко, лепша горица.
Баш синоћ седим с мојим Станојем,
Месеца зраци чисто пливају
По плавој магли даљне пучине;
Ја мирно ћутим, ћути Станоје,
Чује се само, како закуца
О златне токе срце његово,
С његовим моје... Па се играју,

Као да једно другом шапуће:
„Што нас и деле ребра њихова?“
Дâ, тако, мајко! Ту сам видела,
Да срце свакад лепше говори,
Него што уме језик казати...
Ал' где сам стала?...

Стана (за себе). Ох, тешко мени!.. То је несрећа
Где љубав влада, разум престаје;
Ту ће узалуд бити говори,
И обећања, и ласкавости,
Све ће о њене груди прснути!

Спасенија. Дâ, мајко!
И те сам ноћи вид'ла кошуте,
Читаво стадо редом путује,
Е, тамо доле, бистром потоку,
Да се од оне воде напију,
Коју и Главаш троши Станоје.
Ала су лепе!... Понда питоме...
О, мајко, мајко, овде остани,
Код мог Станоја!

Стана. Код твог Станоја?

Спасенија. Код мужа мога, код мог Станоја!
Но што ме гледаш тако прекорно,
Кô да сам нешто ружно чинила?
Што сам изрекла: „мога Станоја“?
Па добро, мајко, зар се не сећаш,
Да сам у песми често певала:
„Мораво моја, моја планино!“
Па „Друзи моји, лаки ветрови!“...?
Сад нећу више тако певати,
Воду, и ваздух, и све светове,
У Станоју сам нашла скупљене!
У мом Станоју!... Ала си страшна!

Стана. У твом Станоју!.. Код твог Станоја!
А што је главно, ти си прикрила
Код твог хајдука!... Код отмичара,
Што на друм царев дрско излази,
Напада старост, младост бешчасти

И туђу муку за се отима!...
Па ко је рекô, да си његова?
Где ти је, ћерко, мајчин благослов?
Ил' си у друштву пустахијскоме
И на послушност зорно пљунула?...

Спасенија. Ах, мајко, мајко, немој корети!

Стана. Ја ћу те клети, нећу корети! —
Мален је укор твојим гресима. —
Везиру сам те дала, злосрећна,
Србија да те зове госпођом!
Па и да будеш права госпођа!
Јест, душо моја, права госпођа!
А ти!...

Спасенија. Али ја, мајко, н' умем мислити,
Како се Турчин може љубити?
Та Турци су ми оца убили!
Твог мужа, мајко, седог Ђукића!...

Стана. То заборави;
То је у боју било жестоком.
Две су се војске онда крвиле,
Па ко је јачи... Такав је ред....

Спасенија. Слабији пада... Таки је ред!
Али још један постоји ред:
У мојој крви крв је очина;
Па зар та крв, што се некада
На турском ножу грозно пушила,
Та иста крв да скота љуби?...
О, мајко, мајко!

Стана. Слушај ме, ћерко!
Јест паша Турчин, и јест тиранин.
По густој крви срца његова
Отровне змије лижу језиком,
Откуда пламен страшне освете
Раздраженоме умљу говори:
„Само на гробу раје скрушене
Турски ће везир мира имати!"...
Ал' кад му поглед, страшћу занесен,
На румен падне лица невиног,

Охрабрен, онде мало застане,
А после спушта мâзне зенице
На танке свиле ткиво мекано,
Па види вêза златне кончиће,
Где, затегнути, чисто пуцају,
Једрину белу топло чувајућ', —
Онда је дете слабо, невино!
Крајичак мален твога прстића
Да га заведе морском пучином,
Као што крма води галију
Кроз хучне горе, силе безбожне.
Дâ, тако!...
Заишти злата, тражи богатства, —
Пред твоје ноге белом стопалом
Звечаће хрпе злата мамљивог.
Ако зажелиш бољу услугу,
Безброј ће јурит' робља гаравог,
Показујући своју готовост
Осмеха ропског белим зубима...
Јест, Спасо,
Све ће те онда вољно служити!

Спасенија. Па те гомиле
Хладнога злата да ме разгреју?
Да ме занесе сјајност његова,
Те сјајан рубин крви очеве
У лакомости да заборавим,
А црног робља хитра послуга
Из успомена да ми избрише,
Да сам и сама била ропкиња?...
О, мајко моја!

Стана. А зар сад ниси турска ропкиња?

Спасенија. Ког ове горе ваздух задахне,
Тај није роб!... Ено, погледај!
Далеко хучи плаво Дунаво,
А тамо, опет, модра Авала
Позлаћен венац тврдог темена
Показује ти с неким поносом... —
Давна му старост није прљава,

Хајдуци су му образ чували. —
Оданде донде све је слободно!...
Ту стражу стоји Главаш Станоје!...

Стана. И Спасенија!

Спасенија (с поносом). Јест, и Спасенија!

Стана (у себи). Све је пропало,
Што је искуство, братски здружено
Са годинама моје старости,
У нужди својој досад смислило;
Још само једна проба остаје.
Па ако и то проба остане,
Онда... Ал' ваљда неће?... (Гласно.)
Спасенија!

Спасенија. Чујем те, мајко,
И свакад сам те вољно слушала!

Стана. То ми је познат разговор,
Пријања срцу, равно мелему,
Раствара оне тешке грчеве,
Што су ми јадну душу стезали...
Јест, слушала си лепо досада,
Па хајд' и сада мајку послушај!

Спасенија. Сад још радије да те послушам,
Ал' само шта?

Стана. Да пођеш са мном!

Спасенија. Ја?... А куд?...

Стана У харем пашин.
Онде да будеш светла царица,
Да ти долазак или полазак
Камења драгог зрна голема,
Што ће ти дивне китит' хаљине,
Послушном робљу напред казују,
Као што свету звезда даница
Близину дана напред казује...

Спасенија. И то да чиним,
Ал' само Главаш кад би пристао.

Стана (у себи). Змија! (Гласно.)
Па мислиш, ваљда, неће пристати?...
Још дан два чекај, ћерко, видећеш!..

Спасенија. Досад му нисам била досадна,
А после, мајко, жене смо, слабе!
Па ако сутра каже: „Нећу те!“
Те ме из загрљаја милог отисне,
Прекосутра ће хладно Дунаво
Одбачен цветак чисте љубави
На плавим грудма даље носити.
Стана. Ал' кад би твоја мајка казала:
„Ако за четир' дана не хтеднеш,
На точку ће ти брат издахнути!“
Шта би чинила?
Спасенија. То никад неће!
Ја сам Главаша мога молила,
И он је тврду веру задао,
Да ће ми спасти брата љубљеног.
Стана. Ал' и Главаша чека смрт!
Спасенија (у себи). Проклета!
Стана. Данас ил' сутра... Читуља ових,
Што су на точку живот скончали,
Са његовим се пуни именом! (Из даљине се чује ход.)
То неко иде?
Спасенија. То је Станоје!...
Стана. Обећај једно:
Кад вољно газиш своју будућност,
За коју сам се вечно бринула,
А ти бар немој њему казати,
Да сам код тебе била.
Спасенија. Нећу.
Стана. Тако ти, Спасо, оног времена,
У коме ниси знала милости
Ван крила мог!
Спасенија. Тако ми света! (**Стана** је пољуби, па се онда брзо у честару прикрије, а после неколико тренутака прислушкивања нестане је.)

ДРУГА СЦЕНА.

Станоје Главаш долази и **Спасенија.**

Спасенија. Само кад дође!... А мислила сам...
Главаш (ослањајући пушку на једно дрво). Шта, чедо, шта?
Спасенија. Бог ће да зна!
А где ће човек све и памтити?
Ти си замишљен... А листак шушне,
Или у лугу прне тичица,
Па већ ти другу мисô намеће;
И тако редом; дођу, одлазе
Као димови твога чибука...
Само кад орла гледам високо,
Где црном сенком крила храпава
По танком зраку плаве пучине
Кругове цепа снажни махови,
Онда на тебе мислим, Станоје...
Главаш (смеши се). А што баш онда?
Спасенија. Немој се томе ништа смејати!
Ја онда мислим: сад мој Станоје
Са виса неке модре чукаре
Под собом гледа... (Застане уплашено, па се загледа у оближње шибље.)
Главаш. Шта је, грлице? Што си застала?
Има ли кога ту, у чести тој?
Лице ти бледо, дршћу уснице,
Кô да си неку авет видела?...
Спасенија. Ништа, Станоје!
У томе шибљу и нема ништ'!
Тек ми се часом тако учини
Кô да је змија главу издигла,
Па гледа амо; а то је био
Јаблана витог бео изданак
И више ништ'.
Главаш. И опет дршћеш?
Спасенија. Страшно се бојим једа змијина,
А и гадна је, Бог је убио!...
Саблазан права дивне природе!... (Види се, како **Стане** нестаје из шибља.)

Па куд си ишô?
Де ми испричај дивље друмове,
Куда те храбро срце проводи.
Ох, како бих те радо сле́дила!...

Главаш. Нису друмови,
Но гладног зверја тајни трагови,
Испресецани трњем глоговим,
За таке стазе, моја грлице,
Женске су ноге меке сувише!

Спасенија. И ја бих, опет, ишла за тобом!
Уклањала бих трње бодљиво,
Да ти не пара чошну доламу,
Ил' да ти не би њина иглица
Јуначке руке браздом грдила....
А кад би Турци, крвожедници,
Са царског друма бесно шенули,
Да мирна села, даљне колибе,
Са разоравајућим пламеном
У зверској својој жеђи походе,
Да се код тебе нађем...

Главаш. Па шта би онде, ти?

Спасенија. Ја не знам, шта.
Ја боја никад нисам видела,
И опет ми се тако учини,
Кад ме самоће дуги часови
На лаки крили маште варљиве
У љуту борбу лажно преносе,
Кô да се борим с тобом Станоје:
Засукан рукав танке кошуље
Далеко лети око рамена,
А ја по нагој руци весело
Млазове гледам крви њихове,
Па, раздражена дивљим пламеном,
Раскошно делим смртни ударац:
Овај за душу седом војводи,
Нека по паклу турске утробе
Последњу капљу гаси отрова!...
Овај за брата... (Почивка.)
Станоје!...

Главаш. Знам, шта ћеш!... За брата твог?
Добро!... Знаћемо скоро, шта је с њим!
Још, можда, данас, за неки час,
Чим Исак дође са извештајем...
А већ два дана, како борави,
Да позна редом влажне тамнице,
У којима нам присни страдају.
А мора после и уходити,
Шта Турци мисле.

Спасенија. Шта мисле?
А шта су досад Турци мислили?
Као што једну књигу имају,
У коју им је мудрост столетну
Са грубим пером Пророк писао,
Тако и једну мисо негују:
Убијај! Пали! Туђе разграби!
Е, то су мисли сваког Турчина!
Кад авдес узме раном зорицом,
О томе мисли!.. Кад вече дође,
И мухамедовац ноге савије
Метанијама према истоку,
Опет то мисли!... И вечно то!...
Са њоме Турчин на свет излази,
С њоме одлази!...

Главаш. Таки су Турци, добро их знаш,
На оцу си их седом познала,
На дому своме и домовини,
Којој не оста стопе једине,
Да јој насиља тврда копита
Није на лице часне старости
С варварства свога печат ставила.
Младост је сама себе мрзела:
Шта ће ми лицу румен весела?
Шта ли белина снега невиног,
Кад сила иде, руком прљавом
Да неваљалства блато болесно
На образ баци дивној чедности?...
Старост је, опет, сувим рукама

Чупала знаке своје мудрости —
Темена старог меку седину, —
Да лаког ветра њуди несташне,
Кад јој на точку, ил' на вешали,
Столећа тужног главу опазе,
Не мрсе зраком седе зулове
За грешан подруг турским женама!... (Гледа у **Спасенију.**)
О, Спасо моја, капљо росице,
Што си из свете крви постала,
Којом се некад Левач пушио,
Да тврди ланац ропства прекине,
Те си на моје токе канула,
Да горском сину будеш невеста!
Невесто моја!... Спасо, грлице!
Да твоје око нема светлости,
Са мном би вечно поноћ владала!
У тој би ноћи дуго слушао
Потмули јаук робља гаженог,
Гледô бих оне масне бујице,
Што усиреним својим валима
Кроз поноћ српске главе ваљају...
(Он је страсно љуби.)
Ох, ближе, Спасо!... За тренут само
Да мирис лепог цвета осетим,
Да се задахнем са милинама,
Које синове света слободног
Слободном својом душом задишу!...
Па онда даље!... Бура вечита
Бродара прати мутном пучином...
Таки је живот твога Станоја,
Докле му старост плећа челична
Не сломи терет борбе свагдање,
Ил' дуге пушке врело олово
Кроз густу маглу твоје маштине
Разнесе срце грудма мореним. (**Исак** долази.)
Исаче, брате!
Мој добар друже, добро дошао!
Па како тамо по тиранији?...

Исак. Робови њуте,
А тврди камен нема поздрава.
Главаш. Јеси ли редом све обишао?
Исак. Све!
Кроз пукоти сам зида дебелог,
Где кључа нисам могô добити,
Гледао њине бледе образе,
На којима је страшна очаја
Дубоке бразде урезивала;
А нагог тела јадне ритице,
Иструхле давно, у закрпама,
Сисаху влагу мрачне тамнице,
Да нездрав трулеж мемле баздљиве
На болно тело лакше преносе.
Спасенија. Сироти!
А брата мога јеси л' видео?
Исак. О, дивна жено!
Да кажем: „Нисам", ја бих лагао;
А: „Видео сам"... О, госпо, госпо!
Благо онима, који не виде!...
Спасенија. Видô си, дакле, својим очима
Упале очи роба несрећног?
Па немој штедет' срце сестрино,
Опиши верно муке његове,
Да и Станоје живо осети
Болова мојих слику жалосну!
Исак. Место прозора, уске мазгале
Показаше ми роба скрушеног:
У томрукама ноге скљештене,
А суве руке беше скрстио
На тврде кости свога колена;
Глава клонула... Тек кад ме виде,
Уморно диже мутне зенице,
После их спусти.. али плашљиво,
Кô да се бича боји нечијег.
Спасенија. Што отровани шиба крајеви
По танкој крви робља несрећног,
Докле безумље тешку копрену
На чула баци жртве клонуле...

Главаш. А јеси л' негде видео
Часнога оца, седог Пајсија?...
Исак. Видео,
Али не више међу живима!
На бедему се лаки ветрови
Са седом брадом тихо играју,
Као да мисле махом студеним
Седога старца опет будити...
Понеку чавку видиш гараву,
Где густом маглом гракће храпаво
И мудро куша очи упале:
„Мртав је, мртав!" трулеж казује,
Што и свечева моћи немоћне
Са нечистотом пуни смрдљивом...
Главаш. А Ђенадије?
Исак. Потурчио се,
И Проданова лепа снајица
То исто с њиме јуче учини!
Она ми рече, да не дангубим,
Него што брже да их избављам,
А кључеве ће сама спремити...
Главаш. Изневериће,
Кад је и Христу своме невера!
Исак. Неће!
Главаш. Добро, Исаче; ти кад верујеш,
А ти се с Вуком данас преруши.
Какав ћеш облик на се ставити?
Према потреби гледај удеси!
Кô дервиш, хоџа?... Ил' ако мислиш
Просијак да ће боље пристати,
Ти торбу о врат, штаку под паз'о,
Па путуј, брале!... Само похитај!
Знаш, да је Радак доле на скели,
Да за Продана спрема прелазак,
Па зато хитно сврши посао!
Ако је можно, још друге ноћи;
Сваки час може Хаџија доћи...
Спасенија. Брата ми пази,

Не дај крвнику да га обрани,
Ако до лома дође с тирани... (Сви одлазе.)

ТРЕЋА СЦЕНА.

На дунавској обали. **Јања** скелеција. **Порфирије** и **Радак.**

Радак. Јесте, од њега.
И он те главом лепо поздравља,
Да га са једним чамцем дочекаш.
Могу нам гости доћи однекуд,
Па, бо'ме, гледај да је спремљено!..

Јања (у себи). Ово је горак хлеб!... Проклет залогај,
Што га на дану човек данашњем
Са знојем лица свог зарађује!...
Муселим једно, хајдуци друго!
Муселим више: „Ана и сана!
Ако и један овуд пребегне,
Са својом плаћаш главу његову!"
А Станоје ме лепо поздравља,
А тај ће лепи поздрав значити:
„Са ножем ћу те свега исећи,
Ако ти чамац спреман не буде,
Да ове мразне ноћи превозиш, —
Дању се крију као кртице, —
Убијце, можда, и бунтовнике,
Што и на самог цара устају!"
Па куд ћу ја?... (Гласно.)
Де, што да чиним?
У вароши се скела оправља,
Један је чамац сасвим потопљен,
Ено, Радаче, сам се увери:
Из воде кљун му једва назиреш;
А други пукнут до половине,
Три дана чека, да се оправи.
Бар да сам знао!

Радак. Бар да си знао?... Кô да не видиш,
Да Турци дижу хајку пустошну

Против живота сваког Србина
И да их гоне као зверове
По планинама земље несрећне?
И ти си вајкаш: да знао ниси?
Бре, чамац амо, куго погана,
Док нисам ножа бритком оштрицом
Од твоје главе тикву дубао
И, запушив јој шупље продоре
Са меком кожом твоје мешине,
За пливање је лако спремио,
Те ћу је тако, као играчку,
Привезат' за пас старом Хаџији:
„Сад пливај, Хаџо, хадним Дунавом,
Код ове справе нећеш тонути!...“

Јања. О, тешко мени!
О, смилуј ми се, Раде, несрећном!

Радак. Ја чамац хоћу!
Главу ил' чамац!... Или обоје!

Јања. Ал' је утопљен!... Други је пукнут,
Оправку чека већ трећи дан.

Радак. Онај из воде лепо извади,
Те га исполцем чисто испљускај!

Јања. Ал' је утопљен!
Сасвим утопљен!.. На дну Дунава!
И песак га је већ заронио!...
Ако си икад Богу веровô.
Веруј ми, Раде, да је утопљен! (Клекне пред њиме.)

Радак. Не бенави се, бено матора,
Већ чамац дај!...

Јања. Ал' је утопљен!.. Сасвим зароњен!
Од њег' ни ђаво нема помоћи!

Радак. Кô да вас не знам ја!
Ту чивитарску, кајишарску крв!
Кол'ко да нађеш згодан изговор,
Сву драгу ноћ си коњски радио,
Да сопствен чамац водом напуниш,
„Па ето, вид'те!.. Нема чамаца!

А ја бих драге воље возио!..“
Е, хе, та знам те ја!

Јања (*у себи*). Ко му је опет то потказао?
А одиста сам, ’нако уплашен,
До мрке ноћи јуче радио,
Да га без штете како утопим.
А сад?... (*Гласно.*)
Смилуј се, Раде!
Даске су, видиш, саме иструхле;
А онај пукнут, што је напољу,
Њега су зимус санте разбиле,
А њим сам ваше људе возио, —
Па јесам ли ја крив?

Радак. На посô, кажем!... Тражи исполац!
Испљускај чамац!.. Песак напоље!.. (*Маша се за нож.*)
Сваки је тренут данас година.
На посô брже, лена лопужо! (*Витла голим ножем по ваздуху.*)

Јања. Сад... сад... сад!
Само да зовнем момка у помоћ.
Порфирије, хе, ej!... Сад, Раде, сад!
Та склони ножа бритку оштрицу,
Да лакше дахнем!... Порфирије, хе, ej!...
Сад Раде сад!...

Радак. Тако те хоћу, стара чивијо! (*Тура нож у корице.*)

Јања. Боље да се и нисам родио,
Нег’ ова мука!... Ено и момка!
Сад Раде сад! (**Порфирије** долази.)

Порфирије. А што се дереш толико, хе?

Јања. Вуци из воде чамац напоље!
Исполци где су, да га очистиш?
На посô, брже!... Сад, Раде, сад!

Порфирије. А лепо сам те световао: не топи чамца, чича-Јанићије, две ћемо муке мучити: јер ћемо га сутра и опет извлачити!... Аја!... И све баш да мора онако бит’, као што ти заповедаш!... Као да си ти најпаметнији! И као да се нико

Ала је страшна ноћ!... Сад, Раде, сад!...
Опреми весла!... Даске намештај,
Како ће људи згодно седети.
Ха, тако!... Сад смо готови!...

Порфирије (излазећи на видело, а за њим иде Јања). Готови, ја!... Али не ти, моја ће грбина памтити, како смо једанпут чамац песком пунили, да се утопи, па после како су хајдуци дошли, па како смо га вадили... Ала, чича-Јаниће, неће ли те ђаво натентати, да ми још једанпут заповедиш: „Дела, момче, да утопимо чамац!“ А тако се не звао именом светога Порфирија, ако те уочи саме месопусне недеље не бацим у мутно Дунаво, па нека онде раци твојим поганим месом покладују!...

Јања. 'Ма, ћути, бедо!...
Што си се, врага, тако напсио?...

Порфирије. „Ћути!“... Како да ћутим, бре? (Долазе обојица близу ватре.)

Радак. Сад се огрејте,
Исуш'те мало мокре хаљине,
Ноћас ће бити посла озбиља!
Биће потегни, вуци, настави,
Са једним брегом други састави!

Јања. О, тешко мени!.. Па каква црна ноћ!

Радак. А ти, момче,
Би л' мало цујке сркнô, уморен?

Порфирије. Да ти је на здравље!... А баш би после оваких мука лепо пристајала!.. Е, да ми се откуда истекар родити! А волео бих ма у којој цркви на ватру звонити, него у овога звекана служити!...

Радак (пружа му пљоску). Напиј се, момче,
Добро ће бити после умора.

Порфирије (прима пљоску, крсти се и пије). Охо, хо!.. Е, баш је ваљана! А волим ти једанпута сркнут' ове шумадинке, но три дни цевчити браничевичку шому!

Животу претеђ', цепа ветрове;
Е, онда свега можеш добити!... (Вичe.)
Скелеција, жури се!... Време пролази!
Јања. Сад, Раде, сад!
Још мало нагни!... Тако!... Загази,
Те боље опри, не би л' дотерô
Ту другу полу ближе обали!
Напоље песак!... Сад, Раде, сад!...
Радак (меће дрва на ватру). Све већма дува, небо се тушти
Кô бледо чело краља љутитог,
Коме је земља мирна вечито,
Ал' поданици све бунтовници,
Што с дрском жељом иду престолу,
О некаквоме праву сањајућ',
Чизмама газе ткиво дебело,
Испреплетано златном основом,
Што се по двора трему пространом
Раскошно шири, широм простире!...
„Неблагодарни!"... Грми с престола,
Баш као неба тешке сводове
Кад дивљом снагом вихар задрма:
„С пољана мојих плодом пшеничним
Сељачке крви пород прљави
До изобиља гладни храните!..
А белог стада мирни чопори
По ливадама мојим пландују,
Да своје руно вама поклоне!...
Није ли доста... о, бунтовници?
Бунтовне крви гадан породе,
Шта хоћеш више?..." И војска јури,
Као освета гнева краљева,
По јадној земљи пустош простире,
До просијачког штапа доводи
Несрећну децу целог народа...
Јања (иза бине). Извуци коноп!
Сад га за оно дрво окачи,
Како га не би ветар предао
Валима мутним бесног Дунава!...

Јања (у себи). Десет вампира да вас гледају, —
Нека им на част очи испадну! —
Ја само да вас нисам видео!...

Вук. Два, три ли сата беше по поноћи; киша и мрак, само што муње светлуцају... Већ нам стражари и капију отворише, а баба искрсну, Бог је убио!... „Хајдуци!“ викну, а глас јој по ноћи крешти као у буљине...

Исак. То, канда, беше мајка Бошкова?...

Бошко. Она, несрећна!... Није слутила,
Да ће за љубав ослобођења
Избављенога сина издати!

Вук. Несрећница!... А могли су нас Турци све као и репу посећи!

Исак. У целом граду лом се начини:
„Ђаур! Ђаур!... У граду ђаур, бре!...“
На све се стране грозно викало;
И сто машала часом плануше,
Узбунио се низам, понда Ерлија,
Трче по граду као махнити;
А нико не зна, куда одосмо!

Вук. Све док им ми не проказасмо трага: на последњој стражи хтедоше опалити, те кад се видех на невољи, ја потегох... Те Бог да прости моју крџалијку!...

Исак. Ту се сад страшна диже ломљава:
Буљуци лете с голи ножеви,
А околина града несрећног
Као да гори сва у пламену,
Иглу да видиш на тој светлости.

Радак. Ту, бог'ме, беше мука одиста!

Исак. Те каква, Раде!

Вук. Док се луга не докопасмо!... А, вере ми, и ту нас гонише све до мокролушких баруштина... А после престаше... Тек око Гроцке угледасмо два-три Турчина... (**Порфирије** долази и доноси читаво бреме дрва.)

Порфирије. Да л' да их сложим доле на ватру?

Радак. И ти си, ваљада, из Шумадије?
Порфирије (обзире се плашљиво). А ну!.. Него учиних неку штету бегу из Вучковице, те једва главу изнесох!... Само ћут', да не опази овај погани Цинцарин, што ли је... Те се сад врзем око Дунава, кад узморам... знаш!.. Пст, неко као да долази!..
Вук (иза бине виче). Овамоте! Хеј!... Овамо се види ватра! Бих се заклео, да су наши!
Радак. То је Вук. (Виче.)
Овамо, Вучс!... Амо слободно,
На невољи те чека побратим,
Са живом жељом да те угледа.
Овамо, Вуче, хеј!.. Иди, Порфирије,
Што можеш више, дрва товари,
Нек лиже пламен горе у небо,
Да ми се браће сито нагледат'!
Порфирије. Сад ћу ја са дрвима!... Док тренеш!..
Јања (гледа на ону страну, откуд се чуо глас, па говори у себи). Но, красна браћа!
Ниједан нема лица честитог,
Сами хајдуци и упорници!
Чисто им руке гледам храпаве,
Како се пуше крвљу скорашњом! (**Вук** напред улази.)
Ала су страшни, Боже милостив!

ПЕТА СЦЕНА.

На истом месту. **Вук** напред, а за њим **Исак, Ђенадије, Стојан, Ана** и **Бошко** долазе. Пређашњи.

Радак. Добро ми дошб, Вуче, брате мој!
Вук. Боље нашао!
Радак. И ти, Исаче, с браћом честитом,
Са бегунцима добро дошао!
Исак. Добро, богами!
А трунић наде једва остаде,
Да ћу те икад више видети,

Радак. А ну?... Да шта?...
Порфирије. Вељу, угледаће ватру?
Радак. Ко?
Порфирије. Па Турци!.. Рекао бих, ушли су у траг, чисто је гора од њих оживела!... Све хуји.
Радак. Ветар је, веруј!
Све већма хуји, гору љуљајући,
Спушта се доле на дно Дунава,
Те песком мути страшне валове,
Што се у бесу своме распињу,
О тврдо стење теме лупајући.
Порфирије. Дабогда, Раде, ал' ми се све чини Турци су!... Но да утулимо ватру?
Радак. Чекај још! (Из далека се чује пушка. **Јања** се узврпољио и гледа да се од ватре уклони.)
Порфирије (**Радаку** на уши). Пази на старца!.. Њин је..
Радак (Јањи). Ту ти је смрт!
Корак да ниси један макао!
Јања. О, Боже мој! (У себи.)
Три су се смрти грозно сложиле:
Једно су Турци, хајдуци друго,
А десет лета чека Дунаво,
Да ми са ветром страшну кончину
Обали немој хучно открије... (**Главаш** са **Хаџи-Проданом** долази.)
Главаш. Е, добро кад сте ту!
А већ сам о злу неком мислио
И слутио сам какву несрећу.
Ал', хвала Богу!... Је л' спреман чамац?...
Радак Спремно је све.
Главаш (гледа по гомили бегунаца). А, Ђенадије!.. Оче!
Ђенадије. Главашу храбри,
За крв сам своју продô благослов!
Ал' благосиљаћ' ако узмогне
Све, што ме још чини човеком:
Мишице снага, разум, и душа,
И срца мога поштен умишљај,
Све нек је с тобом... И Бог са сином,
Ког сам за живот срамно продао!..

Главаш. Ано, дете,
Ено те гледа девер старији! (Ана љуби Хаџију у руку, а он њу у теме.)
Но, Бошко,
Сад сеја неће више кукати!
Ако тек везир сузу не пусти,
Јер си му много био у вољи?... (Из далека се чује и друга пушка.)
То је већ друга!... Чусте ли прву, ви?
Радак. Чусмо је сви!
Главаш. Па шта чекате?
Радаче, с Вуком брже за њима!
За леђа зађ'те псима поганим,
А после вашег трећег пламена
Ја ћу с Проданом од'уд напасти;
Па нека их је равно стотина,
У мрак ће прнут' слепи мишеви...
(**Вук** и **Радак** одлазе.)
О, тужна земљо, пуна чемера!
Безглавно робље, јадан народе!
Тако се вуци гором вијају,
Као што Турци српске синове,
По гудурама мрачним лутајућ',
У неситоме траже беснилу,
Да турској ћуди лепо угоде:
На точку ломећ' младе удове.
Слушају деца аваз самртни,
Па се мукама смеју, весели;
А седе главе ногом гурају,
Или на оштар колац натичу,
За грозан пример јадном народу!
Хаџија. Грозно, Станоје!...
Па још кад чујеш увом сопственом
Мудраца наших тајне зборове,
Што кришом воде по манастири,
Метанишући пред иконама
Унакаженом руком невештом:
„Јест, бунтовник је!"... Веле пакосно,

За сваког оног, што се десницом
Гараве пушке смело машио:
„Бунтовник грозан!“... А зашто?... Ево!
Осмелио се човек згазити
На тежак колут ланца рђавог.
„Гвожђе ме тишти!“... То што је рекô,
Заслужио је давно вешала!
„Синџир ме мори! Груди прснуше!
Ил’ скидај с врата ђердан гвоздени,
Ил’ цркох, човек, мучећ’ болове,
Или ћу гвожђа тврду карику
О глатко чело лупат’ тирана,
Све док ми срцу лакше не буде!“...
То, што је, можда, само мислио,
Ил’ се изланô пред шпијунима: —
„Заслужио је давно вешала!“ (Из далека се чује пушкарање.)

Ха, тако, момци! Тако, делије,
Што има крви, нек’ се пролије,
Што има зала, нек’ се покоси,
А гавран месо нека односи!... (Потпрашује пушку. Пушкарање траје.)

Главаш. Хајде, Хаџијо!
Ти, побратиме бољег времена,
А носиоче новог бремена,
Што ти столећа нарав сурова
На мушка леђа грозно товари,
Не питајући старе године,
Хоће ли века терет страхотан
Поломит’ кости снаге старачке...

Хаџија. Хајд’ напред само!
Оваки часи груди надимљу,
А крв ће њина терет лакшати,
Што ми на теме баца судбина! (**Главаш с Хаџијом** одлази. Чује се споља поновљено пушкарање.)

Ђенадије. О, Боже силан!
Милостив творче свију народа!
Невидан штите робља несрећног!

Императоре свију светова,
Што из недара зрачне одежде
Громове вадиш правде вечите,
Те њима рушиш тврде палате,
У којима се роје грехови
Из гадних рана бесомучника,
Тирана бесних!... Боже једини!
Од отпадника вере Христове
Ако си икад примô молитву,
То прими сада!... Од бедног робља
Најбеднији те моли, Господе,
Скрушеним срцем груди немоћних.
Победу дарuj!... Не нама, оче!
Но сјајна рука правде вечите
Нека понесе венац победе! (**Вук** долази сасвим поремећен, цев од пушке у рукама, кундак навише, вес запао, гуњче раздрљено итд.)

Вук. Амин, попе!... Ал' сад се жур'те, да што брже до чамца доспете, може и друга потера доћи... То нико не зна, а, богме, ту ти не поможе молитва!... Хајд', хајд', хајд'!... Чамац вас чека, хајд'!... Попо, снаша-Ано, Бошко, хајд', хајд', хајд'! (Сви одлазе.)

ЧЕТВРТИ АКТ.

ПРВА СЦЕНА.

Пашино предсобље. Неколико Турака, затим **Стана**.

Први Турчин. Ал' је и била ноћ!
Други Турчин. Тако ми браде Пророкове, овако нијесам доживио!... Баш као она кара-боја, којом наша ханума прогрушане витице бојадише.
Трећи Турчин. Па онај вјетар! Човек би рекао, да се дебели бедеми на граду урвају... Земља дрми, а укрстиле муње, вељу, кихамету доба долази!

Па још кад она шехитан-баба закрешта: „Хајдуци!...“ Е, мислио сам све ће нас паша посјећи.

Други Турчин. Наљутио се, а очи му као жива ватра сијевају. Срећа наша, те се, приклијештено у томруцима, нађе још по ђешто ђаурскога робља, те да њине главе не исјече, листом би наше падале, дина ми.

Трећи Турчин. Би, Суљо! И данас би се о твоју лубању градске керуше отимале.

Други Турчин. А и у твоје зираве очи давно се гавран загледао!.. Ну без шале! А жао ми је онога крштенога пса, те не шће вјером промијенит', но јогунасто издахну на вељим мукама!... Јунак бјеше, дина ми!... Ја ножем замахујем, а он свога Христа призива!...

Трећи Турчин. Па какве помоћи и од вјере и од јунаштва?... Да је шћеде овом нашом замијенит', први да дође у везира!... А овако, ено, ће га гладни хртови облијећу!..

Први Турчин. Бива, све је тако, као што рекосте; 'ма никако ми у памет не иђе, како да се, код нас оволикијех, оно несрећно робље провуче!... Ко их проведе? Ко ли им кључеве издаде?... Брука, вјере ми!

Трећи Турчин. Брука, Хусо, 'ма чудо ни од куда!... Дође дервиш, — вели, да је главом од Меке дошао, — ту се два-три дни по граду вукао, читајући, санћим, из алкорана некаке молитве, не би ли се, белћи, Власи превјерили... Док јуче са зором штуче некуда, а око ићиндије ево га опет у град са некаким Мехмедом из Арнаутлука!.. Ћерим гледа, па тек врти главом...

Први Турчин. Ти како судиш, то бјеху прерушени хајдуци? А тако ми и Осман казује, да је баш главом Станоје доходио...

Трећи Турчин. А дакако!...

Први Турчин. Е, зла поганика!...

Други Турчин. Још нешто има. Веле, да је нека-

кову цуру баш самоме везиру отео. Ал' о томе други пут!.. Каква је, Хусо, она баба, што се око врата шуња?... Да је ноћу видим, бих од ње у свијет бјежао!

Први Турчин (гледа кроз прозор). Та то је она ноћашња вјештица, те нам издаде хајдуке... Баш никоја друга, до она!...

Други Турчин. Ено је, где долази!

ДРУГА СЦЕНА.

Пређашњи. **Стана** долази.

Стана. Помози Бог, људи честити,
Што царског пашу верно служите!
А је ли дома паша Сулејман,
Злочине раје отац милостив?
И је ли здрављем доста угодно?

Трећи Турчин. Угодно је, бабо, и здраво је, само што је ноћас ружан сан уснио: као да му је керуша два зуба избила...

Други Турчин. Па сад нема ко, да му сан протумачи.

Трећи Турчин. Већ ако ти не хтједнеш?

Стана. У сану псето значи злотвора.

Први Турчин. 'Ма, бабо, Алија не рече за псето, него за пашину керушу.

Стана (у себи). Обесни момци, па се ругају,
А ја им шћгу морам трпети,
Само до кваке врата његових
Да ме проведе лепа ласкавост... (Гласно.)
Па, децо, псето кô и керуша,
Са лајања су зубе губили!
А то ће рећи: да су каури
На турску правду негде ланули.
И зато...

Трећи Турчин. Бе, аферим, бабо!

Стана. Зато им треба зубе вадити.
А ако досад нису ваћени,

Треба им сместа главу одсећи,
Да више не лају!...

Први Турчин. Машалах, бабо! Баш ни они Хафис, што је у Стамболу књигу учио, не би љепше тумачит' умио.

Трећи Турчин. Да ми је ђеда жив, а ти да си педесет година млађа, бих те за њега просио, само да му разјасниш санове... Он је за једну ноћ толико снијевао, да му свих седам влашкијех пророка за седам година не би протумачили санове!... Но, бабо, реци, душе ти, која је голема невоља, што те до честитога паше доводи?..

Стана. Невоља дете, невоља!

Трећи Турчин (шапуће осталим Турцима). Ако ћеш смијеха, повлађуј ми само, да видиш, што ћу од бабе чинити!... Пази, Суљо!... (Гласно.) Невоља, бабо!.. 'Ма каква је? Јер ако мислиш до паше доћ', ја му морам све по реду јавити... Да те није старац напустио?..

Други Турчин. Или си се, овако стара, у другога неког загледала?.. Можда у коншију?

Стана. Смејте се, децо!... Мене прођоше
Смехова лепих дани весели;
Сад плачем само.

Први Турчин. За киме, бако?

Стана. И то да кажем!
За сином својим тужим, несрећна;
За њега једног тврде прагове
Пашина двора чепам страшљиво,
Уклањајући просту хаљину,
Да ми крајичак какве закрпе
Не дирне, како, мермер углађен!
О, децо, па и вас молим! (Клања се пред Турцима скоро до земље.)
'Вако вас молим, кô што приличи
Поносној деци вере једине,
Помоз'те данас мојој невољи!

Трећи Турчин. Опет невољи!... Па, бако, кажи,

каква је голема невоља, што је уза сваку спомињеш?... Да и ја могнем везиру казати...

Стана. Јединац ми је овде доведен...

Први Турчин. Баш од своје воље слабо ко у град доходи...

Стана. Па ту је бачен на дно тамнице...

Трећи Турчин (за себе). И не зна матора вјештица, да је и он ове ноћи с хајдуцима умакао!... Тим више смјеха и шале! Пази, Усо!... (Гласно.) Па, бако, бјеше ли млад?...

Стана. Младић је још. (Брише сузе.)
Узорит младић, дичан, угледан!
Око му црно кô у сокола,
А дуга коса, све до рамена,
Загасит присен даје образу,
Те му се лице сија снежином,
Баш као лабуд када путује,
Са белим крилом облак цепајућ;
Па онда весô, добар, угодан...
Хеј, да ми га је дома видети!...

Трећи Турчин. А како ти се звао?... Јер и то морам честитом везиру јавити. А можда га и ја познајем, те бих ти умио нешто о њему причати...

Стана. Боље да оста вечно некрштен!
Ал' шта ћеш? Кум, пијан, можда,
У пићу му је име наденô,
И сад га Бошком зове Крушевац...
А лепше би ми уву годило
Да му је турско име пришио,
Па макар Хасан!...

Први Турчин. Љепше, вјере ми!...

Трећи Турчин (гледа најпре кроз прозор, а после се окрене баби). А би ли, бабо, што 'но кажу, и мртва сина могла познати?

Стана. Куку! Зар мртва?... (Гледа усплахирено у Салију.)
Човек си, видим,
Али у твојој црној зеници
Кô да се живи ђаво згрчио,

Те онде дува мехом пакленим,
Да муње спреми грозне поруге,
Што ће се мојој бољи смејати,
Кад сина видим... Где ми је син?
О, кажте, људи, јадној матери!...

Трећи Турчин. Наслони се, бако, мало на прозор, па одунда гледај горе, тамо Стамбол капији!

Стана (уздахне, а после се, дршћући, приближује прозору).
О, грозно!

Први Турчин. Ја је, сироту, не бих могао тако мучити.

Други Турчин. Ја бих је волио убити... Гле, како је преблиједила, рекао бих, сад ће издахнути.

Трећи Турчин. Ћути, Суљо!... Но, бабо, шта си видила?...

Стана. Што никад нисам желела, —
Тврди је бедем венцем окићен...
Светови ови кад би згрешили,
Са смелом руком кад би дрзнули
Потрести престо Бога јединог,
Па кад би Творац гневом плануо,
Шиљући јато звезда репатих,
Да азур плави свода небеског
Унакрс ријуруше стубове,
На којима се држе планете,
Што биљем својим хране човека, —
По урвинама света срушеног
'Ваке би венце Господ метао...
То је страхота!...

Први Турчин. Сирота жена!

Трећи Турчин. Још није видила!... Бабо, сад гледај доље, налијево, још мало ниже Стамбол капије; онђе на ћошку... (Стана гледа наново.)
Видиш ли сад?...

Стана. Он је!... О, да сам ја!... (Дршће и хоће да падне у несвест. Турци се смеју.)

Први Турчин. Јаваш, бабо, јаваш!... Шала је...

Стана (долази к себи, виче трогавајући). Сина! Сина!...
Ох, сина мога дај!

Трећи Турчин (уплашено). Ћут', бабо!.. Сад ће ти доћи син!... Ено га, иде! Ћут', чуће везир!...

Стана. Нек' чује везир!... Нека оглуви
Од гласа мога страшне кукњаве:
Сина ми дајте, Турци свирепи,
Сина, о, сина мог!...

Трећи Турчин. Ћут'!... Угушићу те!..

Стана. Угушио си
Онде на земљи тврдог бедема!
Шупљике суве старог насипа
Исисале су жељу лакомом
Прсију мојих душу живосну...

Први Турчин. Ето нам шале.... Иде!...

ТРЕЋА СЦЕНА.

(Везир **Сулејман** долази. Турци се уклањају устрану.)

Сулејман. Шта је то?
Каква је хука по мом конаку?
Где се и мува зуком страшљивим
Тек једва чује.... ту сад робови
Шенлуком свога безобразлука
Везира буде из рахатлука!

Трећи Турчин (збуњено). Ев', ова жена дође, те направи читаву бруку... А, вјере ми, махнита је!..

Други Турчин. Луда је, честити пашо, те од нас тражи јединца свог.

Сулејман (види Стану).
Дошла си зар?.. А шта ћеш ту? (У себи.)
Син јој је још те ноћас умакô,
Па ко је, врага, држи овде још? (Гласно).
Махнита је!.. Одлаз'те, сви,
Да јој намеру боље искушам. (Турци одлазе.)

Стана. Сина ми дај!
О, силан пашо, моћни врапчије,
Што тврдим кљуном краде усеве,
Бирајућ' зрна класју богатом, —

Али у стању није створити
Ни љуску једну граха дивијег,
То ли украсит' њиву плодови,
Што језгра свога храном питомом
Султана леног трошан желудац
И просијака гладне утробе
Једнаком бригом вечно негују!...
Дете ми враћај, вуче грабљиви!
Ти си га заклô оштрим зубима!
Или порицат' мислиш истину?
Та, ено, пена крви његове
По уст'ма ти се лепи поганим!

Сулејман. У памет, бабо!
Или се смејеш власти пашиној?
На чекрк ћу те бацит', матору,
Па нека палац точка гвозденог
Осушена ти ребра премеље
Све донде, док се може слушати
Крцкање тупо тврде коштури,
Да силу познаш слуге царева!...

Стана. Ха, ха, ха!...
И то ће бити сила врапчија!
Разорит' само!... Али створити?...
Дивну си главу вешто срубио,
Ено, се бледи са врх бедема,
Као колутак танке светлости,
Што је пред поноћ стере даница...
...Мајка те моли, пашо свемоћан,
Поврати румен лицу блеђаном,
По бледилу га нећу познати.
А још да више њему наличи,
На рамена му главу постави,
Ако ћеш робље да се заклиње
Големом снагом свога тирана,
А не да виче страшном поругом:
„Голуждравче је једног врапчета
Од силног паше много моћније!"...

Сулејман (у себи). Жалост јој мути очи немоћне,

Те туђу главу тамо с бедема
Замишља да је сина њезина,
А не зна још, да је умакô.
Сад само вешто!... А још је наде,
Да ћу јој дивну ћерку добити. (Гласно.)
Ти сина тражиш?... С каквим образом,
Протуво светска, рода лажљива?
Зар се не сећаш на обећање,
Што си заклетвом лажно тврдила,
Пред муселимом мојим клањајућ'?
Па шта си мени, сузом варљивом
Поливајући плоче мермера,
У занетости обећавала:
Да ћеш је златом моје доламе
И другим сјајем двора богатог,
Као лептирка крила шареног,
На свећу мамит' вештом удицом,
Док је на грудма мојим не видим?
Па где је кћи?...

Стана. А где је син?..
Ја сина тражим, пашо несрећни!...
Та десет кћери да сам родила,
А свака да је много дивнија
Од саме кћери Бога великог,
Што свако јутро рађа зорица,
Па да топлином своје љубави
Ледене груди свету разгреју,
А благом миру душе њихове
Давно умрли да се радују, —
Све бих ти дала, све без речице,
За мушко дете, сина јединог!...
Ох, сина, пашо, сина, сина дај!

Сулејман. Добро!.. Доведи кћер!...
На смрт је мени, веруј, не водиш,
Живот је чека, као хурију!...
Свилене овце танка вуница,
Што је Персија вешто уплеће
У дивне шаре мека ћилима,
Те се по моме стере харему,

Већ се унапред, чисто, радује,
Округô табан стопе њезине
Унапред мери ситним шарама,
И, скупљајући везен пупољак,
На пољубац се спрема ласкави,
Кад она крочи белом ножицом,
Мирисним устма да је целује...
Па где је сад?...

Стана. Ох, сина, пашо!... Сина, сина дај!
Груди су моје сува обала,
Доле је на дну стење храпаво,
Пламен га жеже дана жестоког...
Живота мога бистар кладенац
Паклен је огањ твоје мрзости
У једну шаку трошна пепела
У несрећноме часу створио..

Сулејман. Дакле, моћан сам,
Кад сам од воде пепô створио?...

Стана. Сина ми дај,
А вероваћу, да си створитељ!

Сулејман. Доведи кћер!

Стана. Довела бих је,
Кад би ми вери додаг' умео:
Да грешан човек руком сакатом
У хладне жиле мртвој лешини
Веселог жића крепке сокове,
Вештином неком или мађијом,
У једном часу може улити...
Довела бих ти кћер!...

Сулејман. А је ли доста реч?
Син ти до данас није погинô!...

Стана (показује кроз прозор на бедеме).
Још ово гробље — тврде бедеме —
Онаки цветак није китио,
Кô што је дивна глава његова!
Само погледај!...
Као пупољак, скоро укинут,
Што спушта своју меку главицу

У врелој руци мâзне невесте,
Заклонио је сјајне зенице,
Да га не пече љубав пламена,
Што га из сунца зраком удара...

Сулејман. И опет кажем:
Та бледа глава није сина твог!...

Стана. Пашо, ти ниси Бог!

Сулејман. Алах ил Алах!... Јемин Алах!
А Богом ти се света заклињем:
Да оно није глава његова!... (Лупа у дланове.)
Уверићеш се сад!... (**Ћерим** долази и, прекрстивши руке, ћути пред пашом.)
Ћериме!... Тамо на крају Стамбол капије,
Баш где се види онај одронак
Гробнице давне неког Римљана,
Данас ћеш једну главу видети.
Дивна је глава оног ђаура,
Што је на коцу волô погинут',
Него променит' веру Христову.
Тамо да водиш ову старицу.
А кад се бака добро увери,
Да су је старе очи варале,
А ти се врати с њом...

(**Ћерим** са **Станом** одлази.)

Сулејман (сам). Ја не знам, шта је то?
Ту ћерку њену нисам видео,
Додирнô нисам руком властитом
Ниједан прамен косе њезине;
Ни дах ми није њене душице
Проседу браду љупко провејô,
Па откуд љубав?... Откуд жеље те,
Што се у мојој души стварају,
До лудила ме, чисто, заносеħ'?... (Гледа кроз прозор.)
Сирота жена!
Једнако љуби уста блеђана
Потпори мртвој туђе старости!...
Сад јој баш Ћерим нешто шапуће...

Трза се... Добро!... Ено, застаде!
Сад кô да брише сузу с образа,
Упознала је грдну превару...
Ал' да је син јој зору дочекô,
Зацело би га мртва застала,
И онда не би била превара!...

(**Стана** са **Ђеримом** долази.)

Стана. Ти ниси Бог!
Ђаво ти грди мрачне зенице!...
И опет стварaш дела такова,
Са којима се Господ славио!...
Оно ми није син!... Ни налик он!...
Кô црне свиле лаки прамови
Повијала се коса његова,
А уснице му једва гарише
Свионе мање боје косине...
После, и лица беше друкчијег!
То није он!... Ал' где је он?...

Сулејман. А где је она?... Слушај ме, бабо!
И ти отвори уши, Ђериме!..
Тај Главаш, вид'те, што се подигô
И турске власти силу наследну
У своје руке дрско отима;
Што бунтовнике, после хајдуке,
Који на друму Турке чекају,
А и на самог цара кидишу,
У своме дому вешто заклања; —
А не може ли?.. Ено Дунава!
Он их на ону страну салдуми; —
Тај Главаш ми се довде попео!.. (Показује на теме.)
Ал' признат' морам, да нисам смео
На њега досад јавно напасти,
Све док ми није дирнô зеницу!
А сада слушај, верни Ђериме!
Двaест момака узми са собом,
Па још сутра крадом полази;
На путу да те нико не види,

То добро пази!... Све до Паланке...
А онде ће га звати муселим,
Кога у свему мораш слушати.
Па буде л' згоде, да га вежете,
Веж'те га одмах!... А не буде ли,
С муселимом се лепо саветуј,
Па за њим журно сви у потеру!
Донде ће баба, још с два Турчина,
Пасторку своју силом украсти...
Разумеш, бабо?...

Стана. Мудар си, пашо!
На свету, ваљда, нема мудрости,
Која се с твојом може сравнити!...

Сулејман. Чули сте све;
Ја донде нећу оком тренути;
У тихом миру тамне поноћи
Измишљаћу му муке, болове,
Од којих ће се подне грозити.

Стана. А ја ћу, опет,
На дугом путу брижно смишљати,
Каквим ћу смехом јаук пратити;
Те кад се споје наши гласови,
У буни ће се земља трзати;
Мислиће да је црни пакао,
Те престо руши царства подземног.

Сулејман. Идите сад!
А нек' је сенка нашег Пророка, —
Коме нека је миран пепео, —
Са вама свуд! (Сви одлазе.)

ЧЕТВРТА СЦЕНА.

(Главашева колиба. **Главаш, Вук и Радак.**)

Главаш. Побеснела је звер!
С бајрамом дође курбана дан,
Те да му слава буде сјајнија,
Триест је српских глава посекô!...

Исак. Ужасна жртва лажном пророку!
Главаш. И те му главе красе бедеме!
Исак. Страховит накит!
Земља ће трести главу чупаву,
Да са вечности чела каменог
Раскине бесно грозан дијадем.
Главаш. И сунце гледа таку поругу!
Исак. Гледамо сви!
Вук. Сунце само дању гледа... Ноћу се, тамо иза Авале, опружи, а главу замота црном, дебелом кабаницом, па хрче, баш као да је три мора ракије сасушило... Али ми, сироти, и дан и ноћ!
Радак. Гледамо бруку!
Исак. Гледамо ми.
И грозне приче мирно слушајућ',
Тиранства њиног дела пустошна
Славимо сами, ил' са стрпљењем
Насиља њина одобравамо!...
Радак. Тако је, Исаче!
А да смо клали, секли, палили,
Све да им ваздух смрадом удара
Од запаљене смоле, барута,
Фереца дугих свиле мекане, —
Кâ у грнчара, кад покуљају
Облаци густи дима смрдљива,
Те образ мрче сину сунчеву,
А са пламеном свога разора
У црном оку бесног тирана
Осветне муње грозно поджижу, —
Е, онда, онда... промислила би
Азије вреле бедна фукара,
Да л' да се лаћа друма царева,
Што у Београд води... у пропаст!
Вук. Ту да се пуста масла налоче —
Радак. Што, гологлав, нуди рајетин!
Вук. И гибанице да се наједе —
Радак. Коју му меси белим рукама
Проклете земље ћерка невина!

Главаш. Небо се грози,
А црна земља муком застење,
Носећи терет доба жалосног,
У коме људства гадан изметак
Крвавом руком каља светињу:
Травицу гази, трује невиност
И с оштрим ножем тражи лакомо
Рањено срце целог народа,
Да га пресече једним ударом;
Па кад се својим увом увери,
Да му је жртви стало дисање,
Да нема више српског народа,
Издахнô да је, — ту да одахне
И дивље песме гласом храпавим
Да пође бесног хата играти
По немом гробљу пусте Србије!...

Исак. И раја трпи то...
И мирно броји тешке часове,
Ишчекујући пропаст сопствену!

Главаш. Што раја трпи?... Што мирно чека?...
А шта ће, јадна, друго чинити?
За отпор треба снаге имати,
Оружја бојна, праха, олова!
А где је раји то?... Осем колибе,
Која јој нагу склања дечицу,
У раје нема нигде ничега!...
И ону искру старе храбрости,
Што је кадикад смело дрзнула
По тврдим грудма јасно куцнути,
Ту дође доба глади, невоље,
Па и ту лепу мушку искрицу
Утули злобно дȕши слабачкој!...
Сад само један трпеж остаје...

Вук. Док не ухвати трпију!...

Главаш. Али ми?
Јунаци, смели, храбри, поносни?
На мушким грудма леже ножеви
И леденица цеви блиставе,

Па шта чекамо, те не палимо,
Као што Радак каза мало пре?..

Радак. Тако је, Главашу!.. Шта их штедимо?
Ено, чуо си, сам ти је Мујо
У загрљају признô вукову,
Да ће ти Турци главу укинут',
Чим им се за то јави прилика, —
Таку је паша издô заповест...

Главаш. Сад таку, Раде,
А кад се на реч њему предадох,
Други је био разговор...

(**Спасенија**, сва усплахирена, улази.)

Шта је?

Спасенија. Станоје!

Главаш. Да ниси опет змију видела?
Како си бледа!

Спасенија. Онуд, кроз шибље,
Један се Турчин краде опрезно,
По свему видим, да неког тражи.
Можда и тебе?... Јер кад је видô
Прозрачног дима плаве прамове,
Упутио се право колиби.
Гледај кроз прозор!.. Ен' онде, онде!...
Сигурно ћеш га и ти видети...

Главаш (гледа кроз прозор). Један је само.
Рекô бих, да је стари Колебан,
Најбољи слуга у муселима...
Изиђи, Вуче, преда њ пажљиво,
Најпре да видиш, с каквом намером
Долази амо.... Па ако тражи,
Да са мном нешто тајно говори, —
Пуштај слободно!

Вук. Ако се праћне, у алову је!... Као штуки ћу му шкргу пребити! (Одлази.)

Спасенија. Шта ли ће ту?
Турчин куд иде, ту добра није.
Страх ме је нешто!...

Исак. Не бој се, дете!

Главаш. А ви, сад ид'те,

Да не би рекô из фудулука:
„Главаш се боји једног Турчина,
Те је читаву чету прибрао,
Да му се нађе ту на невољи!...“
(**Радак** и **Исак** одлазе, **Вук** улази.)
Па, Вуче, ко је?...

Вук. Стари Колебан, а упутио се право до тебе. Вели, да га је сам муселим о некакову послу овамо пратио... Па како ти судиш, Станоје?... Ја, кô, мислим да се више и не врати...

Главаш. За главу тако!
Он је оруђе свог муселима,
А сам је дошô мојој колиби;
Под скут је пао старој кровини,
Гостољубиво да га дочека...
Па, место хлеба, зар са оловом
Да примим госта страног у кућу?...
Срамота, Вуче!... Иди, пусти га!...

Вук. Ти му опрашташ?... Добро, Станоје!... Видећемо, хоће ли Турци теби праштати.... Иде време... (Одлази.)

Спасенија. Мене је страх!

Главаш. Не бој се, душо!
Тај човек није био пакостан,
Можда ми никад не би дошао,
Да га не шиљу?...

Спасенија. Само да нисам снила!
(**Колебан** улази.)

Колебан. Сабан хајир Алах!

Главаш. Добро ти Бог дао!
А којим добром амо доходиш?

Колебан. Од муселима поздрав!

Главаш. То је на уштап!
Шта жели са мном муселим?...

Колебан. Везир му пише из Београда,
У писму често тебе спомиње,
А муселим ти ово светује:
Да одмах дођеш!...

Главаш. И ја да идем њему на ноге?
А ако не хтеднем?
Колебан. Ти како знаш!... Тебе се тиче све!
Ја само туђе носим поруке!...
Главаш. Шта ли ће то?
Колебан. Не знам!
Главаш. И ништа више немаш казати?
Колебан. Исказао сам све.
Сад, због ом остај, храбри Станоје!... (Одлази.)
Спасенија. Па?... Хоћеш ли ићи?...
Главаш. Мислим да идем.
Спасенија. Немој, Станоје!
Главаш. Ја ићи морам!...
Јер тужна раја нема одбране, —
Већ ако хајдук својом смелошћу
И грубом снагом чврсте мишице
Тиранству њином спречи путове.
А то се писмо, — што га насиље
У мирном двору смишља пакосно, —
Несрећне раје може тицати.
А можда мене?... Можда и тебе?
Можда живота и мог и твог?...
Спасенија. Да не да Бог!...
Али сам ружно ноћас уснила:
Кô ја те тражим овом планином,
А вијају ме вуци дивији.
Вичем у моме страху: „Станоје!“
Планина ћути... Вичем наново...
Ал' нигде трага живом човеку!...
Појурим кући... Ал' куће нема!
Кô да је ветар некуд однео!
Само кô једно гумно остаде,
Па и на њему стожер поломљен!...
Остани дома!
Главаш. Ја ићи морам!... Због ом, грлице!...
Спасенија. А ти бар води момке са собом...
Главаш. Повешћу њих... Због ом! Због ом!
Спасенија. Па због ом!

(**Главаш** одлази.)

О, како ми је!
Кô да су веће многе године
Чемером тешким груди пуниле,
Ил' да се талог сваке несреће
По мојој крви, као олово,
До на дно бедног срца спустио,
Па онде пречи својим теретом
Токове лаке крви немоћној,
Па, малаксала таким начином,
У благом санку тражим крепости...
Мори ме сан!... (Скида с дувара један пиштољ, те га поред себе меће на јастук.)
Многе си ноћи
Станоју моме живот чувао,
Сад стража буди жени његовој!
Верно ме чувај, докле санови
Бешумним крилом даље путују,
Показујући души сањивој
Путове оне, којим пролази
Станоје мој. (Спушта главу на јастук и заспи.)

ПЕТИ АКТ.

ПРВА СЦЕНА.

У Хасан-пашиној Паланци, у кући муселимовој. **Хасан-ага**, муселим паланачки, **Ћерим** и остали Турци.

Ћерим. Дође ли Колебан?
Хасан. Није, ефенди!
Ћерим. Ако га неће раја није премлатила... Ја не знам, честити муселиме, како си га могао сама и опремити?..
Хасан. Слушај, Ћериме!
Десет је људи сила малена;
А сам кад иде један Колебан,
Ту Главаш нема на шта сумњати,

Него ће лепо, и не слутећи,
За њиме поћи узастопице.

Први Турчин. Иншалах, ефендум! Добро си измудрио, те ако ти за руком пође, да бар видимо тога чувенога хајдука!...

Ћерим. И да га жива ухватимо!

Први Турчин. Ја ћу га собом везати!

Ћерим. Ја ћу му понудити, па нека бира: од воље му је нож, а лисица! А не хтједне ли се с лисицом руковати, ханџар ми мора цјеливати!

Други Турчин. Па ћемо га тако, везанијех руку, пред везира, нека и он знаде, ко му санове руши!

Хасан. Само полако!
Док дође Главаш... Необичан је!
Најпре се човек мора навићи,
Да му у црне гледа зенице,
Тек после мало иде разговор.

Ћерим. А ће те тако уплаши, ефендум?...

Хасан. Мене?... Јок!
А ни ја нисам досад кушао
Да њега плашим зортом каковим!

Први Турчин. Зато се и ухајинио!

Други Турчин. Вјере ми, зато!.. А да си му дизген мало попритегао, шћаше бит' крочији!

Ћерим. И не би заборавио, да је и он само рајетин. Не! Ал' ево Колебана!

(Колебан долази.)

Хасан. Јеси ли га нашао?

Колебан. На дому беше!

Хасан. Сам?

Колебан. Не беше сам,
Са њиме беше женска некака;
Кад сам је видô старим очима,
Мрче ми свести свака искрица,
Те сам се једва у тој забуни
Поруке твоје, збуњен, сећао.

Хасан (у себи). Она је то,

Што мудром Суљи умље окачи,
Те сад кô пијан лута планином,
Голим рукама змију хватајућ',
Ал' пре ће наћи жаок шкорпијин,
Него што с груди сина дивијег
Румену ружу зорно укине. (Гласно.)
Па, Колебане, шта Главаш вели?
Мисли ли данас моју послушат'?...

Колебан. Не рече ништ',
Нит' сам га хтео даље питати,
Да не бих какву сумњу будио.
Тек, кад сам прошô поред прозора,
Кô танку фрулу меке песмице,
Њезин сам гласић чуо молити:
„Немој да идеш, душо, остани!..."
„„Ја ићи морам, моја невесто!
Нећу да мисли робље пашино:
Гле, чувен хајдук никуд не смије,
Него се крије као кртица!""
Она га опет стаде молити.
Нато ће опет тмула грмљава
Упорну вољу њојзи јављати:
„„Ја морам ићи, видет', шта хоће;
Раје се тиче писмо пашино!..""

Први Турчин. Прави јарамаз ђаур!

Ћерим. Зар на царевој земљи таким језиком раја говори?... Ефендум џанум, твоја је кривица, што се толико ухасио!...

Хасан. Јаваш!... Јаваш!...
А, ено, канда, Главаш долази?
Потмулу јеку гласа његова
Кô терет неки носе ветрови
На слабо уво удаљеноме.

Колебан (гледа кроз прозор). Још са њим иду тројица.

Хасан. То није досад чинио!

Колебан. Нешто се данас друкче сетио.

Хасан. Муке ће бити, Ћерим-ефенди!

Први Турчин. Страшно изгледа.

Други Турчин. Откако клањам према истоку, ја нијесам гледао страшнијих очију, него у њега данас.

Трећи Турчин. Јемин Алах, а од малена патим ода зла погледа... (Уклања се устрану.)

ДРУГА СЦЕНА.

Пређашњи. **Главаш** долази. **Радак, Вук** и **Исак** остају на вратима.

Главаш. Помози Бог, Турци! (Турци се уклањају, у знак поштовања, и гладе браде. Једни говоре: „Ожђелдум!...“ Други: „Чок селам!...“ Трећи: „Селам алеђ!...“

Хасан. Добро ти Бог дао!

Главаш. Ти си ме звао.
Па кажи важност своје поруке:
Да л' вреди што сам амо ходио?
Ил' сам онако, тек за ћефину
Везирске моћи, себе морио?...

Хасан (вади из недара писмо везирово).
Ако што везир вреди пред тобом,
Онда и ово има важности...

Главаш. Дела, шта пише?... Проучи сам!
Стамбол ме није књизи учио,
А српске земље лузи сенасти
И не познају црну мазију,
Којом се пуне танки листови...
Шта хоће везир?... Укратко казуј,
Јер ме на дому чека посао!

Ћерим. Овај пексијан не дође амо, да слуша, но да заповједа!

Исак (говори на уво **Вуку** и **Радаку**).
Тај, што се мршти, Ћерим је, Раде,
Погана зверка!... О, знам их ја!
Та зар сам мало од њих трпео?...
А онај онде, што је са чалмом
Збрчкано чело скрио лукаво,
То је Салија!... Све крволоци!...
Од сваког скота много грознији!...

Хасан. Укратко, Станоје,
Везир је чукнô чудне новости:
Кô да си ти и Шероглића,
После, Продана са Ђенадијем,
Па и остало робље царево
У разној згоди с твојим момцима
Из тврдог града вешто украо?...

Главаш. Хм!... Чуо је?...
И ја сам слушô страшна недела,
Што их је царски везир чинио.
На глави ми се кожа јежила,
Па и данас би творца проклињô,
Зашто је чула дао човеку
И лепог вида црну зеницу?
Да л' зато само, да слушајући
Господства вашег грозне ћефове,
У једу своме и очајању
Око и уво куне вечито?....

Хасан. И то је чуо:
Ту пређе да си с живих Турака
Сружје сјајно доле скинуо,
Ножеве, пушке, па и пусате!

Ђерим (маша се крадом ножа). Шта ли ће сад?...

Исак (приближује се **Ђериму**).
Хеј, пријатељу!... Ага Ђериме!
Ти си бар пашин хлебац кусао,
Па ћеш му знати мудру навику:
Где двоје раде, трећи мирује!
Устрану мало!

Ђерим (уклања се). Змија!... И ту се нашао!...

Главаш. И то је чуо?... Па шта ће с тим?...

Хасан. Поручио је, да те призовем, —
Оружје беше доста богато, —
Па везир тражи, да га повратиш...

Главаш. Мени требају,
Од доламе је преча кошуља.

Хасан. Преча,
Али су туђи — лепи пусати...

Главаш. Моји су сад!
Ћерим (опет се маша ножа, а гуњва). Ана сана, пезевенк!
Исак (меће руку на пиштољ, а шапуће с **Ћеримом**).
Настрану, кажем, сад ће планути,
А досад још'те није слагао!...
Ћерим (шкрипи зубима). Змијо погана!... Свуд си ми на путу!... 'Ма, тако ми дина, згазићу те, па ма отрован липсо!
Исак (запиње ороз на малој пушци).
Мичи се отлен, ако си рад
Да туђе куле пламен подстакнут
У врелом чађу грађе срушене
Сулудој глави не спреми гроб!
Одаље, велим!... (**Ћерим** уступа.)
Главаш. На царску реч је народ скинуо
Са себе терет мушког накита
И дугу цевку пушке шарене
Пред Куршида је бесног ставио;
Јесте, пред њега, царског човека!...
Па шта је било?... О, муселиме,
Без оружја је народ остао!
Бадава снаге тврди мишићи!
Бадава срце Обилићево!
Узалуд стида трази румени,
Што, слушајући ланце робовске,
У образ јуре као бујица,
А после опет натраг у срце;
Ал' онде сваки дамар застаје:
Образи бледи, руке клонуле,
Модре се усне једва помичу,
Оружја нема!... О, муселиме!
Као вижљу га бичем ударај,
Гази му мајци кости старачке,
Олтар му руши, он ће трпети!...
Сестру му силуј, он ће гледати
Погледом тупим роба несрећног!...
Узалуд ће се за пас машати,
Онде му нема верне обране!...

Оружја нема!... Сулејман иште
Турака бесних скупе пусате?
Лепо, војводо!... Баш кад бих дао,
Не би ли сутра моје поискô?
А то ће рећи: главу искати!..

Хасан. Није ни тако!
Пашино писмо јасно говори:
„Прими од њега турске пусате!“

Главаш (смеје се). „Прими од њега!“... То тако звони,
Кô да сам неком ја поручио:
Да брже дође, скупи поклони
У Главаша га давно чекају!
Јесте, чекају!... Па нека дође!...

Хасан. Немој претити!

Главаш. Не претим,
Ал' чуј ме добро, добар човече!
У косе моје свака длачица
На хајдучком је расла темену;
Па маља она, што је у сану
Још ове ноћи кожу пробила,
И та ми иште страшне замене!
Кад не мож' целу војску цареву,
Оно бар једну главу за длаку!...
А сада збогом!... Ја послом одох,
А ти се сећај часа стравичног,
Не кô што пише књига дебела...
Народ ће бити страшан судија!... (Хоће да одлази.)

Хасан. Још нешто...

Главаш. Чуо сам све
И разумео, куда нагињу
Сулејманове ћуди смишљене...

Хасан. И ово пише:
„У Станоја се негде прикрила
Војводе бившег ћерка једина,
Па сад је тражи мати њезина“.

Главаш. То ми је жена,
Та дивна ћерка бившег војводе,

Што је на Делиграду храбро погинô.
Ал' она баба, што се пред пашом
За брижну мајку јавља детету,
Мојој је жени само маћеха,
И више ништ' !

Хасан. Ал' он је иште !

Главаш. С мојом ће главом и њу добити,
А донде не !....

Хасан. Главашу !
Ако у тебе вреде савети,
Ја бих, кô човек, нешто рекао.

Главаш. Говори само... видећу.

Ћерим (за себе). Тако !... Моли га лијепо, покорно, да се погани рајетин увјери, да има ко и њега молити !... Свиснуо бих баш !...

Хасан. Подај, што иште !... То ти је све !
Па мирно гледај танке димове,
Где се кроз оџак твоје колибе
Плавога неба мирно машају.
На мекан колут венца њихова
Никакав ветар неће духнути.

Ћерим (у себи). Лијепо ли моли !... Још нијесам видио Турчина да боље умије...

Главаш. Нек се разруши трошна колиба,
Што је од студи ветра јесењег
Хајдучку главу верно чувала !
Нека јој темељ вихор разноси,
Као паперак тице немоћне,
Што га је силан оркан дочепô,
Да га у вису недогледноме
На грану стави црног страшила,
Где ће га беси неба љутитог
Предати гневу муње огњене,
Да му ни онај делић једини
Ништавог бића љуљку не види !...
Да га не буде !... Да га нестане !...
А мога тела свака честица
Чаур да буде турског олова !

А моје главе тврдом лубањом
Нек' деца ваша воду захиђу,
Да њоме поје ждребад арапску,
Што ће по пустом пољу скакати,
По мојој крви хитро тапкајућ'!...
Не дам је паши, чу ли, Турчине!...

Исак (Ћериму). Добро би било да прибележиш!
Јер тупа памет мозга лабавог
Једва ће пету за дан тубити,
А за два дана... оде у ветар!...
Шаку ћеш магле паши носити!...

Ћерим. Крмак!...

Хасан. Опет те питам:
Хоћеш је дати?... Или је не даш?
Нестрпељив паша чека одговор...

Главаш. Нек' цркне паша,
И гадна војска силе његове
Нека у смраду куге источне,
Срчући отров гада сопственог,
Што га по тесном граду простире,
У грчевима мучним изгине,
Па, издишући, нека замоли,
Да види прамен њене косице, —
Са бичем бих му мутне зенице
Одморном руком грозно шибао,
Вичући силном паши на уво:
„Ево ти, пашо, целог курјука!...“

(**Главаш** напред, а за њиме **Исак, Вук** и **Радак** излазе.)

ТРЕЋА СЦЕНА.

Исто место. **Хасан, Ћерим** и остали Турци.

Хасан (гледа за **Главашем**). Е, чусте л' Станоја?

Први Турчин. Силан, па се још више сили!

Други Турчин. Око тебе, муселиме, и којекако.
'Ма пашу не цијени колико свога дората!

Хасан. Па онда веле:

„Покорна раја!..“ Покорна неком!
Ал’ није свугде, и није сва!...

Први Турчин. А ти што ћутиш, Ћериме?...

Ћерим. Ријечи му у памети биљежим, а муком ми се груди трзају, као да сам ћезапа сркнуо... Јарамаз ољу!... А волио бих га жива пећи, него из златна филџана јемин-каву сркати.

Хасан. Жива ил’ мртва,
Везир га сутра мора имати...
Шта да се чини?... Говор’те сад!

Ћерим. Да се убије!

Хасан. Та ту је био мало пре,
Па што га сместа ниси убио?

Ћерим. Што нисам хтио; јер сам у себи друго нешто смишљао.

Хасан. Па дела, казуј,
Да се не троши време залудно...

Први Турчин. Кажи Ћериме,
Да се са бруком не повраћамо:
Дванест Турака с дели-Ћеримом
Једног хајдука нису смакнули!..

Други Турчин. Имена ти, Ћериме,
Са каквим ћемо челом ступити
Пред силног пашу с голим рукама?...

Ћерим. Станоје ће, уморан, с пута дома доспијети... А онде ће се до лудила збунити: јер је неће на дому застати.

Хасан. Кога?

Ћерим. Њу... Ту жену своју.

Хасан. Шта?

Ћерим. Док је Главаш још овдје био, мађеха жене његове са још два Турчина украли су је и насилу је везиру одвели...

Сви Турци. Евала твојој мудрости!

Ћерим. Момци ће његови за њом у потјеру, а ми ћемо га сама у очајању напасти... Мањ да га не бије олово, те да остане!...

Други Турчин. Имам једно златно пуце на јелеку, у арнаутку ћу га сабити...

Хасан (у себи). Сам ђаво да је
У црном мозгу о том мислио,
Подлије ништа не би створио... (Гласно)
На ноге, брзо!... За њима сад,
Докле се вуци нису спремили!...
(Сви одлазе, **Хасан** остаје на послетку.)
Хајд' ид'те, ви,
А ја ћу лепо дома остати.

ЧЕТВРТА СЦЕНА.

Пред Станојевом колибом. **Главаш** сам.

Главаш (лупа на врати). Чује л' ме ко?
Изиђи мало, моја грлице!...
Ти ћутиш?... Спасо!.. Врата отварај!
То нису Турци, да те чекају...
Ја сам, твој Главаш!... С пута доходим!
С сунцем сам журну трчо̂ кошију,
Ко ће на конак пасти раније?
Па сунце, лено, ено, застаде!
Четир' је копља изнад планине,
А ти још чекаш?... Врата отварај,
Да се смејемо сунцу љутитом,
Што није данас боље грабило,
Те да му зрачак дирнеш витицом...
Отвори! (Лупа на врата.)
Спасо! (Опет лупа.)
Све немо, ћути!.. Ах, шта је то?
Срце ми стрепи, страх ме спопада.
Грлице! Спасо!.. Настрану шарке!
Ни кући мојој не дам окове!
Нек' пршти ремек црног Цигана,
Рђаве браве, шарке, јексери!...
Ха, тако!... (Разбије врата и улази у кућу.)

ПЕТА СЦЕНА.

Соба у Станојевој колиби празна; по њој се виде разбацане крпе, хаљине, на патосу лежи испаљен пиштољ и т. д.

Станоје гледа око себе.

Главаш. Ње нема ту!... Где је?... О, Боже мој,
Чудан је изглед моје колибе!
Црна кô небо око поноћи!
Само што поноћ има звездице,
А кућа моја — црна пештера,
Из које беже слепи мишеви,
А шкорпије се крију пажљиво
У пукотине влажног камена,
Да не би онај ваздух дисале,
Што моје груди цепа на двоје... (Почивка.)
Спасо!... Нема је!... Ал' шта је ово? (Сагиба се, подигне са земље парче старе шамије, па је загледа.)
То није била њена шамија!...
Та њене косе густе витице
Танан је ваздух мирно гладио;
А сунчен зрачак, мазно играјућ',
Од студи јој је теме чувао...
Чија је, дакле?... Ха!... Сећам се сад!...
Кад дође она црна вештица,
Због кане бразде срамног образа
Са прљавом је крила шамијом.
То беше она!... Ал' шта је ово? (Подигне са патоса опаљен пиштољ, преврће га, разгледа, тура прст у цев.)
Опаљен пиштољ!
Ту беше борбе!... Ево и крви,
Где је по зиду бесно прскала...
Јасно је све.. Издајство! Превара!...
Погане бабе умље змијино
Потражило је неме трагове,
Којим авети ноћне путују,
По раскрсницам' чйни сипајућ',

Постеље траже боне дечице
Или рочишта вреле љубави;
Па онде речи неке шушкају,
Од којих живе разум оставља;
Или у бољи ил' трзавици
Угуше живот заљубљенима!
Пасторче тражећ', ту је јурила!...
Радаче!... Вуче!... (Узима једну троногу столицу и седа на њу.)
Шта ми је сад?...
Кô да ми поноћ паде на очи,
На груди стена с својим теретом
Дисање слабо гуши у грудма. (Баца пушку доле.)
И ти си тешка кô од олова!
Радаче!... Вуче!... Где сте сад?...

(**Радак, Вук** и **Исак** улазе.)

Радак. Шта је, Станоје?
Што си нам данас тако клонуо?

Главаш. Ње нема ту!..

Исак. Нема је?

Вук. Куда ли оде?

Исак. А по чем' судиш, брате Станоје,
Да ти је љуба данас отишла?

Главаш (показује му поремећену собу и крв на дувару.)
По овој крпи и по овоме. (Показује му шамију и пиштољ.)

Исак. Овде је сила употребљена.
Она се бранила... Ево, погледај!
Испаљен пиштољ, после, шамија.. (Гледи на врата.)
Стопале мушке, ал' не опанка,
Чизама турских тврди поткови
У трошном песку лепо осташе;
Тим њиним трагом кад би сле́дили,
У Смедерево би ноћас доспели...

Радак. Јасно се види,
Из села Гроцке амо дођоше,
А вратише се у Смедерево..

Вук. Боје се потере...
Радак. Боје,
Ал' могу лако и залутати;
Јер је незнатна, Вуче, разлика
Од оне стазе, што, кривудајућ',
Са главним друмом села везује,
И оне друге, што, кô низ брдо,
Путника вара црној провазли.
Главаш (узима пушку и скаче са столице.)
На ноге, момци!... Хајд' у потеру!
Не утицаху вуци преда мном,
Нити однеше лаку кошуту
Двокраког папка танке ножице
Од олова ми брзе хајкаче,
А то ли данас да ми умакну
С теретом дивним Турци безбожни!
Хајд' сад, на ноге! (Један сељак из околине улази.)
Сељак. У гори сам био, дрва носећи...
Главаш. Ах, брже!... Сврши!...
Ил' ћути, боље, немој казати,
Или изричи спорим језиком
Животу моме смртну пресуду:
„Видео сам је!..“ Реци слободно,
„Како је турски коњи газише
Ту бледу главу!..“ Или друкчије:
„Кроз хладан сутон горе зелене
Гледô сам данас живим очима
Насиља турског ремек жалостан:
Помамној чети махнит војвода
Кроз гору вуче танку кошуту;
Она застаје“...
Сељак. Јесте, Станоје, баш то сам видео; дивну девојку вуку Турци махнити, а она, дршћући, у ходу застане, погледа натраг, поклецујући, сирота!.. А некака баба, Бог је убио; рањена, а једнако крешти за њом: „Удрите је, Турци! Вежите је! Ту кују! Ту јараницу хајдучку!..“

А кад дете запомаже, матора се вештица смеје: „Где ти је сад Главаш, да ти помогне? Ха, ха, ха!“

Вук. А Турци?

Сељак. Или не хтеше, или не смеше... Ниједан се не таче ње, само је журе, да иде...

Вук. Надају се потери.

Главаш. За њима сад!

Сељак. Чекај, Станоје! Нешто се и страшније спрема. На путу овамо срео сам повећи буљук Турака; рекао бих, да су од Паланке... Колебан је међу њима, а, као, да се упутише баш овамо. (Гледа кроз прозор.) Ено их, погледај!... А лепо се на ономе вису виде, могао би их човек бројати...

Главаш (гледа кроз пенџер).

Овамо иду!... Ено, засташе!...
Кô да се деле у две гомиле?
Пред једном иде стари Колебан,
Са другом онај Ћерим мршави,
Што му је сунце вреле Азије
Триест година кожу пржило,
Те амо дође, да је ветрови
Планина српских студом уштаве!...
Ал' чекај!... (Мисли се нешто.)
Сељаче!
Што игда можеш, селу побрзај,
Те одмах нађи Петра Сивоњу,
Кажи му, шта је!... И да не чека,
Него, што може, нека похита!
Брже! Брже!... (Сељак одлази.)
А ти са Вуком опрезно, Раде,
Све кривом косом ове планине,
Док доспеш оној модрој чукари,
Откуда видиш царске друмове,
А десно, опет, ону провалу.
Онде ћеш срести мајку паклену,
Где с робовима бесног тирана

Хајдучког срца месо кидају.
Хајд', хајд', хајд' у потеру!...

(**Вук** и **Радак** одлазе.)

А ти, Исаче,
На страшној муци каљен челиче,
Са мном ћеш овде тренут чекати,
Да кужну таму крвљу разведриш,
По тамницама што си дисао,
Са нестрпљења умљем болесним
Ишчекујући поноћ веселу,
Што ће полуга тешке шипове
Слободи твојој шумно померит'!...
Да л' ти је пушка добро спремљена?...

Исак (показује на ваљу). Све је у реду.
Ни тренут бољи, ни место боље,
Ако је да се мора гинути
На прагу ове тесне колибе,
Што је у трошан оквир сместила
Слободе српске сјајан одломак,
Окупат' челик крвљу њиховом
Код твојих ногу, после... скончати!... (Чују се споља пушке.)
На посо̑ сад!

Главаш. Бирај, Исаче,
Па гађај главе као дулеке!
Нек' пршти кора тврде лубање,
А глупог мозга лопте каљаве
Нек' лепе накит гадног темена,
Перчин чупави! (**Станоје** гађа са једног, а **Исак** са другог прозора.)

Колебан (виче споља.) Предај се, Станоје!
А тврда реч ти од муселима,
Он ће за твоју главу јемчити.

Главаш. А је ли Турчин тај ваш муселим?

Колебан (споља). А да!

Главаш. Ако ти, Ко̑ле, тешко не буде,
Овај му данас носи одговор! (Пуца.)

Колебан (споља). Промашио си,
У крви својој Јусуф издише.

Главаш. Свеједно!... Турчин је!

Колебан (споља). Но прими лепо моју понуду,
Док није огањ цеви гараве
На крову твоме свећу ужегô,
Те ћеш, кô танка змија пиштећи,
Кроз црвен пламен главу носити!

Ћерим (споља). Та шта га молиш, Колебане!... Кад звоно не можеш, разлупај клатно!... Главно је да се уђутка.

Исак. Вала, Ћериме,
Са белог виса танке мунаре
Дервиша турског глупу молитву
Нећеш од данас ни ти слушати! (Пуца.)

Ћерим (чује се споља). Проклет, дабогда!

Исак (љуби цев). Е, Бог да прости!
Ћериме!... Ево Исака!... Ћериме!
Паша те виче... Где су томруци?
Тамнице, палош, синџир, вешала?
Бунтовну рају треба мучити!...
А мирну, опет, миру учити!... (Види се, како споља дим улази.)
Станоје!... Ово је дим!...

Главаш. Ено, и пламен, канда, продире
Кроз суве греде старе колибе?...

Колебан (споља). Предај се, Станоје!

Главаш. Још мало чекај,
Да због ом кажем трошној колиби,
Што је хајдуку главу чувала,
Кравећи зими смрзле удове;
А кад је, опет, жарка припека,
Из планина је ветрић водила,
Да ми расхлади чело знојаво!...
Понда и теби, старо клепало,
Што ти се образ давно збрчкао,
Преживајући честе налоге,

Требаће једно због̃ом казати... (Пуца.)
То је последње!...
Све гушћи дим!... Више пламена!...
Исаче, због̃ом!... Ти скачи тамо!
Ја ћу кроз ова врата скочити,
Овим ћу путем крвцу точити!

Исак. Збо̃ом, Станоје!
Хвала на хлебу и на заштити,
Па ме се сећај, ако останеш,
По добру моме и по заслузи...
Због̃ом, Станоје!... (Скаче кроз прозор.)

Главаш. Ја ћу на врата, —
Тако пристоји бившем војводи,
Што је у борби дане провео,
Да се на прагу своје колибе
У часу нађе бурног времена..
А дође л' доба да се погине,
На прагу нека дочека смрт!... (Отвара врата, нишани и пуца.)
Зар кр̀чиш, Суљо?
Седамнест рана носим са собом,
А ти од једне гребеш ледину! (**Главаш**, наново рањен, посрне, али се брзо исправи, исуче нож и скочи напоље.)

Главаш (споља). Ха, добро је!... Тâ ме изгоре!
Спа...со... Збо...гом!...

ШЕСТА СЦЕНА.

Пред Главашевом колибом, **Главаш** лежи, мртав, а у застави види се, како колиба гори... Турци се скупили око мртва **Станоја**, с голим ножевима.

Први Турчин. Моја је глава!
Ја ћу је мојим ножем срубити!

Други Турчин. Не дам је теби.
Од мене ће је паша тражити!

Трећи Турчин. Даље одавде, сви!

Од моје пушке паде Станоје,
Мој ће му ханџар главу рубити!.. (Споља се чује пуцање, ларма и псовка итд.. Турци упрепашћени.)
Ал' шта је ово?

Радак (споља). У пламен с њима!
Нека изгоре бесни скотови!

Многи гласови (споља). Нека изгоре!.. Нека изгоре!..

Турци сви. Ово је буна!..

Први Турчин. Ево, погледај,
Кô да из црне земље изничу,
Сељаци јуре с голи ножеви.

Исак (споља). Нека по пламу суве кровине
Нечисте капи крви њихове
Као на врелом гвожђу прскају!...

Гласови (споља). Убијајте их! Сеците! У ватру с њима!

Исак (споља). Страховит пламен ове колибе
У овом часу нека постане
Предсобље врело пакла њихова!

Први Турчин. Беж'те, куд који зна!

Сви Турци. Бежите, Турци!... Беж'те!... (Турци беже на све стране. За њима се чују пушке, а после: „Удрите! Сеците! Не дајте! Ено, умаче" и т. д.)

СЕДМА СЦЕНА.

Исто место. **Спасенија**, расплетена; **Вук, Радак, Исак**, за њима, везаних руку, **Стана** и два Турчина, а после гомпла наоружаних сељака.

Исак. Доцкан је све,
У крви својој лежи војвода!

Спасенија (поражена, гледа немо у мртво тело).
Мртав је он!...
Грозни су они, што га убише!

Радак. Осветимо га! (Сви сељаци са исуканим ножевима вичу: „Освета!.. Освета!...")
Одсад где жива видим Турчина,
Ту ће погинут'!

Сви сељаци. Ту нек' погине! (Један Рудничанин долази.)
Радак. Откуда ти, добар човече?
Рудничанин. Од Такова сам!
И Милош ме је амо послао
Главашу храбром, да га поздравим:
Да је Србија листом устала
Против зулума.. Ида се спрема... (Види **Главаша.**)
О!....
Спасенија (гледа у **Стану**). Ево ти дела,
Рођена мајко сваке несреће!
Страшан је ремек твоје старости,
Што га је безум мозга болесног
У проклетоме часу смислио!
Прамење лако гари кровине,
Што га ветрови мора пламеног
По густом диму заошијају,
И прашине се горе подижу,
Постанка свога плодну утробу
У твоме недру траже пакосном...
Јест, ту је пакô!... Ту су грехови!
У твоме недру, мајко несрећна!...
Ево, погледај! (Показује на **Станоја Главаша.**)
Та бледа глава, те хладне груди,
Што их кô бокор ружа рашчупан
Сопствене крви красе цветови,
Ти си пролила!... Ти!... Станоје!
О, шећер уста моје љубави!
Као рудника хрпе богате,
Што ветру нуде скупу прашину,
Са којом би се тешки престоли
Свију владара могли златити,
Јуче су још'те врели пољупци
Препуњен пехар мушке милости
На мојим грудма бујно празнили.
Још јуче!... Јуче!... А данас? Куку!
Усница бледих танки крајеви
Под сенком крију косе свилене
Млазеве мрке крви његове!

Нигде живота!... И токе ове
На мртвим грудма неме жалосно,
Немају гласа, нема светлости,
Где се у својој ваља течности
Разбијен пехар сваке милости!... —
То ти је ремек, жено несрећна!...

Исак. Убијте је!

Побуњени народ. Убијте је!... Посеците је!... Нека изгори!...
Под камен с њом!... и т. д.

Стана (клечи). Милост!
О, смилујте се мени, грешници!

Станоје Главаш довршен је 1878. године и у целини штампан тек у Делима Јакшићевим, 1883. године.

Првипут је представљан 16. септембра 1878. године, са овом поделом:

Станоје Главаш	Цветић.
Стана	Коларовићка.
Спасенија	Гргурова.
Радак	Суботић.
Исак	Ђ. Рајковић.
Вук	Лугумерски.
Сулејман паша	Коларовић.
Хасан, муселим	Станишић.
Ђерим	Л. Поповић.
Колебан	Анастасијевић.
Хаџи-Продан	Божовић.
Јања, скелеџија	Петровић,
Порфирије	Милорадовић.
Ђенадије	Анастасијевић.
Бошко	* * *
Први, Други, Трећи Турчин	Цинцаревић. Дескашев. Динуловић.
Један Рудничанин	Миловановић.
Један Гружанин	С. Николић.
Један сељак	Божовић.

ПРЕГЛЕД ДРУГЕ КЊИГЕ.

	СТРАНА
1. Сеоба Србаља	3.
2. Јелисавета	85.
3. Станоје Главаш	225.

MAG

II 18868/1/2 d

194501006

COBISS c